DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

SOCIÁLNY ROZVOJ VIDIEKA A SOCIÁLNA POLITIKA

MARCELA CHRENEKOVÁ A KOLEKTÍV

SLOVENSKÁ POĽNOHOSPODÁRSKA UNIVERZITA V NITRE

NITRA 2021

FAKULTA EURÓPSKYCH ŠTÚDIÍ A REGIONÁLNEHO ROZVOJA SPU V NITRE

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

SOCIÁLNY ROZVOJ VIDIEKA A SOCIÁLNA POLITIKA

MARCELA CHRENEKOVÁ A KOLEKTÍV

SLOVENSKÁ POĽNOHOSPODÁRSKA UNIVERZITA V NITRE

NITRA 2021

FAKULTA EURÓPSKYCH ŠTÚDIÍ A REGIONÁLNEHO ROZVOJA SPU V NITRE

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Názov: Sociálny rozvoj vidieka a sociálna politika

Autori: Ing. Marcela Chreneková, PhD. (6 AH)
Slovenská poľnohospodárska univerzita
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja

Doc. Ing. Mária Fáziková, CSc. (0,8 AH) Slovenská poľnohospodárska univerzita
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja

Ing. Mária Filipová (1,3 AH)
Únia miest Slovenska, Bratislava

PaedDr. Michal Smetanka (0,3 AH)
Ministerstvo investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie SR

Ing. Veronika Svetlíková, PhD. (1 AH)
Slovenská poľnohospodárska univerzita
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja

Recenzenti: Doc. Ing. Viera Papcunová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Ing. Denisa Hanáčková, PhD.
Slovenská poľnohospodárska univerzita
Fakulta európskych štúdií a regionálneho rozvoja

Schválila rektorka Slovenskej poľnohospodárskej univerzity v Nitre dňa 26. 3. 2021 ako online vysokoškolskú učebnicu.

Publikácia je výstupom projektu KEGA č. 047SPU-4/2018. Nové prístupy vo výučbe miestneho ekonomického a sociálneho rozvoja.

This work is published under the license of the Creative Commons Attribution NonCommercial No Derivatives 4.0 International Public License (CC BY-NC-ND 4.0).
https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/

© M. Chreneková, M. Fáziková, M. Filipová, M. Smetanka, V. Svetlíková, Nitra 2021

ISBN 978-80-552-2319-3

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Obsah

OBSAH **3**
ZOZNAM OBRÁZKOV **7**
ZOZNAM TABULIEK **8**
PREDSLOV **9**
1 FAKTORY A KONCEPTY SOCIÁLNEHO ROZVOJA ÚZEMIA **10**
1.1 SOCIÁLNE ZDROJE ROZVOJA ÚZEMIA 10
1.2 SOCIÁLNA STRATIFIKÁCIA 11
1.3 CHUDOBA 12
1.3.1 Geografická diferenciácia chudoby *14*
1.3.2 Meranie chudoby *17*
1.4 DEPRIVÁCIA 17
1.5 SOCIÁLNA EXKLÚZIA 18
1.6 SOCIÁLNA KOHÉZIA 20
1.6.1 Sociálna inklúzia *21*
1.6.2 Sociálny kapitál *22*
1.6.3 Sociálna mobilita *23*
1.7 KVALITA ŽIVOTA 23
1.7.1 Hodnotenie kvality života *24*
1.7.2 Hodnotenie rozvoja vidieka *25*
2 SPOLOČENSKÁ HODNOTA A JEJ MERANIE **28**
2.1 SPOLOČENSKÁ A SOCIÁLNA HODNOTA 28
2.2 VEREJNÝ A KOMUNITNÝ ZÁUJEM 28
2.3 HODNOTENIE A MERANIE SPOLOČENSKEJ HODNOTY 29
2.3.1 Hodnotenie spoločenského dopadu *29*
2.3.2 Sociálna návratnosť investícií *30*
2.3.3 Rámec posudzovania hodnoty *31*
2.3.4 Princípy merania spoločenskej hodnoty *31*
2.3.5 Nedostatky merania spoločenskej hodnoty *32*
3 ÚVOD DO SOCIÁLNEJ POLITIKY **33**
3.1 DEFINÍCIA A VYMEDZENIE SOCIÁLNEJ POLITIKY 33
3.2 FAKTORY SOCIÁLNEJ POLITIKY 34
3.2.1 Demografické faktory *34*
3.2.2 Ekonomické faktory *35*
3.2.3 Politické faktory *35*
3.2.4 Organizačné faktory *37*
3.2.5 Sociálno-kultúrne faktory *37*
3.3 PRÍSTUPY K TVORBE A UPLATNENIU SOCIÁLNEJ POLITIKY 37
3.3.1 Ekonomický prístup *38*
3.3.2 Sociologický prístup *38*
3.3.3 Politologický prístup *38*
3.4 AKTÉRI SOCIÁLNEJ POLITIKY 39

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

3.5 SOCIÁLNY ŠTÁT (WELFARE STATE) 39

4 CIELE A FUNKCIE SOCIÁLNEJ POLITIKY 43

4.1 CIELE SOCIÁLNEJ POLITIKY 43
4.2 FUNKCIE SOCIÁLNEJ POLITIKY 43
4.2.1 Ochranná funkcia 43
4.2.2 Rozdeľovacia a prerozdeľovacia funkcia 44
4.2.3 Homogenizačná funkcia 45
4.2.4 Stimulačná funkcia 45
4.2.5 Preventívna funkcia 46

5 PRINCÍPY A MODELY SOCIÁLNEJ POLITIKY 47

5.1 PRINCÍPY SOCIÁLNEJ POLITIKY 47
5.1.1 Sociálna spravodlivosť 47
5.1.2 Sociálna solidarita 48
5.1.3 Ekvivalencia 48
5.1.4 Subsidiarita 49
5.1.5 Aktivácia 49
5.1.6 Participácia 49
5.2 MODELY SOCIÁLNEJ POLITIKY 50
5.2.1 Redistributívny model 50
5.2.2 Reziduálny model 50
5.2.3 Výkonový (korporatívny) model 50

6 NÁSTROJE SOCIÁLNEJ POLITIKY 53

6.1 ZÁKLADNÉ NÁSTROJE SOCIÁLNEJ POLITIKY 53
6.2 APLIKAČNÉ NÁSTROJE SOCIÁLNEJ POLITIKY 54

7 EURÓPSKA SOCIÁLNA POLITIKA 57

7.1 HISTÓRIA SOCIÁLNEJ POLITIKY A POLITIKY ZAMESTNANOSTI EÚ 57
7.2 CHARTA ZÁKLADNÝCH PRÁV EURÓPSKEJ ÚNIE 58
7.3 SÚČASNÁ SOCIÁLNA POLITIKA A POLITIKA ZAMESTNANOSTI EÚ 58
7.4 FINANCOVANIE SOCIÁLNEJ POLITIKY EÚ 59
7.4.1 Program Zamestnanosť a sociálne inovácie (EaSI) 59
7.4.2 Európsky sociálny fond 60
7.4.3 Európsky fond na prispôsobenie sa globalizácie (EGF) 60
7.4.4 Fond európskej pomoci pre najodkázanejšie osoby (FEAD) 60

8 SOCIÁLNA POLITIKA NA SLOVENSKU 62

8.1 HISTÓRIA SOCIÁLNEJ POLITIKY NA ÚZEMÍ SLOVENSKA 62
8.1.1 Tereziánske a jozefínske obdobie 62
8.1.2 Rozvoj solidarity 62
8.2 SOCIÁLNE ZABEZPEČENIE V SOCIALIZME 63
8.3 SOCIÁLNA POLITIKA DNES 65
8.3.1 Sociálne služby 66
8.3.2 Pôsobnosť ministerstva a územnej samosprávy pri zabezpečovaní sociálnych služieb. 69

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

8.3.2.1 Kompetencie Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny ... 69
8.3.2.2 Kompetencie vyššieho územného celku ... 70
8.3.2.3 Kompetencie obce ... 71

9 STRATEGICKÉ PLÁNOVANIE ÚZEMNÉHO ROZVOJA ... 73

9.1 STRATEGICKÉ RIADENIE ... 73
9.2 DÔVODY TVORBY STRATEGICKÉHO DOKUMENTU ... 74
9.3 PROCES STRATEGICKÉHO A PROGRAMOVÉHO RIADENIA ... 74
9.3.1 SWOT analýza ... 75
9.3.2 Vízia rozvoja územia a globálny cieľ ... 76
9.3.3 Väzba medzi strategickými cieľmi a SWOT analýzou ... 76
9.3.4 Navrhovanie priorít, opatrení a rozvojových aktivít ... 76
9.4 STRATEGICKÉ PLÁNOVANIE SOCIÁLNEHO ROZVOJA ... 77
9.4.1 Strategické plánovanie sociálnych služieb v Slovenskej republike ... 78
9.4.1.1 Národné priority rozvoja sociálnych služieb ... 78
9.4.1.2 Koncepcia rozvoja sociálnych služieb VÚC ... 79
9.4.1.3 Komunitný plán sociálnych služieb obce ... 80

10 KOMUNITNÉ PLÁNOVANIE A KOMUNITNÝ PLÁN ... 81

10.1 KOMUNITNÉ PLÁNOVANIE ... 81
10.1.1 Fázy komunitného plánovania ... 81
10.1.2 Sociálne skupiny komunitného plánovania ... 82
10.1.3 Spôsoby participácie obyvateľov na komunitnom plánovaní ... 83
10.1.4 Proces komunitného plánovania – modely a princípy ... 84
10.2 KOMUNITNÝ PLÁN SOCIÁLNYCH SLUŽIEB ... 87
10.2.1 Obsah komunitného plánu ... 88
10.2.2 Formulovanie cieľov a priorít komunitného plánu ... 88
10.2.3 Implementácia, monitoring a aktualizácia komunitného plánu ... 88
10.3 PRÍNOSY KOMUNITNÉHO PLÁNOVANIA PRE OBEC ... 89
10.4 POSTOJE SAMOSPRÁV KU KOMUNITNÉMU PLÁNOVANIU ... 90
10.5 SPOLUPRÁCA, PARTNERSTVO A SIEŤOVANIE ... 90

11 FACILITÁCIA V ROZVOJI ÚZEMIA ... 92

11.1 VYMEDZENIE A CIEĽ FACILITÁCIE ... 92
11.2 FACILITÁTOR ... 92
11.2.1 Úlohy facilitátora ... 93
11.3 SOCIÁLNA FACILITÁCIA A SOCIÁLNA LENIVOSŤ ... 95

12 VIDIEK A VIDIECKOSŤ ... 97

12.1 FUNKCIE VIDIEKA ... 99
12.1.1 Ekonomická funkcia ... 99
12.1.2 Sociálna funkcia ... 100
12.1.3 Environmentálna funkcia ... 100
12.2 VIDIECKE OBYVATEĽSTVO ... 101
12.2.1 Demografická štruktúra ... 101
12.2.2 Vzdelanostná štruktúra ... 102

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

12.2.3 Zamestnanosť a mzdy ... *103*
12.3 VIDIECKE KOMUNITY ... 103
12.3.1 Solidarita, pracovitosť, participácia ... *104*
13 SOCIÁLNE PROBLÉMY ... 106
13.1 ČO JE TO SOCIÁLNY PROBLÉM? ... 106
13.2 ANALÝZA SOCIÁLNEHO PROBLÉMU ... 107
13.3 ZDROJE SOCIÁLNYCH PROBLÉMOV ... 107
13.4 SOCIÁLNE PROBLÉMY NA VIDIEKU ... 108
14 SOCIÁLNY ROZVOJ VIDIEKA ... 110
14.1 NEO-ENDOGÉNNE PRÍSTUPY K ROZVOJU ÚZEMIA ... 110
14.1.1 Sociálna ekonomika ... *110*
14.1.1.1 Vymedzenie a definícia sociálnej ekonomiky ... 110
14.1.1.2 Cieľ sociálnej ekonomiky ... 111
14.1.1.3 Základné podmienky vzniku sociálnej ekonomiky ... 112
14.1.1.4 Právne formy subjektov sociálnej ekonomiky ... 113
14.1.1.5 Organizácie tretieho sektora ... 113
14.1.2 Participácia a partnerstvo ... *115*
15 SOCIÁLNE PODNIKANIE V EÚ A NA SLOVENSKU ... 117
15.1 HNACIE SILY SOCIÁLNEHO PODNIKANIA ... 118
15.2 BARIÉRY SOCIÁLNEHO PODNIKANIA ... 119
15.3 PRÍNOSY A EFEKTY SOCIÁLNEHO PODNIKANIA ... 120
16 SOCIÁLNE POĽNOHOSPODÁRSTVO V EÚ A NA SLOVENSKU ... 123
17 SOCIÁLNA POLITIKA A ROZVOJ VIDIEKA ... 125
17.1 SOCIÁLNE INTERVENCIE ... 125
17.2 VYHODNOTENIE EFEKTU INTERVENCIE ... 126
17.3 RIEŠENIE SOCIÁLNYCH PROBLÉMOV NA VIDIEKU ... 127
17.3.1 Budovanie lokálneho societálneho kapitálu ... *127*
17.3.2 Úloha sociálnej politiky ... *127*
17.3.3 Vidiecka ekonomika ... *128*
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY ... 130

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Zoznam obrázkov

OBR. 1 STRATIFIKÁCIA EKONOMICKY AKTÍVNEJ POPULÁCIE NA SLOVENSKU V ROKOCH 1910, 1967 A 1993 PODĽA SPOLOČENSKÉHO STATUSU 12
OBR. 2 UZAVRETÝ REŤAZEC CHUDOBY V DÔSLEDKU MATERIÁLNEJ DEPRIVÁCIE 13
OBR. 3 PODIEL POPULÁCIE OHROZENEJ CHUDOBOU V EURÓPSKYCH KRAJINÁCH 15
OBR. 4 ÚROVEŇ CHUDOBY V OKRESOCH SR V ROKU 2011 16
OBR. 5 TYPY SPOLOČENSKÉHO VYLÚČENIA 19
OBR. 6 RÁMEC SOCIÁLNEJ EXKLÚZIE V EÚ 20
OBR. 7 INDEX RDI ABREU V ROKU 2017 26
OBR. 8 ILUSTRÁCIA POLITICKEJ ORIENTÁCIE VYBRANÝCH KRAJÍN 37
OBR. 9 LAFFEROVA KRIVKA 44
OBR. 10 LORENZOVA KRIVKA 45
OBR. 11 ZÁKLADNÉ KROKY PROCESU STRATEGICKÉHO RIADENIA VO VEREJNEJ SPRÁVE 73
OBR. 12 STANOVENIE STRATEGICKÉHO CIEĽA 76
OBR. 13 PROGRAMOVÁ ŠTRUKTÚRA 77
OBR. 14 HLAVNÉ ZNAKY KOMUNITNÉHO PLÁNOVANIA 81
OBR. 15 MODEL KOORDINAČNEJ SKUPINY 85
OBR. 16 KONFERENČNÝ MODEL 85
OBR. 17 MODEL VYJEDNÁVACÍCH TÍMOV 86
OBR. 18 SUMARIZÁCIA ÚLOH FACILITÁTORA 94
OBR. 19 POPULAČNÝ RASTER – SLOVENSKO A OKOLITÉ REGIÓNY 98
OBR. 20 DYNAMIKA ZAMESTNANOSTI, HRUBEJ PRIDANEJ HODNOTY A PRODUKTIVITY PRÁCE V SLOVENSKOM POĽNOHOSPODÁRSTVE 100
OBR. 21 PRIEMERNÝ INDEX ZVYŠOVANIA PODIELU VYSOKOŠKOLSKY VZDELANÝCH OBYVATEĽOV V REGIÓNOCH SLOVENSKA 103
OBR. 22 SOCIÁLNY PROBLÉM A PODMIENKY JEHO DEFINOVANIA 106
OBR. 23 WEBOVÁ LOKALITA DATABÁZY AKTIVÍT SOCIÁLNEJ EKONOMIKY POČAS PANDÉMIE COVID-19 112
OBR. 24 KĽÚČOVÉ HNACIE SILY ROZVOJA EKOSYSTÉMU SOCIÁLNEHO PODNIKANIA V EÚ (2010-2020) 119
OBR. 25 KĽÚČOVÉ BARIÉRY ROZVOJA EKOSYSTÉMU SOCIÁLNEHO PODNIKANIA V EÚ (2010-2020). 120
OBR. 26 INTERVENČNÁ LOGIKA 126
OBR. 27 PRÍSTUPY A NÁSTROJE SOCIÁLNEHO A EKONOMICKÉHO ROZVOJA VIDIEKA 129

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Zoznam tabuliek

TAB. 1 VRSTVY PODĽA SPOLOČENSKÉHO STATUSU A STATUSU ZAMESTNANIA 12
TAB. 2 VZŤAH MEDZI SOCIÁLNOU EXKLÚZIOU A SOCIÁLNOU INKLÚZIOU A OBLASTI SOCIÁLNEJ POLITIKY 21
TAB. 3 TYPOLÓGIA SOCIÁLNYCH ŠTÁTOV 41
TAB. 4 CHARAKTERISTIKY MODELOV SOCIÁLNEJ POLITIKY 51
TAB. 5 DRUHY SOCIÁLNYCH SLUŽIEB V SLOVENSKEJ REPUBLIKE 68
TAB. 6 MATICA SWOT 75
TAB. 7 TYPY STRATÉGIÍ VYTVÁRANÝCH VO SWOT MATICI 75
TAB. 8 FÁZY KOMUNITNÉHO PLÁNOVANIA 82
TAB. 9 PREHĽAD KOMUNIKAČNÝCH NÁSTROJOV 86
TAB. 10 ZÁKLADNÉ ROZDIELY MEDZI VIDIECKYM A URBANIZOVANÝM PRIESTOROM 99
TAB. 11 NAJVYŠŠIE DOSIAHNUTÉ VZDELANIE V MESTÁCH A NA VIDIEKU V ROKOCH 1991 A 2011 ... 102
TAB. 12 PRIAME A NEPRIAME LOKÁLNE EFEKTY SOCIÁLNEHO PODNIKANIA V SPIŠSKOM HRHOVE ... 121

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Predslov

Milí študenti, milí kolegovia v regiónoch!
Sociálny rozvoj územia, v ktorom žijeme a pracujeme sa nás priamo dotýka. Sociálna politika je vecou každého z nás. Môžeme sa zapojiť do jej tvorby ako občania a členovia miestnej komunity alebo v rámci nášho pracovného života ako rozvojoví aktéri pochádzajúci z verejného, súkromného alebo neziskového sektora.
Sociálna politika je citlivá ale aj zložitá oblasť fungovania krajiny. Má za úlohu chrániť obyvateľov pred nepriaznivými situáciami ale aj zasiahnuť, ak sa už do nepriaznivej situácie dostali a nevedia si pomôcť sami.
V učebnici predstavujeme princípy tvorby a uplatnenia sociálnej politiky na lokálnej, regionálnej a národnej úrovni. V niektorých kapitolách sa vraciame k histórii sociálnej politiky, tradícii solidarity a vzájomnosti na našom území, ktorá dáva obraz o koreňoch súčasného vývoja.
Takmer 90% obyvateľov Slovenska žije vo vidieckych oblastiach. Téma rozvoja vidieka je teda pre našu krajinu kľúčová. V tejto učebnici sme sa pokúsili sumarizovať informácie a poznatky o faktoroch a konceptoch sociálneho rozvoja územia, sociálnych problémoch vidieka a prístupoch k ich riešeniu. Zaoberáme sa vybranými nástrojmi sociálneho rozvoja územia a vidieckeho priestoru. Prípadové štúdie v podobe textov a videí prepájajú teoretické poznatky s reálnou praxou sociálnej politiky a rozvoja vidieka.
Chceme prispieť k tomu aby ste ako budúci alebo súčasní primátori, starostovia, aktéri územného rozvoja v akejkoľvek pozícii alebo ako aktívni a participujúci obyvatelia dokázali tvorivo a inovatívne rozmýšľať a synergicky konať.

Autori

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

1 Faktory a koncepty sociálneho rozvoja územia

1.1 Sociálne zdroje rozvoja územia

Ľudský faktor je najdôležitejším komponentom rozvoja územia. Priestorová sociológia na označenie tohto komponentu používa pojem **societálny kapitál**. Pod societálnym kapitálom rozumieme ľudský, kultúrny a sociálny kapitál územia (Gajdoš a Pašiak, 2008), teda vnútorné sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja.

Koncept **ľudského kapitálu** má počiatky v 18. storočí (v čase pôsobenia škótskeho ekonóma Adama Smitha). Samotný pojem sa však začal viac používať až koncom 50. rokov 20. storočia. Vtedy sa používal na zdôraznenie významu vzdelávania a odbornosti pre ekonomický rast. Ľudský kapitál sa chápal ako "zásoba" vedomostí, schopností a zručností, ktorá môže byť použitá v ekonomickej aktivite a priniesť návratnosť.

Dnes sa ľudský kapitál definuje ako **súhrn vrodeného nadania a schopností a rovnako vedomostí a zručností, ktoré človek nadobudne výchovou a vzdelávaním**. Myslia sa tým aj sociálne zručnosti (komunikačné zručnosti, schopnosť práce v tíme alebo vo virtuálnom prostredí, adaptabilita, flexibilita, asertivita a pod.). Užšia definícia používaná v ekonomike zdôrazňuje zručnosti a danosti pracovnej sily.

Okrem ekonomického prínosu má ľudský kapitál aj množstvo neekonomických spoločenských a sociálnych efektov. V rozvoji územia majú neekonomické efekty rovnako veľký, ak nie väčší, význam ako tie ekonomické.

Rozvoj ľudského kapitálu je predmetom podpory vo všetkých európskych krajinách, pretože sa začal vnímať ako jeden z najdôležitejších endogénnych zdrojov lokálneho a regionálneho rozvoja. Dôvodom podpory rozvoja ľudského kapitálu je aj rýchly technologický rozvoj. Ten prináša na jednej strane zánik tradičných povolaní, na druhej strane vznik nových. V množstve zamestnaní sú pracovníci nútení rýchlo a radikálne meniť a nahrádzať pôvodné vedomosti a zručnosti novými. Čoraz väčší význam nadobúda celoživotné vzdelávanie.

Sociálny kapitál je ďalším významným sociálnym zdrojom rozvoja územia. Je to **systém sociálnych sietí a väzieb, ktoré sa vytvárajú vo vertikálnom i horizontálnom smere** (viac pozri kapitolu 1.6.2).

S myšlienkou **kultúrneho kapitálu** prišiel francúzsky sociológ Pierre Bourdieu v roku 1970. Definoval ho ako „oboznámenie jednotlivca s kultúrou spoločnosti" (najmä odovzdávanie kultúrneho kapitálu v škole alebo rodine tým, že rodičia zoznamujú deti s hudbou, divadlom, literatúrou, umením a pod.). Novšie práce pridali do definície technické (napríklad IT zručnosti), emocionálne (napríklad empatia), národné a subkultúrne formy kultúrneho kapitálu.

Dnes kultúrny kapitál definujeme ako:

- **hodnoty a normy jednotlivca a rodiny (prostredníctvom ktorých sa začleňuje do komunity),**
- **kultúrnu a civilizačnú úroveň jednotlivca, rodiny alebo domácnosti,**
- **symboly dosiahnutej úrovne vzdelania** (Bourdieu, 1986).

Kultúrna spotreba a jej podoby sa zmenili. Bol zavedený pojem „kultúrny všežravec" (Peterson a Kern, 1996) – niekto, kto mieša záujmy v širokej škále kultúrnych foriem. Kultúrny kapitál v tomto

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

novom zmysle stelesňuje jednotlivec, ktorý má znalosti o širokom spektre kultúry. Vie tieto vedomosti použiť (napríklad pri pracovnom pohovore).
Kultúrny kapitál prenášaný cez rodiny pomáha deťom lepšie sa učiť v škole. V dospelosti kultúrny kapitál pomáha nadväzovať kontakty.
Kultúrna forma kapitálu je v našich podmienkach stále nedoceňovaná. Kultúrny kapitál vidieka je značne oslabený emigráciou kultúrnej elity do väčších miest (Buchta a i., 2009).

1.2 Sociálna stratifikácia

Každá spoločnosť má obmedzené zdroje a nie každý člen spoločnosti má rovnaký prístup k týmto zdrojom. Okrem toho existujú objektívne rozdiely ako napr. geografické (teritoriálne), biologické (zdravotné znevýhodnenie, rodové rozdiely), rasové a etnické, pracovné (druh a charakter práce).
Každý občan a každá sociálna skupina chce naplniť svoje individuálne a skupinové potreby a ciele. Dôsledkom toho je vznik sociálnych nerovností.

Základné typy sociálnych nerovností sú:

- príjmová nerovnosť,
- nerovnosť bohatstva,
- nerovnosť životného štýlu,
- nerovnosť v životných podmienkach.

Existencia týchto nerovností spôsobuje, že sa spoločnosť diferencuje do sociálnych vrstiev, čoho dôsledkom je **sociálna stratifikácia** (z latinského slova strata – vrstva). Pod pojmom stratifikácia rozumieme **usporiadanie spoločnosti do vrstiev podľa ich podielu na moci, majetku, prestíži**. Sociálna stratifikácia je stálou charakteristikou každej organizovanej sociálnej skupiny. Spoločnosti bez rozvrstvenia, s reálnou rovnosťou ich členov je mýtus, ktorý sa počas histórie ľudstva nikdy nestal realitou. Cieľom rozvrstvenia je stabilita a organizovanosť sociálnej skupiny (rodina, cirkev, sekta politická strana, odbory) alebo spoločnosti. Medzi jednotlivými vrstvami spoločnosti môže dochádzať k pohybu (presun z jednej spoločenskej vrstvy do druhej) − **sociálna mobilita.**

V spoločnosti existujú rôzne stratifikačné systémy, ktoré sú historicky, kultúrne, politicky aj geograficky podmienené. V princípe poznáme dva typy stratifikačných systémov a to:

- **uzavreté** − napríklad otrokársky systém (extrémna nerovnosť, mobilita takmer nemožná), kastovný systém (hierarchicky usporiadané kasty v Indii, nábožensky a sociálne regulované správanie v rámci kasty, sociálna mobilita nemožná), stavovský systém (feudálna spoločnosť − šľachta, duchovenstvo, mešťania, sedliaci, poddaní, nevoľníci, sociálna mobilita možná),
- **otvorené** − triedny systém (založený predovšetkým na ekonomických rozdieloch, moderná spoločnosť s trhovou ekonomikou, občianska a politická rovnosť, sociálna mobilita oboma smermi vysoká).

Existuje viacero typológií stratifikačných vrstiev. Najčastejšie používanou je typológia podľa **spoločenského statusu** alebo **podľa statusu zamestnania** (pozri tabuľku 1).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Tab. 1 Vrstvy podľa spoločenského statusu a statusu zamestnania

SPOLOČENSKÝ STATUS	STATUS ZAMESTNANIA
vyššia horná vrstva	vysokokvalifikovaní profesionáli
nižšia horná vrstva	nižší profesionáli
vyššia stredná vrstva	rutinní nemanuálni pracovníci
nižšia stredná vrstva	malí vlastníci a podnikatelia
vyššia dolná vrstva	kvalifikovaní robotníci
nižšia dolná vrstva	nekvalifikovaní robotníci
	nezamestnaní

Prameň: Fáziková, 2017

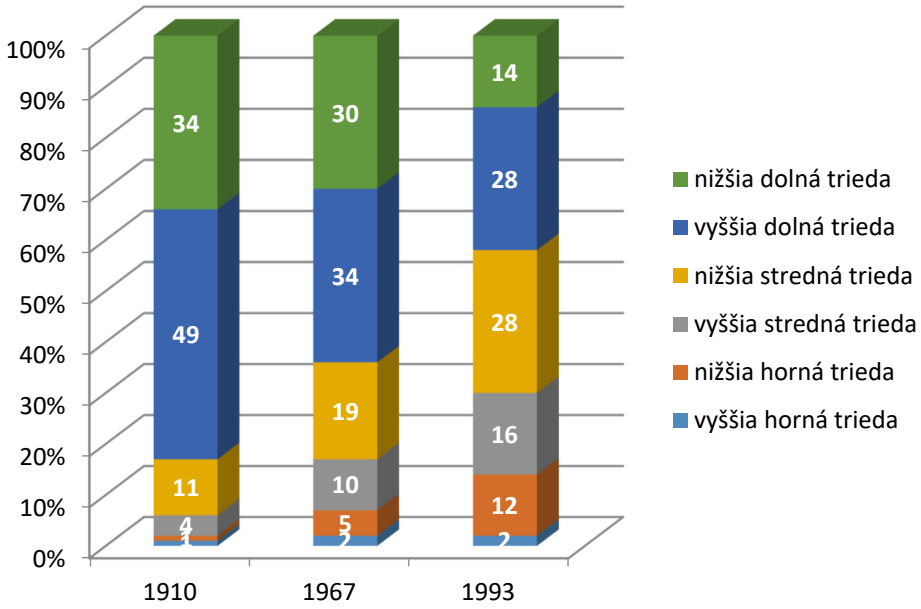

Obr. 1 Stratifikácia ekonomicky aktívnej populácie na Slovensku v rokoch 1910, 1967 a 1993 podľa spoločenského statusu

Prameň: Bunčák a i., 2016

Stratifikácia ekonomicky aktívnej populácie sa v čase vyvíja vplyvom rôznych faktorov. Na Slovensku je trend zvyšovania podielu stredných a horných tried a naopak znižovania podielu dolných tried (pozri obrázok 1).

1.3 Chudoba

Jednou z najvýznamnejších príčin sociálneho vylúčenia (exklúzie) je chudoba. Chudoba je komplexný problém, ktorý je považovaný za jeden z najvážnejších globálnych problémov súčasného sveta. Je to prejav extrémnej nerovnosti, odstup od celého zvyšku populácie, nie iba od bohatých. Je to fenomén vyskytujúci sa vo všetkých častiach sveta. Má rôzne formy a rôzny kontext. Chudoba ako taká sa nikdy nevyskytuje sama osebe. Človek, ktorý v nej žije čelí mnohým znevýhodneniam a problémom, ktoré s ňou priamo súvisia. Je to najmä deprivácia (strádanie), nedostatočné vzdelanie, nedostatok pracovných príležitostí, hlad, nedostatočný prístup k zdravotnej starostlivosti a iné.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Neexistuje univerzálne platná definícia chudoby, pretože okrem materiálnej podstaty má chudoba aj kultúrny a sociálny kontext. Niečo iné znamená chudoba v bohatých štátoch a niečo iné v chudobných štátoch.

Európska únia prijala definíciu chudoby (Rady Európy, 1975), podľa ktorej **chudobná je tá osoba, rodina a skupina osôb, ktorej zdroje (materiálne, kultúrne a sociálne) sú natoľko limitované, že ju vylučujú z minimálne akceptovateľného životného štýlu štátu, v ktorom žijú**.

Chudoba je spoločenský problém, ktorého riešenie je zložité. Pokiaľ osoba alebo komunita prepadne pod určitú hranicu dostupnosti zdrojov nastane reťazenie príčin a následkov, ktoré má tendenciu opakovať sa. Vzniká uzavretý reťazec príčin a následkov (pozri obrázok 2), ktorý je ťažké prerušiť bez pomoci zvonka (napr. nižšia úroveň vzdelania a zručností vedie k nedostatku príležitostí zamestnať sa, čo vedie ku kriminálnym aktivitám kvôli prežitiu, k rozpadu rodín a zhoršujúcej sa perspektívy nasledujúcej generácie).

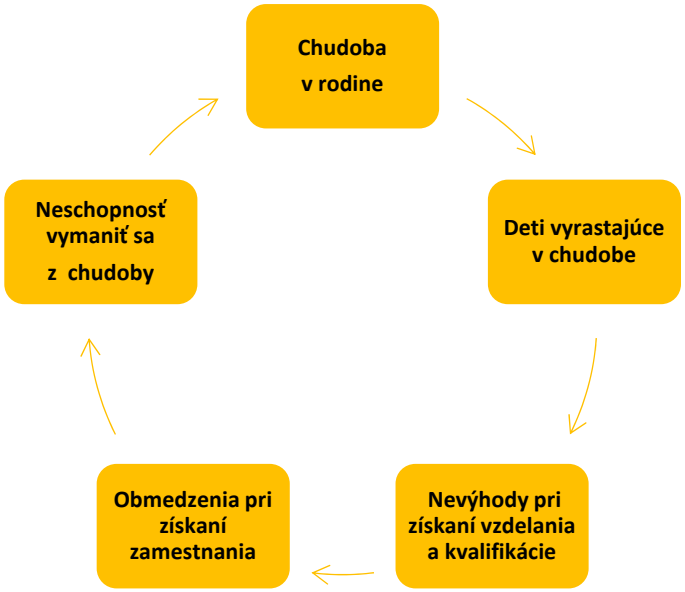

Obr. 2 Uzavretý reťazec chudoby v dôsledku materiálnej deprivácie
Prameň: EzyEducation, https://www.ezyeducation.co.uk/

Faktory ktoré zapríčiňujú chudobu sú nasledovné:

- vzdelanie osoby, ktorá je na čele domácnosti,
- zamestnanecký status osoby, ktorá je na čele domácnosti (jej postavenie na trhu práce),
- lokalita domácnosti (región, v ktorom žije),
- demografické zloženie domácnosti,
- etnická príslušnosť (na Slovensku najmä rómska).

Súčasná paradigma chudoby je založená na štrukturálnych zlyhaniach. Podľa nej by sa chudoba nemala chápať ako jednorozmerná kategória. Jednoduché nedostatky ako napríklad nedostatočný ľudský kapitál hovoria o tom, kto a kde je alebo nie je schopný využiť ponúkané príležitosti ale nevysvetľujú prečo je na skúmanom mieste nedostatok príležitostí. Na to aby bolo možné odpovedať na túto otázku, treba sa venovať nedostatkom ekonomických, politických a sociálnych štruktúr.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Chudoba existuje predovšetkým v dôsledku nedostatku životaschopných ekonomických príležitostí a sociálnej podpory pre celú populáciu. Jednotlivci so zvýšeným rizikom chudoby budú tí, ktorí sú najmenej schopní súťažiť o obmedzený počet ekonomických príležitostí. Patria sem tie skupiny, ktoré majú menej obchodovateľných zručností, nižšie vzdelanie, zlé zdravie, rovnako ako osamelí rodičia, menšiny a obyvatelia v ekonomicky znevýhodnených oblastiach. Súčasný prístup k chudobe možno zhrnúť do nasledovných premís:

1. **Chudoba je výsledkom štrukturálnych zlyhaní.**
2. **Chudoba je podmienený stav, do ktorého a z ktorého sa jednotlivec môže dostať.**
3. **Chudoba vytvára depriváciu.**
4. **Chudoba je nespravodlivá.**
5. **Chudoba ovplyvňuje všetkých** (Brady a Burton, 2016).
6. **Chudobu treba chápať v kontexte jej prostredia, ktoré pozostáva zo sociálnych, ekonomických a politických inštitúcií.**
7. **Chudoba má dopad na toto prostredie.**

Agenda udržateľného rozvoja do roku 2030 (WHO, 2017) konštatuje potrebu podpory miest a obcí pri zvyšovaní sociálnej inklúzie, využívaní vedomostí, zručností a priorít ich rozmanitého obyvateľstva prostredníctvom silnej angažovanosti komunity. Každý člen spoločnosti by mal zohrať úlohu pri zmierňovaní chudoby. Dlhodobé premyslené aktivity na všetkých úrovniach môžu viesť k pozitívnej zmene.

Chudoba sa prejavuje v rôznych formách a rôznych kontextoch. Rozoznávame dva rozdielne koncepty chudoby a to absolútnu a relatívnu chudobu a subjektívnu a objektívnu chudobu.
Absolútna (extrémna) chudoba je všeobecne uznávaný koncept. Znamená extrémny nedostatok základných životných potrieb, predovšetkým jedla, pitnej vody, zdravia, hygieny, chýbajúce prístrešie a pod. Zahŕňa aj nedostatok prístupu k službám ako sú zdravotnícka starostlivosť, vzdelanie, zamestnanie, informácie, zapojenie sa do spoločenského diania. Sprievodnými znakmi absolútnej chudoby je podvýživa, negramotnosť, výskyt chorôb, ktoré sú v rozvinutých krajinách bežne liečené, vysoká úmrtnosť detí, nižšia dĺžka života a život v nedôstojných podmienkach. **Relatívna chudoba** je situácia, keď príjem domácnosti je nedostatočný na to, aby umožnil dosiahnuť životnú úroveň považovanú v spoločnosti, v ktorej daní ľudia žijú, za bežnú. Relatívna chudoba zohľadňuje aspekty, ktoré sú pre danú spoločnosť charakteristické. Rešpektuje vnímanie chudoby v závislosti od rozvinutosti krajiny.
Subjektívna chudoba vyjadruje pocit a vnímanie človeka žijúceho v určitej krajine, s ohľadom na to, či sa cíti byť chudobný alebo nie.
Objektívna chudoba, pri ktorej je hranica chudoby určená zvonku (štát, parlament), nezávisle od názoru tých, ktorí sú považovaní za chudobných. Je založená na indikátoroch, ktoré merajú životnú úroveň, príjmy a výdavky typické pre danú krajinu.

1.3.1 Geografická diferenciácia chudoby

V rámci kontinentov a krajín sveta je chudoba diferencovaná. Aj v rámci bohatých krajín sa vyskytujú veľké rozdiely v miere chudoby. Dôležité je aj priestorové rozmiestnenie chudoby na **mestskú alebo vidiecku chudobu.** Mesto a vidiek poskytujú iné príležitosti, majú inú dostupnosť služieb, inú

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

infraštruktúru, ale aj iné ohrozenia (napr. vyššia kriminalita v mestských štvrtiach chudoby). Preto je nevyhnutné brať do úvahy typ prostredia v ktorom človek žije.

Hlavnou príčinou chudoby v regiónoch EÚ je dlhodobá nezamestnanosť alebo zlé zamestnanie (neisté zamestnanie, nízka mzda), nízka úroveň vzdelania a zručností. Významným faktorom chudoby je veľkosť a typ rodiny.

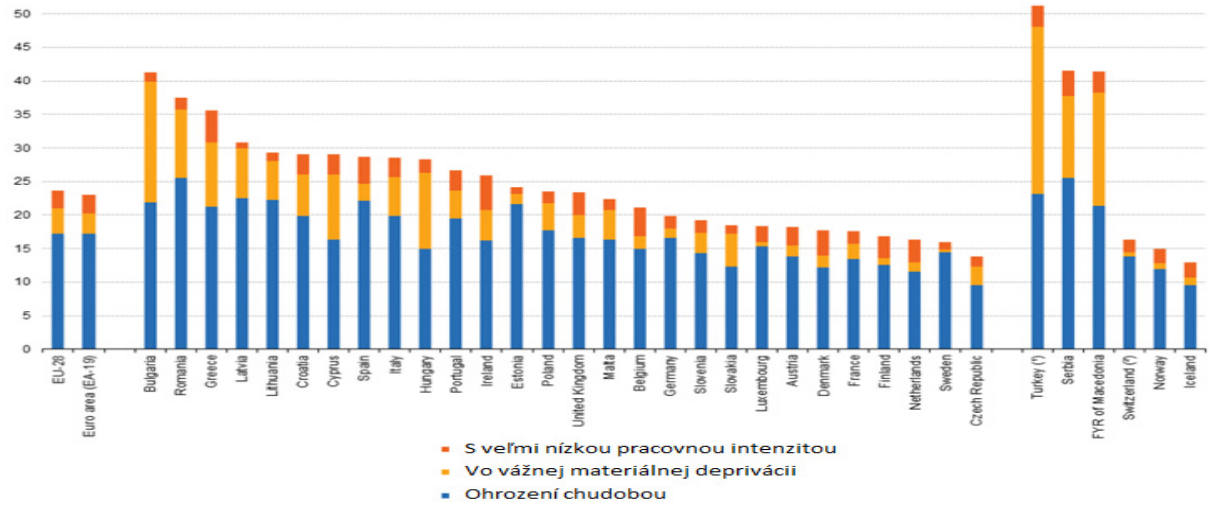

Obr. 3 Podiel populácie ohrozenej chudobou v európskych krajinách

Prameň: Eurostat, 2015

K 30. 6. 2018 bolo na Slovensku ohrozených chudobou 650 tisíc osôb (čo je 12,4 % z celkového počtu obyvateľov. Chudoba je u nás priestorovo koncentrovaná do južných a východných okresov. Korene lokalizácie chudoby v týchto okresoch sú v historických, prírodných, politických, ekonomických a sociálnych javoch, ktoré sa na týchto územiach dlhodobo vyskytujú.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

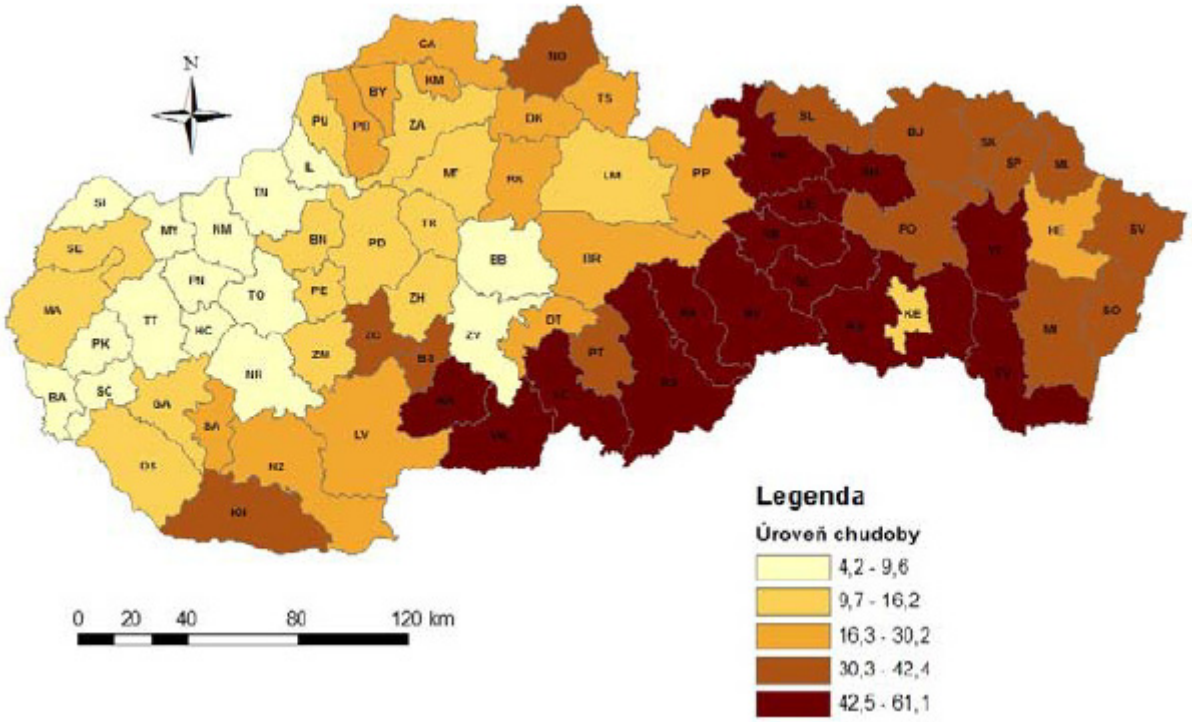

Obr. 4 Úroveň chudoby v okresoch SR v roku 2011
Prameň: Michálek a Veselovská, 2016

Najvyšší podiel osôb ohrozených chudobou alebo sociálnym vylúčením zaznamenáva Prešovský kraj. Nad celoslovenským priemerom sa nachádza aj Žilinský, Košický a Banskobystrický kraj. Naopak menej ohrození chudobou sú obyvatelia Nitrianskeho kraja. Najmenej sa chudoba prejavuje v Trnavskom, Bratislavskom a Trenčianskom kraji.

Z hľadiska veku sú deti viac ohrozené rizikom chudoby ako dospelé a staršie osoby. Osoby vo veku 0 −17 rokov tvoria celkovo najzraniteľnejšiu vekovú skupinu. Deti sú dvojnásobne viac ohrozené rizikom chudoby v porovnaní s osobami 50 − 64 ročných a pri 65 ročných a starších je tento rozdiel viac ako trojnásobný.

Z kategórie domácnosti so závislými deťmi sú z pohľadu miery rizika chudoby najviac ohrozenou skupinou domácnosti s dvoma dospelými a s troma a viac závislými deťmi. Ďalšou rizikovou skupinou sú domácnosti jedného rodiča s aspoň jedným závislým dieťaťom, t. j. neúplné domácnosti. Čím vyšší je počet závislých detí v domácnosti a rovnako absencia ďalšieho dospelého člena v prípade neúplných domácnosti vedie k tomu, že sa tieto typy domácností častejšie dostávajú do rizika chudoby. Domácnosti so závislými deťmi sú na Slovensku takmer dvojnásobne viac vystavené riziku chudoby ako domácnosti bez závislých detí.

Podľa statusu ekonomickej aktivity sú nepracujúce osoby 2,5-krát viac ohrozené rizikom chudoby ako pracujúci. Približne 6,5 % obyvateľov žije v chudobe aj napriek tomu, že pracuje. Celkovo najviac ohrozenou skupinou sú nezamestnané osoby (takmer 50 % z nich).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

1.3.2 Meranie chudoby

Miera chudoby je relatívna, závislá od ekonomickej a sociálnej vyspelosti štátu, ako aj od prerozdeľovacích procesov, ktoré sa v krajine uplatňujú. Hlavným cieľom sociálneho štátu je odstraňovať významné rozdiely v životnej úrovni medzi sociálnymi skupinami a dosiahnuť, aby každá domácnosť, každý člen spoločnosti dosahovali spoločensky akceptovanú hranicu životnej úrovne. Aby bolo možné tento problém riešiť, treba chudobu identifikovať, odmerať ju a podľa jej miery nastaviť nástroje na jej riešenie.
Pre meranie chudoby v rámci EÚ SILC (European Union Statistics on Income and Living Conditions) bola prijatá sústava ukazovateľov na jej meranie, ktoré boli prispôsobené aj na podmienky Slovenskej republiky. Pri výpočte indikátora chudoby vychádzame z troch základných ukazovateľov a to:

- **Celkový hrubý príjem domácnosti** − príjem všetkých členov domácnosti a príjmy sledované na úrovni domácnosti. Obsahuje: príjem zo zamestnania, príjem z využívania služobného auta, hrubé peňažné zisky alebo straty zo samostatnej zárobkovej činnosti, príjem z majetku, zisk z kapitálových investícií, bežne prijaté transfery ako sú sociálne dávky, príspevky na vzdelanie, príjem osôb mladších ako 16 rokov a pravidelné prijaté mesačné transfery medzi domácnosťami.
- **Celkový disponibilný príjem domácnosti** je definovaný ako hrubý príjem domácnosti, od ktorého sú odpočítané pravidelné dane z majetku, pravidelne platené transfery medzi domácnosťami napr. výživné, pravidelná peňažná pomoc iným domácnostiam, daň z príjmu a príspevky na sociálne poistenie.
- **Ekvivalentný disponibilný príjem domácnosti** je disponibilný príjem domácnosti vydelený ekvivalentnou veľkosťou domácnosti. Pre výpočet ekvivalentnej veľkosti domácnosti sa v EÚ SILC používa tzv. modifikovaná škála OECD, podľa ktorej je každému prvému dospelému členovi domácnosti pridelený koeficient 1, každému druhému a ďalšiemu dospelému členovi domácnosti a 14 ročným a starším osobám koeficient 0,5, a každému dieťaťu mladšiemu ako 14 rokov koeficient 0,3. Takto vypočítaný ekvivalentný disponibilný príjem domácnosti je následne pridelený každej osobe v rámci domácnosti.

Indikátormi chudoby sú:

- **Hranica rizika chudoby**
  Je stanovená ako 60 % mediánu národného ekvivalentného disponibilného príjmu domácnosti. Hodnota hranice chudoby sa uvádza v parite kúpnej sily (PPS).
- **Miera rizika chudoby po sociálnych transferoch**
  Miera rizika chudoby je podiel osôb (v %) v celkovej populácii, ktorých ekvivalentný disponibilný príjem sa nachádza pod hranicou rizika chudoby (60 % mediánu národného ekvivalentného disponibilného príjmu). Tento indikátor je ovplyvňovaný mnohými faktormi. Medzi najvýznamnejšie patrí regionálne hľadisko, vek, pohlavie, typ domácnosti, status ekonomickej aktivity, vlastnícky vzťah k obydliu.

1.4 Deprivácia

Deprivácia (strádanie) sa prejavuje sa vo viacerých formách (materiálna, finančná, sociálna, psychická). Ak má jednotlivec alebo domácnosť obmedzený prístup k zdrojom a statkom, nemôže si dovoliť spotrebovávať statky typické pre spoločnosť, v ktorej žije, nastáva stav **materiálnej deprivácie**. Materiálne deprivované osoby sú kvôli nedostatku zdrojov vylúčené z minimálne

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

akceptovateľného spôsobu života (a spotrebných zvyklostí) v spoločnosti, v ktorej žijú. Materiálna deprivácia je teda relatívna vzhľadom k definovanému všeobecnému životnému štandardu. Jednotlivé formy deprivácie spolu úzko súvisia a sú navzájom prepojené. Napríklad finančná deprivácia môže byť príčinou materiálnej a následne sociálnej deprivácie. V konečnom dôsledku sa jednotlivec môže ocitnúť v stave mnohonásobnej deprivácie. Deprivácia môže mať objektívnu a subjektívnu dimenziu.

Cieľom sociálnej politiky je predchádzať materiálnej deprivácii. Vzhľadom na to sa zohľadňujú dve dimenzie deprivácie a to objektívna materiálna deprivácia a subjektívna materiálna deprivácia.
Objektívna materiálna deprivácia nastáva ak jednotlivec alebo domácnosť nevie uspokojiť niektorú zo štyroch typov svojich potrieb:

1. **Základné potreby** (pitná voda, jedlo, oblečenie, bývanie, teplo v obydlí, a pod.), ktoré sú nevyhnutné pre fyzické prežitie.
2. **Základné voľnočasové a sociálne aktivity** (napr. stráviť dovolenku mimo domu aspoň raz ročne, príležitostne pozvať a pohostiť príbuzných a priateľov vo svojom obydlí), ktoré nie sú nevyhnutné pre fyzické prežitie, ale pre primeranú kvalitu života. (Súvisí to so sociálnou depriváciou, ktorá sa týka úloh, členstva a vzťahov v spoločnosti. Sociálna deprivácia úzko súvisí so sociálnou exklúziou, ktorá sa prejavuje v neschopnosti jednotlivca zúčastňovať sa na politickom, ekonomickom a spoločenskom živote spoločnosti, v ktorej žije).
3. **Predmety dlhodobej spotreby** (dennej spotreby napr. telefón, alebo predmety uľahčujú domáce práce napr. práčka).
4. **Podmienky bývania** súvisiace s fyzickými charakteristikami obydlia (dostupnosť elektriny, vody, vnútorná toaleta, technický stav obydlia) a širšími charakteristikami prostredia, v ktorom je obydlie umiestnené (hluk, znečistenie a pod.).

Subjektívna materiálna deprivácia znamená vnímanie a hodnotenie podmienok samotnými osobami alebo domácnosťami:

1. **Finančné podmienky** pri uspokojovaní základných potrieb, vnímanie či sa osoby alebo domácnosti sami považujú za chudobné a spokojnosť so životom. (Ide o subjektívnu finančnú depriváciu, teda stav, keď jednotlivci pokladajú svoju finančnú situáciu v porovnaní s okolím za horšiu.)
2. **Charakteristiky sociálneho prostredia**, v ktorom žijú a susedstvo (kriminalita, dostupnosť verejných služieb ako škola a nemocnica) ako aj spoločenské väzby (napr. možnosť spoľahnúť sa na podporu okolia v prípade potreby).

Materiálna deprivácia postupne vyúsťuje do ďalších foriem deprivácie ako je finančná, sociálna, psychická a pod. Deprivácia narúša duševný stav a vývin osobnosti. Môže vyústiť do negatívneho sebahodnotenia alebo až do sociálno-patologických javov ako užívanie návykových látok, gamblerstvo a podobne.

1.5 Sociálna exklúzia

Chudoba v dôsledku nízkeho príjmu a nedostatku ostatných zdrojov spôsobuje, že domácnosti nedosahujú životnú úroveň akceptovanú danou spoločnosťou. Kvôli chudobe čelia viacerým znevýhodneniam, od nezamestnanosti, nízkeho príjmu, nevhodných podmienok bývania,

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

nedostatočnej zdravotnej starostlivosti, bariér v dostupnosti celoživotného vzdelávania, kultúry, športu a rekreácie. Sú často vytláčaní a marginalizovaní z účasti na spoločenských aktivitách (ekonomických, sociálnych a kultúrnych), ktoré sú bežné pre ostatných ľudí, a ich prístup k základným právam tiež môže byť obmedzovaný.

Podľa Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR vo všeobecnosti **pojem sociálna exklúzia (vylúčenie) predstavuje proces prostredníctvom, ktorého sú určití jednotlivci vytláčaní na okraj spoločnosti a je im zabránené plne na nej participovať**. Byť sociálne vylúčeným znamená nerovný prístup k piatim základným zdrojom spoločnosti:

- vzdelaniu,
- zamestnaniu,
- bývaniu,
- sociálnej ochrane,
- zdravotnej starostlivosti.

Sociálna exklúzia znamená aj sťažený prístup k hlavným sociálnym inštitúciám zodpovedným za distribúciu životných šancí a v neposlednom rade aj odtrhnutie od dôležitých oblastí života, ktoré zabezpečujú integráciu v danej komunite alebo spoločnosti. Niektorí jedinci sú vytláčaní na okraj spoločnosti a je im zabránené plne na nej participovať v dôsledku svojho ekonomického postavenia, nedostatočného vzdelania, rasy, pohlavia, veku alebo nedostatku základných kompetencií. Typy vylúčenia (exklúzia a segregácia) sú ilustrované na obrázku 5.

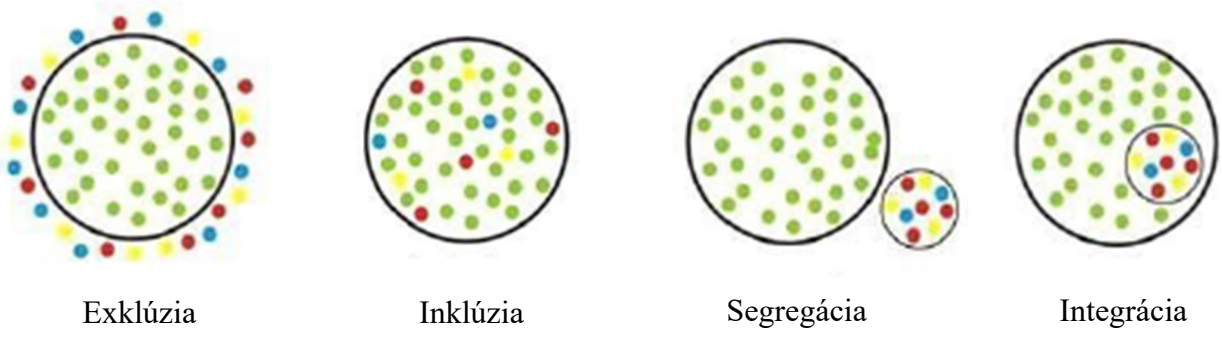

Obr. 5 Typy spoločenského vylúčenia
Prameň: Stránska, 2021

Sociálna exklúzia je v členských štátoch EÚ veľký a narastajúci problém. Medzi tradičné príčiny stratifikácie spoločnosti, ako sú triedne riziká (viazané na príslušnosť k sociálnej triede), riziká životného cyklu, medzigeneračné riziká (vzniká nerovnosť v distribúcii životných príležitostí ako dôsledok reprodukcie nerovností z rodičovskej generácie na generáciu detí), vznikajú nové sociálne riziká, ktoré zasahujú omnoho väčší okruh populácie. Sú to najmä:

- dlhodobá nezamestnanosť,
- starnutie populácie,
- nárast rozvodovosti,
- zvyšovanie počtu domácností jedného člena (počet osamelých),
- zvyšovanie dĺžky života,
- predlžovanie jednotlivých fáz životného cyklu,
- diverzita a flexibilita jednotlivých rodinných a partnerských foriem.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Ak do stavu sociálneho vylúčenia upadnú celé komunity, ktoré sa nedokážu vzájomne podporiť, začnú kolektívne duševne upadať do rôznych psychických deviácií a navonok vzbudzovať pochopiteľný odpor okolia, vzniká spätná väzba a úpadok komunity sa ešte prehlbuje. Tento jav vôbec nesúvisí s rasizmom okolia, ktoré môže byť postihnuté podobnými problémami, ktoré viedli k úpadku deviantnej komunity, ale vďaka vzájomnej podpore neprepadli voči väčšinovej spoločnosti do takejto hlbokej sociálnej exklúzie.

Sociálne vylúčenie a deprivácia je zákonitý dôsledok niektorých javov v ekonomike a spoločnosti. Klientelizmus, korupcia, absencia solidarity, nadvláda a chamtivosť elít a absencia morálky spoločnosti vytláčajú stále väčšiu časť spoločnosti na jej okraj a spôsobujú minimálnu mobilitu smerom k zlepšeniu jej statusu.

V sociálnej politike teda treba riešiť nie iba chudobu jednotlivca ale distribúciu, zdroje chudobných, ich nízku sociálnu participáciu, nedostatočnú integráciu a bezmocnosť. Pozornosť treba zamerať aj na zdroje lokálnych komunít (nedostupná lekárska starostlivosť, nedostatočná verejná doprava a i.), teda aj na riešenie otázky prečo sa ľudia stávajú chudobnými a prečo nimi zostávajú.

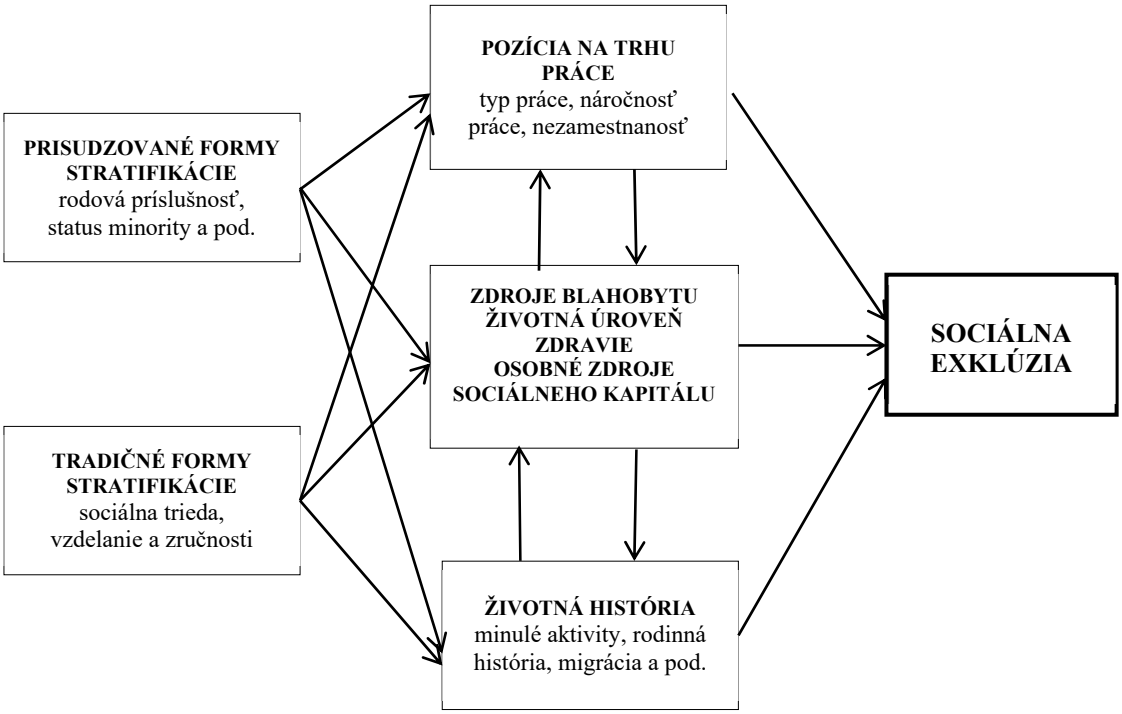

Obr. 6 Rámec sociálnej exklúzie v EÚ

Prameň: UNECE, 2013

1.6 Sociálna kohézia

Ak sa rozdiely medzi jednotlivými triedami alebo sociálnymi skupinami prehlbujú, vzniká **sociálne napätie**, ktoré môže vyústiť až do sociálnej revolúcie. Preto prvoradým cieľom každého demokratického štátu je jeho **sociálna stabilita**. Prostriedkom, ako dosiahnuť sociálnu stabilitu je **sociálna kohézia** (súdržnosť). Definícia sociálnej kohézie nie je jednotná, pretože súdržnosť obyvateľstva a sociálnych skupín má v každom národe a štáte špecifické, historicky a kultúrne podložené východiská. Je to „substancia“ ktorá drží spoločnosť pokope.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Súdržná spoločnosť je taká spoločnosť, ktorá:

- sa snaží o blahobyt každého jej člena,
- bojuje proti vylúčeniu a marginalizácii,
- vytvára zmysel pre spolupatričnosť a solidaritu,
- podporuje dôveru,
- ponúka svojim členom príležitosť rásť (presúvať sa z nižších sociálnych skupín do vyšších).

Základnými zložkami sociálnej kohézie sú:

- **sociálna inklúzia** − rozvoj podmienok pre život jednotlivcov a sociálne skupiny, ktoré utvárajú spoločnosť. Cieľom je posilniť marginalizované skupiny a chudobných tak, aby mohli využívať výhody vyplývajúce z rastu globálnych príležitostí,
- **sociálny kapitál** − zdroje, ktoré sú výsledkom spolupráce ľudí na spoločných cieľoch,
- **sociálna mobilita** − schopnosť jednotlivcov alebo skupín meniť svoj sociálny status (smerom hore alebo dole), založený na bohatstve, zamestnaní, vzdelaní, alebo iných sociálnych premenných.

1.6.1 Sociálna inklúzia

S konceptom sociálnej exklúzie (vylúčenia) je úzko spätý aj koncept sociálnej inklúzie (začlenenia). **Sociálna inklúzia je proces, ktorý zabezpečuje, aby tí, ktorí sú v riziku chudoby a sociálnej exklúzie, získali príležitosti a nevyhnutné zdroje na to, aby mohli plne participovať na ekonomickom, sociálnom, politickom a kultúrnom živote spoločnosti.** Zabezpečuje im väčšiu účasť na rozhodovaní, čo ovplyvňuje ich život a prístup k základným právam (Mareš a Sirovátka 2008). Cieľom je odstraňovanie bariér integrácie a vytváranie možností na realizáciu občianskych, politických i sociálnych práv.
Sociálna inklúzia má multidimenzionálny charakter. Musí reflektovať mnoho sociálnych problémov v rôznych vzájomných kombináciách. Rôzne sociálne problémy sú riešené rôznymi sociálnymi politikami a nástrojmi, preto tieto musia byť zladené tak, aby bol dosiahnutý synergický efekt. Pre ilustráciu zásahov sociálnej politiky zameraných na sociálne začleňovanie pozri tab. 2.

Tab. 2 Vzťah medzi sociálnou exklúziou a sociálnou inklúziou a oblasti sociálnej politiky

SOCIÁLNA EXKLÚZIA		**SOCIÁLNA INKLÚZIA**	
Oblasti	Indikácia	Predpoklady	Sociálna politika
Ekonomické aktivity - spotreba - aktivity na trhu práce	 → chudoba a materiálna deprivácia → (ne)zamestnanosť → kvalita zamestnania	Zdroje - redistribúcia - príjem - iné zdroje - bývanie Flexibilita Princíp rovnakých šancí Schopnosti (ľudský potenciál)	 → podpora príjmu → sociálne služby → podpora bývania → motivácia k práci → antidiskriminačné opatrenia → pozitívna diskriminácia → aktívna politika trhu práce → celoživotné vzdelávanie → sociálne služby

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Sociálne aktivity	→ (ne)participácia na ľudských kontaktoch → obmedzená šírka a kvalita kontaktov	Sociálne siete a kontakty a ich kvalita Dôvera v iných ľudí	→ sociálna práca prevencia izolácie posilnenie a podpora spoluúčasti
Politické aktivity	→ (ne)participácia v politických aktivitách (voľby, politická organizovanosť)	Dôvera v inštitúcie Legitimita politického systému	→ podpora prístupu k realizácii politických a občianskych práv → politika uznania

Prameň: Mareš a Sirovátka (2008)

1.6.2 Sociálny kapitál

Sociálny kapitál je kľúčovou dimenziou sociálnej kohézie. Sociálny kapitál je systém sociálnych sietí a väzieb, ktoré sú založené na spoločných normách, hodnotách, viere, vedomostiach a porozumení. Základom pre budovanie silného sociálneho kapitálu je silný vzťah medzi štátom a spoločnosťou, ktorý je založený na dôvere v štát a jeho inštitúcie. Základom vzťahu medzi štátom a spoločnosťou je systém sociálnej ochrany.

OECD definuje sociálny kapitál ako **„sieťovanie/spájanie ľudí/skupín ľudí, ktorí spolu zdieľajú normy, hodnoty a chápanie, ktoré uľahčuje spoluprácu v rámci alebo medzi skupinami".**
Rozoznávame dve formy:

- štrukturálny − definujú ho stanovené úlohy, sociálne siete a sociálna štruktúra,
- kognitívny − normy, štandardy, viera, dôvera, postoje a hodnoty,

a tri typy sociálneho kapitálu:

- zväzujúci – vnútroskupinový (bonding),
- premosťujúci – medziskupinový (bridging),
- spájajúci – hierarchický (linking).

Ak je v regióne alebo obci rozvinutý silný sociálny kapitál, prináša to množstvo benefitov, ktoré vyúsťujú do rozvoja územia. Efekty rozvinutého sociálneho kapitálu formulovalo britské Ministerstvo životného prostredia, výživy a vidieckych záležitostí – DEFRA (2016) nasledovne:

- hospodárska obnova,
- lepšie poskytovanie služieb,
- väčšia podpora pre zraniteľné skupiny,
- lepšie zdravie a životné podmienky,
- zníženie kriminality a anti-sociálneho správania,
- lepšia správa vecí verejných a občianska angažovanosť,
- lepšia sociálna súdržnosť a menšia miera sociálneho vylúčenia.

Realizácia vládnych programov najmä v rámci sociálnej politiky v konečnom dôsledku nezávisí tak od autority a kontroly ako od mobilizácie zainteresovaných strán politiky vrátane jej príjemcov. Čím je sociálny kapitál menej rozvinutý, tým náročnejšia je mobilizácia zainteresovaných strán. V spoločnosti s dobre rozvinutým sociálnym kapitálom sa veľa problémov rieši v rámci sociálnych sietí. V takejto spoločnosti sa aj vládne zásahy jednoduchšie implementujú, pretože majú k dispozícii širokú škálu spojencov.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

1.6.3 Sociálna mobilita

Sociálna mobilita je **pohyb jednotlivcov alebo sociálnych skupín v stratifikačnom systéme spoločnosti z jednej sociálnej pozície (sociálno-ekonomického postavenia) do druhej.**

V triednom systéme existujú (na rozdiel od ostatných stratifikačných systémov) veľké možnosti sociálnej mobility (pozri aj kapitolu 1.2 Sociálna stratifikácia). Príkladom spoločnosti bez sociálnej mobility bola spoločnosť Hindu, charakteristická svojím kastovým systémom. Len výnimočne došlo k prípadu, že jedinec mohol opustiť kastu, do ktorej sa narodil. Spoločnosti, ktoré využívali otroctvo, sú tiež príkladom nízkej sociálnej mobility, pretože možnosť sociálnej mobility pre otroka bola takmer neuskutočniteľná.

V moderných spoločnostiach je najvýznamnejším, resp. najvyužívanejším druhom mobility (umožňujúcim väčšine členov spoločnosti dosahovať primeraný spoločenský status, resp. spoločenské postavenie) profesijná mobilita. Rozhodujúcim faktorom sociálnej mobility je pritom vzdelanie.

Typy sociálnej mobility sú nasledovné:

- **Horizontálna (laterálna) mobilita** je prechod ľudí z jednej sociálnej skupiny do druhej, nachádzajúcej sa na rovnakej sociálnej úrovni (napr. presuny do iných štvrtí alebo miest).
- **Vertikálna mobilita** je presun jedinca do inej sociálnej vrstvy alebo triedy, t. j. pohyb smerom nahor alebo nadol v sociálno-ekonomickom rebríčku.
- **Intrageneračná mobilita** je postup jedinca v jeho kariére (zostup alebo vzostup na sociálno-ekonomickom rebríčku).
- **Intergeneračná mobilita** je miera, v ktorej deti nasledujú svojich rodičov v type zamestnania alebo sociálno-ekonomickej pozície.

1.7 Kvalita života

Pojem kvalita života sa začal v spoločenských vedách používať v 2. polovici 20. storočia. Opisuje sa v širokom spektre spoločenských vied. Kvalita života má objektívnu a subjektívnu dimenziu. Objektívnu dimenziu možno chápať ako podmienky pre kvalitný život. Subjektívnu kvalitu života definuje Ondrejkovič (2003) „ako celkovú spokojnosť so životom a všeobecný pocit osobnej pohody, duševnej harmónie, životnej spokojnosti“. Subjektívny pocit spokojnosti so životom je odrazom vnímania objektívnych podmienok života.

Kvalita života je mnohorozmerná. Má svoje biologické, filozofické, sociologické, psychologické, ekonomické i politické aspekty. Súvisí s integritou a vyspelosťou osobnosti, vzdelaním a inteligenciou, s otázkami zdravia, hodnotového systému jednotlivca a spoločnosti (Liba, 2010).
Pre kvalitu života súčasného človeka nestačí uspokojiť len jeho primárne potreby.
Vlastnými silami môže dospelý človek ovplyvniť množstvo determinantov. Týka sa to individuálnych psychologických daností jedinca, ako sú osobné vlastnosti, kognitívne procesy, schopnosti, sebarealizácia, tvorivosť a zdravie a taktiež ekonomickej a environmentálnej oblasti, teda všetkých aspektov a okolností, ktoré každodenne ovplyvňujú život človeka (Kováč a i., 2006).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Podľa Stiglitza, Sena a Fetoussiho (2009) treba pri meraní kvality života zvažovať osobitne materiálne podmienky (príjem, spotreba, majetok) a ďalšie faktory. Problém je však s kvantifikáciou niektorých komponentov. Dôležitou otázkou pri zostavení komplexného hodnotenia je aj ich relevantnosť a váha.

Priestorový pohľad na kvalitu života predstavuje diferencované podmienky kvality prostredia. Lokálne podmienky sú jedným z faktorov kvality života jednotlivca alebo skupiny obyvateľov a zároveň jednou z najdôležitejších príčin sociálnej diferenciácie obyvateľov. Kvalita prostredia a vybavenosť sídla (sídelná kvalita života) alebo regiónu predstavuje jeden z najdôležitejších faktorov, ktorý podmieňuje rozdiely v kvalite života. Vybavenosť je určujúca pre atraktivitu územia. Vybavenosť dopravnou, technickou a sociálnou infraštruktúrou prináša zamestnanosť. Viacerí autori potvrdzujú, že medzi vybavenosťou územia, kvalitou života a lokálnou ekonomickou výkonnosťou je vzťah.

1.7.1 Hodnotenie kvality života

Existuje množstvo spôsobov a metodík (od jednoduchých indikátorov po komplexné indexy) ako možno merať kvalitu života. Zvolený spôsob závisí od účelu hodnotenia. Limitujúca je často dostupnosť dát.
Jordan (2010) zostavil Rámec dobrej spoločnosti (Good society framework – GSF), ktorý možno použiť na hodnotenie subjektívnej aj objektívnej kvality života. GSF je komplexným modelom pohody založeným na deviatich komponentoch. Pri každom z komponentov sú vymedzené kľúčové okruhy, na základe ktorých sú pri hodnotení kvality života zvolené indikátory:

- **Medziľudské vzťahy**
  Dobrá spoločnosť má silné komunity, kde ľudia poznajú svojich susedov a sú priateľskí a navzájom sa podporujú. Sú integrovaní a vzájomne na seba pôsobia. Kľúčové okruhy hodnotenia sú nasledovné: komunity, manželstvá, integrácia inej rasy (národnosti), rodičovstvo, priateľstvá.
- **Ekonomika** (prínosy ekonomiky pre ľudí)
  Dobrá spoločnosť ekonomicky prosperuje. Poskytuje svojim občanom dobrý životný štandard, ktorý pokrýva nevyhnutné potreby a zabezpečuje vysoký disponibilný príjem. Občania majú dostatočné možnosti na osobný a kariérny rozvoj. Ekonomické podmienky sú jedným z hlavných predpokladov dobrého života. Kľúčové okruhy: blahobyt, základné potreby, luxus, práca, osobný rozvoj.
- **Životné prostredie a infraštruktúra** (fyzické podmienky pre život)
  Dobrá spoločnosť má príjemné a udržateľné prírodné prostredie bez znečistenia. Má príťažlivo a funkčne upravené prostredie pre život a prácu. Má efektívnu infraštruktúru s dobrou dopravou a komunikačnými linkami a lacnou energiou, ktorá je prístupná pre všetkých. Kľúčové okruhy: prírodné prostredie, udržateľnosť, infraštruktúra životného prostredia, doprava, energia, komunikácie.
- **Zdravie** (miera podpory zdravia na rôznych úrovniach)
  V dobrej spoločnosti je dostatok zdravých potravín a nápojov a sú dostupné pre všetkých. Je tu efektívna zdravotná starostlivosť a podmienky, v ktorých môžu občania zdravo žiť. Ľudia sa cítia bezpečne doma i na verejnosti a majú bezpečné podmienky v práci. Ľudia majú

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

vysokú priemernú dĺžku života a sú fyzicky a psychicky zdraví. Kľúčové okruhy: fyzické zdravie, mentálne zdravie, prevencia proti nehodám, zdravie a bezpečnosť, dlhovekosť.

- **Mier a bezpečnosť**
  V dobrej spoločnosti sa ľudia cítia bezpečne doma, v práci i na verejných priestranstvách. Kriminalita je nízka a ľudia ani ich majetok nie je ohrozený. Dobrá spoločnosť má harmonickú obranu a žije v mieri s inými národmi, jej občania nežijú v riziku domácich alebo zahraničných konfliktov alebo v ohrození terorizmom ani nie sú v blízkosti vojnou alebo terorizmom ohrozených národov. Kľúčové okruhy: kriminalita, asociálne správanie, terorizmus, občianska vojna, vojna.
- **Kultúra a využívanie voľného času** (možnosti oddychu a kultúrneho vyžitia)
  Dobrá spoločnosť má bohatú kultúru a ľudia majú prístup k umeniu, ktoré je na vysokej úrovni, literatúre, hudbe, kinu a hrám, televíznym reláciám, športovým udalostiam a iným formám „vysokej“ a populárnej kultúry. Ľudia majú dostatok voľného času, aby tieto možnosti využívali. Kľúčové okruhy: „vysoká“ kultúra, populárna kultúra, zábava, šport, voľný čas.
- **Duchovno, náboženstvo a filozofia** (prístup k učeniu o zmysle života)
  V dobrej spoločnosti ľudia majú prístup k širokému spektru náboženských a duchovných učení a možnosť praktizovať náboženstvo alebo vieru podľa výberu. Majú taktiež prístup k filozofickým učeniam a rôznym pohľadom na spôsob života a takisto majú možnosť žiť podľa týchto filozofií. Kľúčové okruhy: duchovno, filozofia, náboženstvo.
- **Vzdelávanie** (kvalita vzdelávania)
  V dobrej spoločnosti majú ľudia prístup k dobrému vzdelaniu. Takéto vzdelanie im umožňuje fungovať a rozvíjať sa v rámci spoločnosti. Vzdelanie ich tiež intelektuálne obohacuje a napĺňa a sú podľa neho odmeňovaní. Vzdelanie posilňuje jednotlivca, dáva mu možnosť výberu spôsobu života a možnosť rozhodovať sa kvalifikovane a plne sa zapájať do diania v spoločnosti. Kľúčové okruhy: vzdelávanie, intelektuálny rozvoj, sila osobnosti, rozhodovanie.
- **Spravovanie spoločnosti** (spôsob spravovania)
  Dobrá spoločnosť je demokratická a sú v nej uplatňované úplné politické a občianske slobody. V takejto spoločnosti majú občania slobodu vyjadrovania, vierovyznania pohybu a činnosti. Všetci majú rovnaké práva a povinnosti bez ohľadu na rasu, vierovyznanie, sexuálnu orientáciu a vek (okrem neplnoletých). Majú spravodlivý, konzistentný, transparentný a proporcionálny systém súdnictva. Pristupujú spravodlivo a mierumilovne k iným národom. Kľúčové okruhy: politická sloboda, občianske slobody, sloboda vyjadrovania, sloboda, súdnictvo, súcit, rovnosť.

GSF nie je indexom kvality života, pretože nemá ambíciu hodnotiť národy v jednotlivých komponentoch bez toho aby boli vážené alebo zoradené podľa dôležitosti (Chreneková a Dubcová 2017).

1.7.2 Hodnotenie rozvoja vidieka

V kapitole 1.7.1 je uvedený rámec hodnotenia kvality života. Vidiecke prostredie má svoje špecifiká, ktoré si vyžadujú špecifické indikátory na hodnotenie kvality života na vidieku a hodnotenie rozvoja. Vytvorením indexu špecifického pre hodnotenie rozvoja vidieka sa okrem iných zaoberala Picão de Abreu (2019). Nadviazala na prácu Kageyama (2008).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

RDI (Rural Development Index) Abreu pozostáva zo štyroch dimenzií – čiastkových indexov: obyvateľstvo (index populácie – POP), ekonomika (index ekonomického rozvoja – ECO), sociálny rozvoj (index sociálneho rozvoja – SOC) a životné prostredie (index životného prostredia – ENV).

- **Obyvateľstvo (POP)** – zohľadňuje vzťah medzi celkovým a pracujúcim obyvateľstvom a zahŕňa ukazovatele hustoty obyvateľstva, miery prirodzeného prírastku, čistú migráciu a index závislosti obyvateľstva.
- **Ekonomika (ECO)** – zohľadňuje rodinné poľnohospodárstvo, priemerný mesačný príjem domácností v parite kúpnej sily a mieru zamestnanosti.
- **Sociálny rozvoj (SOC)** – zahŕňa ukazovatele gramotnosti, vzdelanosti, počtu lekárov a vybavenosť bytov.
- **Životné prostredie (ENV)** – je tvorené premennými ako sú environmentálne výdavky obcí na obyvateľa, podiel upravenej odpadovej vody, podiel zozbieraného komunálneho odpadu a podiel území siete Natura 2000.

Index RDI Abreu oproti RDI Kageyama (ktorý je jednoduchým aritmetickým priemerom čiastkových indexov a obsahuje menej indikátorov) ponúka vyváženejší prístup, viac dimenzií a množstvo premenných, ktorých údaje možno relatívne ľahko získať. Daný index využíva geometrický priemer v rámci každej dimenzie. Index rozvoja vidieka (Index RDI Abreu) sa vypočíta pomocou nasledovnej rovnice:

$$RDI\ Abreu = \sqrt[4]{POP}x\ \sqrt[4]{SOC}x\ \sqrt[4]{ECO}x\ \sqrt[4]{ENV}$$

Hodnoty indexu sa pohybujú v rozmedzí od 0 po 1. Čím sa hodnota indexu blíži k 1, tým je vyššia úroveň rozvoja vidieka daného územia.

Na nasledujúcom obrázku 7 je znázornený indexu RDI Abreu v 79 okresoch Slovenskej republiky v roku 2017.

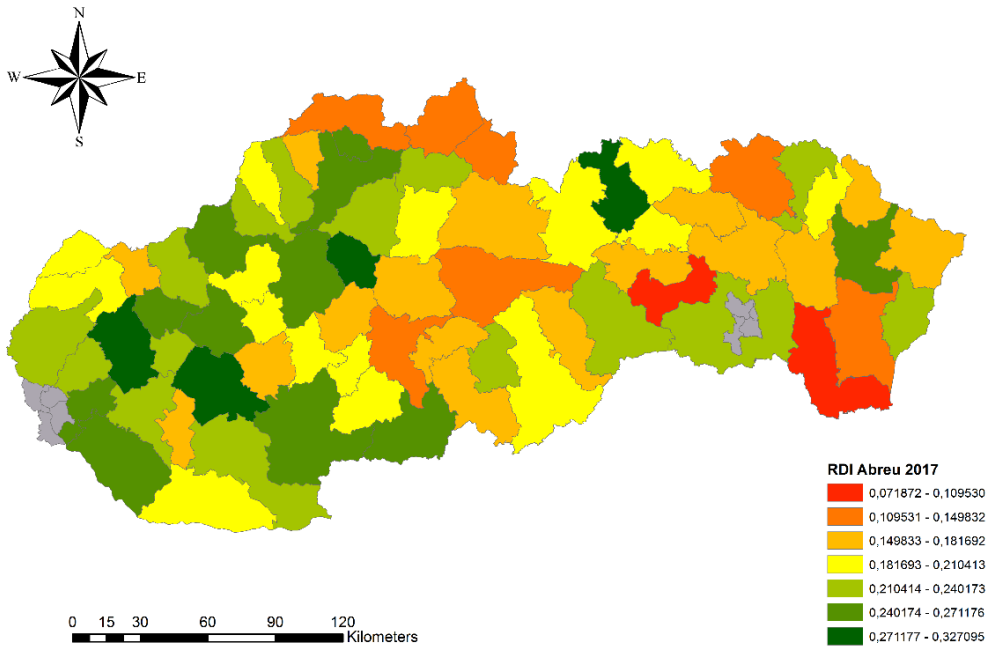

Obr. 7 Index RDI Abreu v roku 2017

Prameň: vlastné spracovanie

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Vyjadrili sme aj RDI $_{Abreu}$ aj v rokoch 1997 a 2007. Za toto 20 ročné obdobie je okres Trebišov najmenej rozvinutým. V priebehu sledovaného obdobia došlo k poklesu indexu RDI $_{Abreu}$ o 57 %. Najviac rozvinutými sú dva okresy, ktoré sú sídlom krajského mesta (Trnava a Nitra) a za 20 rokov nezaznamenali vysokú pozitívnu zmenu. Medzi najviac rozvinuté okresy so zároveň výraznou pozitívnou zmenou za 20 rokov patria okresy Turčianske Teplice (nárast o 232 %), Kežmarok (nárast o 206 %), Kysucké Nové Mesto (nárast o 191 %). Vysokú pozitívnu zmenu zaznamenali aj okresy Rožňava (o 224 %) a Medzilaborce (o 208 %). Všetky tieto okresy sú v roku 1997 novovzniknutými okresmi.

TERMINOLÓGIA 1

- ✓ **sociálna stratifikácia**
- ✓ **materiálna deprivácia**
- ✓ **sociálna exklúzia**
- ✓ **sociálna inklúzia**
- ✓ **sociálna kohézia**
- ✓ **sociálna mobilita**
- ✓ **societálny kapitál**
- ✓ **ľudský kapitál**
- ✓ **sociálny kapitál**
- ✓ **kultúrny kapitál**

KONTROLNÉ OTÁZKY 1

- ✓ **Aké indikátory by ste použili na hodnotenie ľudského kapitálu?**
- ✓ **Aké indikátory by ste použili na hodnotenie sociálneho kapitálu?**
- ✓ **Aké indikátory by ste použili na hodnotenie kultúrneho kapitálu?**
- ✓ **Aký je rozdiel a vzťah medzi chudobou a materiálnou depriváciou?**
- ✓ **Opíšte faktory sociálnej mobility na Slovensku.**
- ✓ **Opíšte dôvody sociálnej exklúzie.**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

2 Spoločenská hodnota a jej meranie

2.1 Spoločenská a sociálna hodnota

Ľudia svojou každodennou činnosťou hodnoty tvoria, alebo ich naopak ničia. To čo tvoríme sa obyčajne oceňuje peniazmi. Ekonomická hodnota však nie je jedinou, ktorú vytvárame alebo ničíme. Koncept hodnoty je širší. Pojem hodnoty do filozofie zaviedol Rudolf Hermann Lotze v 19. storočí. Teóriou hodnoty a hodnotenia sa zaoberá axiológia. Každá vedná disciplína má svoje špecifické hodnoty, ktoré skúma. Humanitné vedy pracujú napríklad s morálnou, estetickou, kultúrnou, sociálnou, spoločenskou hodnotou.

Sociálne hodnoty sú definované ako súbor morálnych princípov, štandardy, ktoré jednotlivci a sociálne skupiny používajú na definovanie osobných cieľov. Tieto štandardy formujú povahu a formu spoločenského poriadku. Hovoria, čo je prijateľné a neprijateľné, čo by malo alebo nemalo byť, čo je žiaduce alebo nežiaduce (Kluckhohn, 1951; Tsirogianni a Gaskell, 2011).

Pojem **spoločenská hodnota** (zahŕňa sociálnu aj environmentálnu hodnotu) sa používa v kontexte verejnej prospešnosti. Čo je hlavným výsledkom aktivít subjektu verejného sektora alebo sociálneho podniku? Je to ekonomická výkonnosť? Nie. Je to napríklad lepšie zdravie, čistejšie prostredie, lepšie správanie neprispôsobivých občanov, vyššia rovnosť, vyšší blahobyt, vyššia udržateľnosť životného prostredia alebo lepšia sociálna starostlivosť. Ak je akýkoľvek subjekt pôvodcom alebo tvorcom pozitívnej zmeny, vytvára spoločenskú hodnotu. **Spoločenská hodnota je na jednej strane hodnota zmeny, ktorú človek zažije, na druhej strane hodnota, ktorú spoločnosť (štátny systém) získa, ak sa takáto zmena udeje** (finančná – napríklad ušetrené prostriedky, nefinančná – napríklad zníženie sociálneho napätia). Zákon NR SR č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnom podnikaní vymedzuje spoločenský vplyv ako napĺňanie verejného alebo komunitného záujmu.

Často dochádza k zámene pojmov sociálna a spoločenská hodnota (sociálny a spoločenský dopad alebo vplyv), a to hlavne z dôvodu rôzneho chápania a prekladu z anglického jazyka (v anglickom jazyku sa „social“ chápe a používa v širokom kontexte, aj vo význame „spoločenský“, na označenie spoločenskej hodnoty sa v anglickom jazyku niekedy používa označenie „public value“, „social“ z angl. = „sociálny“, „societal“ alebo „public“ z angl. = „spoločenský“). V slovenskom jazyku sa pre spoločenskú hodnotu alebo prospešnosť používa aj pojem verejná prospešnosť, alebo všeobecná prospešnosť.

2.2 Verejný a komunitný záujem

V praxi sa stretávame s pojmami ako verejná prospešnosť, verejnoprospešné organizácie, verejnoprospešné práce. Verejnoprospešné organizácie sú také organizácie, ktoré poskytujú statky a služby verejnoprospešného charakteru. Tieto organizácie pôsobia najmä v nasledovných oblastiach:

- rozvoj a ochrana duchovných a kultúrnych hodnôt,
- realizácia a ochrana ľudských práv alebo iných humanitných cieľov,
- ochrana a tvorba životného prostredia, zachovanie prírodných hodnôt,
- ochrana zdravia, rozvoj telovýchovy,
- ochrana práv detí a mládeže a
- rozvoj vzdelania a vedy.

Zákon NR SR č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnom podnikaní definuje verejný a komunitný záujem. Napĺňaním **verejného záujmu** je **poskytovanie spoločensky prospešnej**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

služby pre spoločnosť alebo pre neobmedzený okruh fyzických osôb, alebo znevýhodneným alebo zraniteľným osobám. Napĺňaním **komunitného záujmu** je **poskytovanie spoločensky prospešnej služby pre skupinu osôb, ktorú možno ohraničiť a identifikovať podľa územného, členského, záujmového alebo iného kritéria.** Medzi spoločensky prospešné služby patria najmä:

- poskytovanie zdravotnej starostlivosti,
- poskytovanie sociálnej pomoci,
- humanitárna starostlivosť,
- tvorba, rozvoj, ochrana, obnova a prezentácia duchovných a kultúrnych hodnôt,
- ochrana ľudských práv a základných slobôd,
- vzdelávanie, výchova,
- rozvoj telesnej kultúry,
- výskum, vývoj, vedecko-technické služby a informačné služby,
- tvorba a ochrana životného prostredia a ochrana zdravia obyvateľstva,
- služby na podporu regionálneho rozvoja a zamestnanosti,
- zabezpečovanie bývania, správy, údržby a obnovy bytového fondu,
- poskytovanie finančných prostriedkov na vykonávanie spoločensky prospešnej služby.

2.3 Hodnotenie a meranie spoločenskej hodnoty

Po veľkú časť dejín ľudstva filozofi a ekonómovia tvrdili, že hodnota je objektívnym faktom. Aristoteles tvrdil, že za všetko existuje „spravodlivá cena“. Podľa názoru Karola Marxa sa hodnota tvorí prácou. Spoločenská hodnota však nie je objektívny fakt. Vyplýva zo vzájomného pôsobenia ponuky a dopytu, a preto sa môže meniť v priebehu času, v závislosti od cieľovej skupiny, miesta a situácie.

Pokusy o mapovanie a meranie spoločenskej hodnoty trvajú takmer 50 rokov. Je množstvo spôsobov ako hodnotiť fyzicky existujúce výstupy alebo výsledky (cyklotrasa, zeleň, rekonštrukcia školy). Oveľa komplikovanejšie sa hodnotia výstupy, výsledky alebo dopady, ktoré sú nehmatateľné (zníženie sociálneho napätia, spokojnosť, strádanie). Hodnota je často neviditeľná, pretože sa týka výsledkov alebo zmien, ktoré zažívajú ľudia, ktorí majú malú alebo nemajú žiadnu moc v rozhodovaní. Pri niektorých typoch spoločenskej hodnoty sa dá jej meranie uskutočniť len čiastočne alebo sa nedá vôbec. Výsledok hodnotenia spoločenskej hodnoty je príbehom o zmenách, ktoré prežívajú ľudia. Zahŕňa kvalitatívne, kvantitatívne a komparatívne informácie.

2.3.1 Hodnotenie spoločenského dopadu

Spoločenským dopadom rozumieme dopad ľudskej činnosti na sociálnu sféru, životné prostredie, na spoločnosť. Na hodnotenie spoločenského dopadu priemyselných aktivít, politiky, plánov a programov sa používajú najmä dva nástroje:

- **Posudzovanie vplyvov na životné prostredie** (Environmental Impact Assessment – EIA)
- **Posudzovanie vplyvov na sociálnu sféru** (Social Impact Assessment – SIA).

Oba nástroje sú procesom identifikácie a riadenia dopadov. Používajú sa na predpovedanie a zmierňovanie negatívnych dopadov a identifikáciu príležitostí na zvýšenie prínosov pre životné prostredie, miestne komunity a širšiu spoločnosť.

Prvý krát bolo SIA aplikované v Spojených štátoch amerických (Zákon o národnej environmentálnej politike z roku 1969). Postupy posudzovania vplyvov na životné prostredie (EIA) a SIA sa v čase

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

vyvíjali. EIA sa stalo zákonnou požiadavkou v mnohých krajinách. Odporúčajú ho medzinárodné organizácie (OECD, ILO – Medzinárodná organizácia práce). Na Slovensku je upravené zákonom NR SR č. 24/2006 Z. z. o posudzovaní vplyvov na životné prostredie. SIA a EIA sa často uskutočňujú ako integrované hodnotenie environmentálnych a sociálnych vplyvov (Environmental and Social Impact Assessment – ESIA) alebo aj spolu s hodnotením vplyvov na zdravie (Environmental, Social and Health Impact Assessment – ESHIA).

2.3.2 Sociálna návratnosť investícií

Najčastejšie používanou metódou na meranie spoločenskej hodnoty je v súčasnosti **Sociálna návratnosť investícií** (Social Return on Investment – SROI). V roku 2000 bola metóda SROI prvý krát použitá v kontexte sociálnej ekonomiky. Je to metóda merania nefinančnej spoločenskej hodnoty (napríklad environmentálnej alebo sociálnej, ktorá sa v súčasnosti neprejavuje ani nezahŕňa do bežných finančných účtov). Môže ju použiť akýkoľvek subjekt na vyhodnotenie vplyvu na zainteresované strany, na identifikáciu spôsobov zlepšenia výkonnosti a zvýšenia výkonnosti investícií. Metóda SROI, tak ako bola štandardizovaná spoločnosťou Social Value UK, poskytuje konzistentný kvantitatívny prístup k porozumeniu a riadeniu dopadov projektu, podniku, organizácie, fondu alebo politiky.

Analýza SROI môže mať mnoho rôznych podôb. Môže zahŕňať spoločenskú hodnotu generovanú celou organizáciou alebo sa môže zamerať iba na jeden konkrétny aspekt práce organizácie.

Existujú dva typy SROI:

- **hodnotiaca**, ktorá sa vykonáva spätne a na základe skutočných výsledkov, ktoré boli dosiahnuté,
- **predbežná**, ktorá predpovedá, aká spoločenská hodnota bude vytvorená, ak dospejeme k plánovanému výsledku (Social value UK).

SROI zohľadňuje sociálne, environmentálne a ekonomické prínosy a vyjadruje ich peňažnou hodnotou. Ráta pomer prínosov k nákladom. Napríklad pomer 3:1 naznačuje, že investícia 100 € prinesie sociálnu hodnotu 300 €.

Analýza SROI môže byť použitá ako nástroj na:

- strategické plánovanie,
- prijímanie investičných rozhodnutí,
- informovanie o vplyve alebo dopade aktivít (napríklad pre prilákanie investícií).

SROI môže pomôcť zlepšiť služby tým, že uľahčuje strategické diskusie, zvládanie neočakávaných dopadov (pozitívnych aj negatívnych), preukazuje dôležitosť spolupráce s inými organizáciami a ľuďmi, ktorí môžu prispieť k vytváraniu výsledku a tak maximalizuje spoločenskú hodnotu. Táto metóda pomáha zabezpečiť udržateľnosť organizácie, ktorá vytvára spoločenskú hodnotu. Ak rôzne organizácie vytvárajú podobný druh spoločenskej hodnoty, SROI umožňuje porovnanie ich výkonu. Jedna organizácia môže porovnať hodnotu, ktorú vytvorila v rôznom čase. Čoraz viac investorov pri investičných rozhodnutiach nezvažuje iba finančnú návratnosť ale aj spoločenskú hodnotu, ktorú investícia evokuje. Metódu SROI môžu použiť rôzne typy organizácií – neziskové, dobrovoľnícke, verejné aj súkromné.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

2.3.3 Rámec posudzovania hodnoty

Existujú návrhy na hodnotenie spoločenskej hodnoty ako **súhry „efektívneho dopytu“ a „efektívnej ponuky“**. Efektívny dopyt znamená, že niekto je ochotný zaplatiť za službu alebo výsledok. Tým niekým môže byť verejná agentúra, nadácia alebo občania. Efektívna ponuka znamená, že služba alebo výsledok funguje, je cenovo dostupný a realizovateľný. V niektorých oblastiach sú väzby medzi ponukou a dopytom spoločenskej hodnoty zrejmé. Napríklad občania sú ochotní prostredníctvom daní „platiť“ za služby polície (pocit bezpečia) a základné školy (základné vzdelanie) a vláda je schopná tieto služby poskytovať. Rovnako je veľa darcov ochotných financovať zdravotnú starostlivosť o deti v rozvojových krajinách a mnoho miestnych charít a cirkví je schopných poskytovať túto starostlivosť. V týchto oblastiach nie je zložité analyzovať sociálnu hodnotu, pretože je zrejmá väzba medzi tým čo sa žiada a čo možno ponúknuť. Pokiaľ však ide o niektoré iné sociálne problémy, chýba väzba medzi ponukou a dopytom. V niektorých prípadoch môže chýbať efektívny dopyt, pretože donori, politici alebo občania nepovažujú potrebu za naliehavú. Napríklad niektoré štáty nie sú ochotné financovať sexuálnu výchovu alebo liečbu drogovo závislých. V iných prípadoch môže byť zrejmý iba efektívny dopyt (napríklad vláda je ochotná zaplatiť za zníženie obezity), ale ponuka nákladovo efektívnych zásahov je obmedzená. V ďalších prípadoch môžu byť obe strany rovnice ponuky a dopytu nejasné alebo zložité.

V sociálnej politike sú nutné komplexné riešenia. Holistický prístup však prináša problém s vyjadrením dopytu (každý typ aktéra môže mať vlastný pohľad na to, čo sa skutočne považuje za hodnotné riešenie). Strana ponuky môže byť tiež „rozdrobená“ (napríklad pomoc ľuďom bez domova môže závisieť od príspevku rôznych aktérov zameraných na terapiu, zamestnanie, bývanie atď. Spoločenskú hodnotu možno vysvetliť iba interakciou – rokovaniami a diskusiami (Mulgan et al., 2019).

Mulgan et al. (2019) vytvorili **Rámec posudzovania hodnoty**. Rovnako ako mnohé z nástrojov používaných na hodnotenie spoločenskej hodnoty, v praxi aj tento vyžaduje množstvo rozhodnutí, ktoré spadajú do štyroch hlavných kategórií:

1. **prispôsobenie stratégie** (ako navrhovaná inovácia zodpovedá potrebám),
2. **potenciálne výsledky** (pravdepodobný vplyv na cieľovú skupinu),
3. **úspory nákladov a ekonomické účinky**,
4. **riziká spojené s implementáciou**.

V týchto kategóriách vyjadria zainteresované strany svoj názor a preferencie na stupnici Likertovej škály od 0 do 5. Zainteresované strany môžu alternatívy komentovať. Výsledkom je obraz o spoločenskej hodnote, ktorý zároveň poskytuje komentár a vysvetlenia. Subjekty s rozhodovacími právomocami môžu tiež použiť tento nástroj na kontrolu práce, na zabezpečenie konzistencie svojich rozhodnutí, a na komunikáciu s inými subjektami.

2.3.4 Princípy merania spoločenskej hodnoty

Vo všeobecnosti sa hodnotenie spoločenskej hodnoty v súčasnosti riadi nasledovnými princípmi:

1. **Zapojenie zainteresovaných strán**.
2. **Pochopenie tvorby zmeny** – použitie dôkazov, ktoré umožnia rozoznať pozitívne a negatívne, zamýšľané a nezamýšľané zmeny.
3. **Zváženie hodnoty a preferencie zainteresovaných strán** (pri rozhodovaní o rozdelení zdrojov), keďže hodnota sa vzťahuje na relatívny význam rôznych výsledkov.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

4. **Zohľadnenie podstatných informácií a faktov** – výber informácií a dôkazov ako súčasti účtovníctva, aby bol poskytnutý dokonalý a pravdivý obraz o dopade.
5. **Vyjadrenie primeraných nárokov** – aby neboli uplatnené nadhodnotené nároky (ale iba nároky na hodnotu, ktorá je vytvorená hodnotenými aktivitami).
6. **Transparentnosť**.
7. **Overenie výsledku** – zabezpečenie nezávislého posúdenia (Social value UK).

2.3.5 Nedostatky merania spoločenskej hodnoty

Napriek desiatky rokov trvajúcej snahe o vyjadrenie a meranie spoločenskej hodnoty stále neexistuje uspokojivý spôsob a metodika. Mulgan et al. (2019) hovorí, že dôvodom tejto situácie a hlavným nedostatkom je, že pri tomto hodnotení sa kombinuje účtovníctvo pre externé zainteresované strany, riadenie vnútorných operácií a hodnotenie spoločenského vplyvu. Každý sektor naviac používa iný spôsob merania. Problémom je aj diskontná sadzba spoločenskej hodnoty v súvislosti s potrebami budúcich generácií.

Viacerí autori za dôsledok nedostatočného merania spoločenskej hodnoty považujú tzv. **„impact washing“** alebo **„green washing“** – čo možno vysvetliť ako situáciu, keď si organizácia pripisuje väčšiu zásluhu na vytvorení spoločenskej hodnoty ako je skutočnosť a nárokuje si na odmenu bez skutočne preukázateľného pozitívneho sociálneho alebo environmentálneho vplyvu.

TERMINOLÓGIA 2

- ✓ **spoločenská hodnota**
- ✓ **sociálna hodnota**
- ✓ **verejný záujem**
- ✓ **komunitný záujem**
- ✓ **sociálna návratnosť investícií (SROI)**
- ✓ **„impact washing“**

KONTROLNÉ OTÁZKY 2

- ✓ **Aký je rozdiel medzi sociálnou a spoločenskou hodnotou?**
- ✓ **Zdôvodnite zapojenie zainteresovaných strán do merania spoločenskej hodnoty.**
- ✓ **Prečo sa spoločenská hodnota nedá vyjadriť iba finančne?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

3 Úvod do sociálnej politiky

3.1 Definícia a vymedzenie sociálnej politiky

Sociálna politika nie je jednoznačne vymedzená, jej chápanie je rôzne. Jedným z dôvodov je fakt, že pojem "sociálny" má viacero významov. Chápe sa ako spoločenský, bezprostredne smerujúci k zdokonaleniu životných podmienok ľudí, kuratívny alebo pôsobiaci v nepriaznivých (núdzových) sociálnych situáciách. Dôvodom nejednoznačnosti je na druhej strane prierezový a multidisciplinárny charakter sociálnej politiky. Túto nejednoznačnosť vyjadrujú aj rôzne definície sociálnej politiky.

Podľa Tomeša (2010) je sociálna politika cieľavedomé úsilie jednotlivých sociálnych subjektov o zmenu alebo udržanie a fungovanie sociálneho systému. Konopásek (1990) ju vymedzuje ako spoločenskú aktivitu zameranú na zlepšenie alebo udržanie základných životných podmienok ľudí, zabezpečenie ich sociálnej suverenity a sociálneho bezpečia a obmedzeniu sociálnej závislosti a sociálneho ohrozenia. Podľa Londýnskej ekonomickej školy (London School of Economics) je to interdisciplinárna aplikovaná veda, ktorá sa zaoberá analýzou potrieb a reakcií spoločnosti. V učebniciach Harvardskej univerzity je charakterizovaná ako verejná politika a prax v oblasti zdravotníctva, služieb, trestného práva, nerovnosti, vzdelávania a práce. V Masarykovom náučnom slovníku je vymedzená ako snaha usporiadať spoločenský poriadok tak, aby záujmy jedincov v ľudskej spoločnosti boli uspokojované spôsobom trvale prospešným pre celok.
V princípe ide o chápanie sociálnej politiky v širšom zmysle – teda ako súboru všetkých politík (vrátane politiky bývania, vzdelávania, zdravotníctva), ktoré **majú priamy vplyv na stav spoločnosti alebo na vzťahy medzi sociálnymi skupinami** (výhodou širšej definície je jej obsahová ucelenosť, takto je „sociálna politika" vnímaná v anglosaských krajinách). V našich podmienkach sa častejšie stretávame s užšou definíciou sociálnej politiky – **len ako jednej zo súčastí verejnej politiky**, ktorá sa zaoberá primárne pomocou ľuďom, ktorí sú vystavení dôsledkom znevýhodnenia alebo zlyhania trhu či rodiny (Beblavý, 2012).

V krajinách strednej a východnej Európy sa rešpektujú dve vymedzenia sociálnej politiky:

- **sociálna politika ako konkrétne správanie sa štátu a iných subjektov**, ktorým je ovplyvňovaná sociálna sféra spoločnosti. Sociálna politika je vnímaná ako súbor aktivít, ktoré sa bezprostredne týkajú životných podmienok ľudí. Konkrétne sú tieto aktivity chápané ako všetky systémové kroky, ktoré sú uskutočňované s dôrazom na dlhodobé a koncepčné myslenie s cieľom voľby typu sociálnej politiky a tvorby určitého sociálneho programu. Sociálna politika v širšom chápaní je potom systém s vnútornými väzbami a súvislosťami a s väzbami na ostatné systémy verejnej politiky, najmä hospodárskej politiky;
- **sociálna politika ako reakcia na sociálne riziká, resp. ich možné následky** (napr. staroba, choroba, invalidita), s cieľom regulovať sociálne dopady, ktoré sú sprievodným javom fungovania trhu (napr. nezamestnanosť, chudoba). Takéto chápanie redukuje sociálnu politiku na systém opatrení najmä v oblasti zamestnanosti, rodinnej politiky a sociálneho zabezpečenia. Uvedené užšie chápanie sociálnej politiky sa v podstate kryje s aktivitami prislúchajúceho rezortu ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny.

Aktívna sociálna politika je zameraná na prevenciu, predchádzanie vzniku sociálnych problémov, pasívna sociálna politika, ktorá sa zameriava na riešenie už vzniknutých sociálnych problémov.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Základnými oblasťami sociálnej politiky v širšom zmysle sú:

- politika zamestnanosti,
- zdravotná politika,
- sociálne zabezpečenie (vrátane osobných sociálnych služieb),
- politika vzdelávania,
- politika bývania,
- rodinná politika.

V jednotlivých krajinách sú tieto oblasti špecifické a rôzne zastúpené. Konečná podoba sociálnej politiky závisí od:

- historického vývoja a tradície,
- reálneho stavu krajiny,
- verejnej mienky a očakávaní občanov,
- reálnych kapacít a možností krajiny.

Tvorba a realizácia sociálnej politiky vyžaduje spoluprácu odborníkov niekoľkých disciplín ako napríklad: ekonomika, sociológia, psychológia, geografia, história, právo, filozofia, politológia a iné.

3.2 Faktory sociálnej politiky

Sociálna politika krajiny nemôže byť izolovaná od ostatných verejných politík. Tvorí a uplatňuje sa v kontexte všetkých verejných politík štátu. Jej obsah ovplyvňuje množstvo faktorov. Lubelcová (2017) uvádza päť skupín faktorov (determinantov) sociálnej politiky:

- demografické,
- ekonomické,
- politické,
- organizačné,
- sociálno-kultúrne.

3.2.1 Demografické faktory

Medzi demografické faktory patrí najmä veľkosť populácie a jej štruktúra. Medzi najvýznamnejšie charakteristiky populácie patria: pôrodnosť, štruktúra rodiny, štruktúra domácností a štruktúra populácie z hľadiska ekonomickej aktivity. Pri tvorbe nástrojov sociálnej politiky sú zohľadňované vývojové trendy (napríklad starnutie populácie) a zmeny v charakteristikách populácie a spoločnosti (napríklad zmeny v správaní domácností).

Údaje o pôrodnosti naznačujú trend v početnosti populácie, vekovej štruktúre obyvateľstva a štruktúre rodiny a domácností.

Keďže zdroje pre financovanie sociálnej politiky tvoria občania, ktorí sú ekonomicky aktívni, údaje o produktívnej a ekonomicky aktívnej zložke obyvateľstva sú dôležité. Pomer produktívnej (ekonomicky aktívnej), predproduktívnej a poproduktívnej zložky hovorí o tom aký je potenciál zdrojov a aká je na druhej strane potreba zdrojov na sociálne dávky.

Trend starnutia populácie na Slovensku a v Európe je dôsledkom znižovania pôrodnosti. Došlo ale aj k zmenám rodinného správania ako napríklad posun narodenia dieťaťa do vyššieho veku rodičov,

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

zvýšenie rozvodovosti a zmeny v štruktúre rodiny. Nástroje sociálnej politiky by mali reagovať na tieto javy, či už sú príčinami alebo dôsledkami zmien.

3.2.2 Ekonomické faktory

Hlavným ekonomickým faktorom sociálnej politiky je objem verejných zdrojov, ktoré sú prerozdeľované (redistribuované) cez sociálne dávky (sociálne transfery) a sociálne služby. Tieto zdroje vytvára ekonomika a ekonomicky aktívna populácia (platením daní a poistného).
Vzťah medzi ekonomikou a sociálnou politikou je dvojstranný. Na jednej strane je sociálna politika závislá od zdrojov generovaných ekonomikou, na strane druhej má sociálna politika strategický význam pre ekonomiku, pretože prostredníctvom podpory zamestnanosti, vzdelania a zdravia pomáha zvyšovať kvalitu ľudského kapitálu.
Medzi kľúčové ekonomické faktory patria aj nepriame ekonomické nástroje ako je daňový systém a cenová politika. Nepriamo sociálnu politiku ovplyvňuje aj štruktúra hospodárstva a hospodárska politika.

3.2.3 Politické faktory

Politika štátu určuje spôsob rozdeľovania statkov a príležitostí. Jedným z politických determinantov sociálnej politiky je preto **sociálno-politická doktrína** – myšlienkový smer, ktorý sa uplatňuje pri tvorbe politiky v danej krajine. Doktríny pramenia vo filozofických názoroch a koncepciách usporiadania spoločnosti a postavenia človeka v nej. V histórii prešli vývojom, prehodnocovaním a vzájomným ovplyvňovaním.
V demokratickom inštitucionálnom rámci sú akceptovateľné tri typy doktrín – socialistická, konzervatívna a liberálna.
Hlavnými črtami **socializmu** je odmietanie súkromného vlastníctva, univerzalizmus pri poskytovaní príležitostí a statkov a vysoký stupeň solidarity. Spoločenské vlastníctvo je považované za jedinú jeho mravnú a spravodlivú formu. Vyvinuli sa z neho sociálno-demokratické a kresťansko-sociálne hnutia.
Kresťansko-sociálne učenie vychádza z kresťanskej filozofie. Podľa neho za sociálne situácie nie je zodpovedný iba sám jedinec ale do určitej miery aj spoločenský systém, ktorý predurčuje postavenie jedinca. Uznáva osobnú slobodu ale s podmienkou mravných záväzkov. Individuálna sloboda podľa neho musí byť podriadená všeobecnému prospechu a dobru. Uznáva nerovnosť, ale nie každú považuje za žiaducu a spravodlivú. Hlavným cieľom je odstránenie biedy cez sociálne transfery, dobročinnosť a charitatívne aktivity.
Formou socializmu je komunizmus, ktorý sa v politológii definuje ako nedemokratické zriadenie založené na centrálne plánovanej ekonomike. Jeho ideálom je spoločné vlastníctvo výrobných prostriedkov a beztriedna spoločnosť.
V súčasnosti zástancovia doktríny socializmu už netrvajú na jej tradičnej predstave. Socialistické a sociálno-demokratické strany sú dnes zastúpené vo vládach väčšiny krajín Európskej únie a podieľajú sa na liberálnych reformách.
Konzervativizmus sa vyznačuje zachovávaním tradičných hodnôt, akými sú rodina, náboženstvo, národ, individuálne šance. Stavia na osobnej slobode a individuálnej zodpovednosti. Snaží sa o ekonomickú efektívnosť. Nepodporuje solidaritu a redistribučné (prerozdeľovacie) procesy. V konzervatizme sa ťažko pripúšťajú zmeny v sociálnej a politickej sfére. Zdôrazňuje sa zachovanie tradičného prerozdelenia štátnej moci, ako aj klasickej sociálnej diferenciácie spoločnosti.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Konzervativizmus ako sociálno-politická doktrína sa teda snaží zachovať veci vo svojej osvedčenej podobe. Jeho nová forma reagujúca na liberalizáciu trhu – neokonzervativizmus sa prikláňa k myšlienkam liberalizmu (sloboda, individualizmus, nezasahovanie štátu a podobne). Ekonomický základ neokonzervativizmu vytvoril Milton Friedman (teória monetarizmu).

Liberalizmus prešiel vo svojom vývoji viacerými fázami (aristokratický, demokratický, sociálny liberalizmus). Najvyššou hodnotou liberalizmu je sloboda človeka. Štát má len vytvárať vhodné podmienky pre konanie občanov. Človek má realizovať svoje záujmy sám podľa vlastných predstáv a schopností. Neoliberalizmus minimalizuje zásahy štátu v prospech voľného trhu. Spoločenské vzťahy chápe ako vzťahy obchodné a konkurenčné. Hlavnými jeho črtami, ktoré majú vplyv na sociálnu politiku sú:

- deregulácia – obmedzovanie zasahovania štátu, všade tam, kde by to mohlo ohroziť zisky súkromných firiem,
- krátenie verejných výdavkov na sociálne služby, vzdelávanie a zdravotníctvo,
- eliminácia konceptu "verejnoprospešnosti" a "komunity" a ich nahradenie individuálnou zodpovednosťou.

V jednotlivých krajinách aj liberalizmus nadobúda špecifické podoby. Dobrým príkladom je Švajčiarsko, kde sa uplatňuje zásada ekonomickej, politickej a sociálnej slobody ale aj zodpovednosti pre každého bez rozdielu.

Na Slovensku sa stretávame s delením politického spektra na ľavicu a pravicu. Tieto dve strany spektra sa odlišujú poňatím sociálnej spravodlivosti a sociálnej solidarity. **Pravicový prístup** je postavený na hodnotách slobody a trhu. Uprednostňuje individuálnu voľbu ako prostriedok sebaurčenia jednotlivca. Sociálne nerovnosti vníma preto ako primeranú cenu za túto možnosť voľby. Odmieta vyrovnávanie sociálnych rozdielov prostredníctvom verejných politík, lebo rozdiely v príjmoch a majetku ľudí vníma ako výsledkom ich úsilia a schopnosti presadiť sa v otvorenom trhovom prostredí (Lubelcová, 2017). Pravicový prístup podporuje sociálnu politiku založenú na výkone jednotlivca. Štát by mal podľa neho cez sociálnu politiku zasahovať až po vyčerpaní možností trhu. Sociálna pomoc je orientovaná na tých, ktorí nemôžu byť zaradení na trh práce z objektívnych dôvodov. Sociálne dávky sú nízke, aby nedochádzalo k demotivácii pracovať a k sociálnemu parazitizmu.

Ľavicový prístup zdôrazňuje sociálnu rovnosť a rovnaké príležitosti pre všetkých. Podľa tohto prístupu má štát tieto príležitosti poskytovať (prostredníctvom verejných služieb) a teda sociálnou politikou odstraňovať neodôvodnené rozdiely medzi obyvateľmi.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

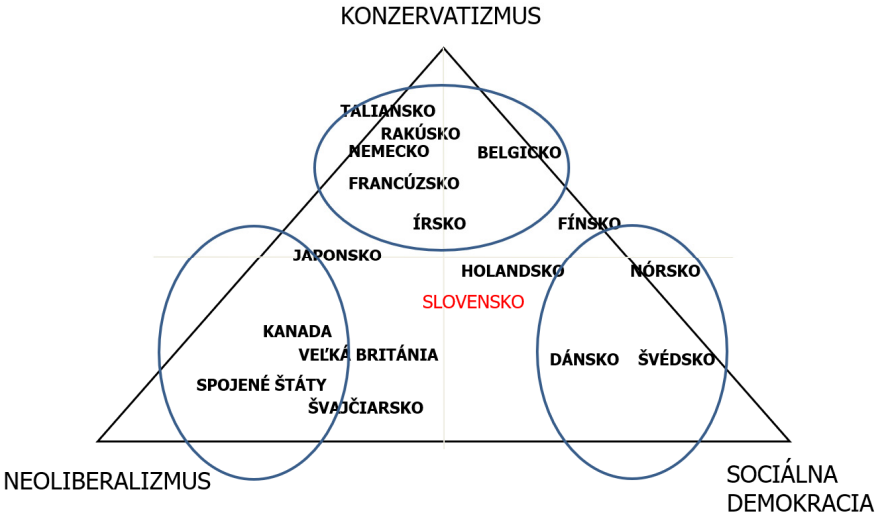

Obr. 8 Ilustrácia politickej orientácie vybraných krajín
Prameň: spracované podľa Hicks a Kenworthy (2003)

Orientácia sociálnej politiky sa odráža v modeloch sociálnej politiky (sociálneho štátu). Sociálna politika v krajine sa tvorí na základe kombinácie prístupov a doktrín, ktoré zastávajú politickí predstavitelia v danom čase (pozri obrázok 8 a kapitolu 5.2). Jej hlavné ciele sú zhrnuté v programe vlády.

3.2.4 Organizačné faktory

Za organizačné faktory ovplyvňujúce tvorbu a uplatňovanie sociálnej politiky považujeme usporiadanie inštitúcií verejnej správy v štáte, verejnú správu a jej kompetencie v sociálnej oblasti a právny a legislatívny systém (pozri kapitolu 8.3).

3.2.5 Sociálno-kultúrne faktory

Sociálno-kultúrne faktory odrážajú historický vývoj, ktorý v konečnom dôsledku dáva podobu spoločenským hodnotám a tradíciám, modelom solidarity a spravodlivosti. Tieto faktory sa prejavujú v citlivosti a reakciách verejnej mienky. Zohrávajú úlohu v politickom boji jednotlivých strán (kde sa môžu stať nástrojom manipulácie), pri tvorbe programu vlády a v konečnom dôsledku pri tvorbe nástrojov sociálnej politiky. Špecifiká sociálno-kultúrnych determinantov ilustrujú príklady z jednotlivých štátov ako napríklad tradícia nátlakových akcií vo Francúzsku, citlivosť alebo naopak ľahostajnosť obyvateľov krajín ku sociálnym problémom a nastaveniu sociálnej politiky.

3.3 Prístupy k tvorbe a uplatneniu sociálnej politiky

Pri tvorbe sociálnej politiky sa uplatňujú tri hlavné prístupy: ekonomický, sociologický alebo politologický. Problém politologického a sociologického pohľadu spočíva hlavne v nižšej miere normatívnosti, ktorá často bráni vzniku konkrétnych a merateľných odporúčaní. Pokiaľ tvorcovia sociálnej politiky zúročujú a kombinujú všetky tieto prístupy, môžu získať najlepší obraz o stave spoločnosti.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

3.3.1 Ekonomický prístup

Ekonomický prístup berie v sociálnej politike do úvahy najmä dva faktory, a to **efektívnosť** a **motiváciu**. Sociálna politika narába najmä s verejnými zdrojmi, ktoré sú obmedzené. Tvorcovia sociálnej politiky sa musia rozhodovať podľa toho, čo považujú za najdôležitejšie. Ekonómovia preto majú tendenciu pozerať na sociálnu politiku cez efektívnosť (dosiahnuť cieľ sociálnej politiky s vynaložením čo najmenších prostriedkov). Tento prístup dáva, pri zavádzaní konkrétneho nástroja, dôraz na čo najdôslednejšiu **analýzu nákladov a výnosov**. **Hlavný dôraz pri takejto analýze je na dopad, ktorý má dané opatrenie na verejné financie, resp. rozpočet, s ktorým vláda môže pracovať.** Preto sú dopadové štúdie zohľadňujúce dôsledky sociálnej politiky v tomto prístupe často považované za kľúčové.

Druhý aspekt, ktorý je v tomto prístupe zvažovaný je dôraz na **dosiahnutie konkrétnych identifikovateľných cieľov**, čo je v niektorých oblastiach sociálnej politiky často veľmi náročné. Merateľnosť konkrétnych cieľov si vyžaduje nielen dostatočný zber relevantných a dôveryhodných informácií, ale aj schopnosť objektívne zhodnotiť vzťah medzi konkrétnym opatrením a zmenami, ktoré nastali (Beblavý, 2012).

Tretí faktor, ktorý ekonomický prístup k sociálnej politike často berie do úvahy, sú **negatívne dôsledky, ktoré toto opatrenie má na ďalšie oblasti ekonomiky alebo spoločnosti** . Jeden z často spomínaných príkladov je zvýšenie minimálnej mzdy, kde je potrebné brať do úvahy nielen samotnú úroveň príjmov ale aj dopady na nezamestnanosť, ktoré sú v protiklade s cieľmi tohto opatrenia (Quiggin, 1999).

Negatívom ekonomického prístupu k sociálnej politike je zohľadňovanie zvyšovania blahobytu spoločnosti ako celku, čo bráni identifikovať nerovnosti medzi jednotlivcami pri zvyšovaní blahobytu a tiež dôsledky sociálnych opatrení na špecifické sociálne skupiny. Ekonomický prístup berie do úvahy skôr súhrnné ekonomické ukazovatele ako napr. HDP na obyvateľa, ktorý neodzrkadľuje reálnu distribúciu bohatstva v spoločnosti. Z tohto dôvodu nie je čisto ekonomický prístup k tvorbe a uplatňovaniu sociálnej politiky vhodný.

3.3.2 Sociologický prístup

Sociológia nazerá na človeka ako na **jednotlivca, pôsobiaceho v rôznych skupinách tvoriacich spoločnosť** (rodina, komunita, pracovný kolektív atď.), ktoré ho rôznymi spôsobmi ovplyvňujú. Zo sociologického hľadiska môže ľudí motivovať k práci nielen túžba po bohatstve, ale aj po uznaní či zlepšení svojich vyhliadok do budúcnosti. Ľudia sú ovplyvňovaní hodnotami svojej rodiny či okolia a často neuvažujú z ekonomického pohľadu racionálne. Sociálna politika preto podľa sociológov nehrá pri motivácii ľudí pracovať dominantnú úlohu.

Sociológia nazerá na jednotlivcov prostredníctvom veľkého počtu prístupov a zohľadňuje množstvo faktorov, čo ju robí do veľkej miery nepraktickou pre sociálnu politiku. Sociológia je však pre sociálnu politiku užitočná v tom, že **skúma všetky súčasti spoločnosti, a preto je schopná identifikovať dôsledky sociálnej politiky aj na špecifické sociálne skupiny, a tak poskytnúť objektívne informácie o efektívnosti politiky**.

3.3.3 Politologický prístup

Vyplýva z charakteru samotnej politológie, ktorá skúma hlavne **mocenské konflikty medzi rôznymi skupinami** s vlastnými záujmami, a tiež to, ako tieto konflikty prispievajú k vzniku **spoločného**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

výsledku. Sociálna politika je takisto stretom viacerých skupinových záujmov a prístupov, ako riešiť sociálne problémy, a práve tento konflikt je predmetom skúmania politológie v rámci sociálnej politiky. **Politológia je schopná odhaliť zisk pre jednotlivé politické zoskupenia a záujmové skupiny, ktorý získali vďaka sociálnej politike** (Beblavý, 2012).
Záujmové skupiny sa organizujú okolo jednotlivých skupín, do ktorých sa spoločnosť delí na základe ekonomického a spoločenského usporiadania. Jedným zo základných delení je delenie podľa pracovného odvetvia alebo pozície – poľnohospodárstvo, priemysel, zamestnávatelia, alebo odbory. Okrem týchto skupín vytvorených na základe odvetvia ekonomiky existujú aj hnutia alebo združenia, ktoré bojujú za konkrétnu spoločenskú zmenu – práva žien, ochranu životného prostredia, práva zvierat, atď. Tieto spolky pomáhajú vytvárať zvýšenú publicitu ich záujmu formou verejných kampaní so snahou ovplyvniť konkrétnu zmenu politiky. Všetky tieto skupiny majú svoje záujmy na tvorbe sociálnej politiky. Avšak na rozdiel od politických strán sa nesnažia o priamy súboj v rámci politickej súťaže, ale snažia sa o vplyv na tvorcov tejto politiky.

3.4 Aktéri sociálnej politiky

Hlavnými aktérmi sociálnej politiky sú poskytovatelia (subjekty) a prijímatelia (objekty) benefitov sociálnej politiky.

Subjektom sociálnej politiky je každý jednotlivec, alebo organizácia, ktorá vykonáva sociálne činnosti (poskytovateľ). Hlavným subjektom je štát (a jeho orgány). Štát má rozhodovaciu a integračnú úlohu. Na nižších stupňoch či úrovniach riadenia, ale aj v jednotlivých územných celkoch pôsobí veľa ďalších subjektov: organizácie, firmy, obce, občianske združenia, cirkev, charita, rehole, odborové organizácie, zamestnávatelia atď. V najvšeobecnejšom chápaní členíme subjekty na štátne a neštátne a na trhové a netrhové. Jednotlivé subjekty koncipujú, pripravujú a realizujú sociálnu politiku v rámci svojej pôsobnosti.

Pod **objektmi** sociálnej politiky rozumieme všetkých obyvateľov štátu, ale i rodiny, domácnosti a iné skupiny, ku ktorým sociálne opatrenia smerujú. Nazývame ich prijímateľmi alebo beneficientmi (adresátmi) sociálnej politiky. Objekty sociálnej politiky sú podľa charakteru a potrebnosti jednotlivých sociálnych opatrení rôzne štruktúrované (napríklad podľa ekonomickej aktivity, vzdelania, príjmu, pohlavia, veku atď.).
Subjekt sociálnej politiky sa zároveň môže stať objektom, ak poberá výhody nejakého nástroja v rámci tejto politiky (napríklad ak je organizácia, ktorá poskytuje sociálne služby podporovaná z verejných zdrojov).

3.5 Sociálny štát (welfare state)

S rozvojom právneho štátu bolo treba vniesť do organizácie a činnosti štátu „sociálny aspekt“. Následkom je vznik **sociálneho štátu,** kde sa do ústavy, zákonov a činností inštitúcií premieta zásada, že **sociálne podmienky ľudí, v ktorých žijú, sú vecou verejnou.**
Sociálny štát v širšom zmysle je štát, ktorý sa snaží zabezpečovať **nielen sociálnu istotu, ale aj sociálnu spravodlivosť, spoločenskú integráciu a individuálnu slobodu**.
Sociálny štát v užšom zmysle je štát, ktorý sa snaží svojim občanom poskytovať **ochranu pred príjmovými rizikami, ktoré majú svoj pôvod v chorobe, invalidite, starobe a nezamestnanosti**.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Zo sociologického pohľadu sociálny štát pomáha integrovať všetky spoločenské skupiny a znižuje napätie a nestabilitu, ktorá medzi týmito skupinami existuje. Vybudovanie sociálneho štátu je založené na primárnom cieli vyhovieť ľudskej túžbe po uspokojení materiálnych potrieb (Eastby, 1985). Sociálny štát teda funguje ako systém za účelom poskytnutia istej úrovne blahobytu svojim obyvateľom prostredníctvom systému, v ktorom štátna zodpovednosť a poskytovanie služieb sú inštitucionalizované.

Dnešný sociálny štát je viazaný na podmienky liberálneho hospodárstva, pluralitnej demokracie a decentralizácie štátnej moci. Jeho cieľom je prostredníctvom prerozdelenia časti príjmu vytvoriť sociálnu sieť, ktorá zabráni prepadu stredných a nižších vrstiev do úplnej chudoby. Počet osôb žijúcich na úrovni existenčného minima sa tak značne redukuje.
V sociálnom štáte demokraticky organizovaná moc prostredníctvom sociálneho zákonodarstva a štátnej správy garantuje:

- minimálny príjem jednotlivca a rodiny na úrovni životného minima,
- poskytuje sociálne zabezpečenie, ktoré umožňuje predísť, zmierniť alebo prekonať sociálne riziká s cieľom zaistiť primeranú minimálnu úroveň sociálnej bezpečnosti a sociálnej suverenity,
- zaisťuje kvalitnú úroveň služieb pre všetkých občanov bez rozdielu spoločenského statusu (Večeřa, 1993).

Podľa miery dekomodifikácie a ďalších kritérií (Esping-Andersen, 2008) existujú štyri archetypy sociálneho štátu: liberálny, konzervatívny (korporativistický), sociálno-demokratický a rudimentárny. Žiadny z nich nie je lepší alebo horší. Každý má vlastné hodnotové východiská, výhody a ciele. Väčšina moderných sociálnych systémov sa približuje k jednému z nich.

Liberálny sociálny štát je charakteristický:

- nízkym stupňom dekomodifikácie (oslobodenie od závislosti na trhu) pracovnej sily,
- dominantnou úlohou rodiny v poskytovaní sociálnej pomoci,
- nízkymi dávkami zo strany štátu,
- motiváciou k rýchlemu obnoveniu samostatnosti,
- zodpovednosťou zamestnanca (individuálne súkromné poistenie pre prípad straty práceschopnosti).

K tomuto typu sociálneho štátu konvergujú napríklad Spojené štáty, Kanada a Austrália.

Konzervatívny sociálny štát je charakteristický:

- vnútrotriednou solidaritou a zachovávaním statusových rozdielov medzi obyvateľmi,
- poskytovaním sociálnych dávok z fondov sociálneho poistenia (obyvatelia, ktorí do systému neprispievali sú síce podporovaní zo štátneho rozpočtu, ich životná úroveň je však oveľa nižšia),
- úlohou štátu podporovať, nie nahradiť, existujúce formy solidarity (rodina, charita).

Predstaviteľmi tohto typu sociálneho štátu sú napríklad Nemecko, Francúzsko, Taliansko, Rakúsko.

Sociálno-demokratický sociálny štát:

- poskytuje obyvateľom rovnosť v pomerne vysokom životnom štandarde,
- jeho základom je univerzálny systém sociálneho poistenia a vysoká miera zamestnanosti,
- stabilita sa dosahuje prostredníctvom dohôd medzi sociálnymi partnermi.

K tomuto typu sociálneho štátu konvergujú Nórsko a Švédsko.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Rudimentárny model sociálneho štátu (Esping-Andersen ho do svojej typológie pridal až neskôr): Označujú sa ním krajiny, v ktorých vládli autoritárne režimy a nemajú takmer žiadnu tradíciu sociálnej politiky. Nízke sociálne dávky pripomínajú liberálny model, v krajine je však rozšírená tzv. šedá ekonomika a neformálny sektor. Niektoré skupiny majú výhody vysokej dekomodifikácie pracovnej sily, ostatné sú odkázané na rodinu a charitu, čo spôsobuje korupciu. Predstaviteľmi sú štáty južnej Európy.

Tab. 3 Typológia sociálnych štátov

MODEL SOCIÁLNEHO ŠTÁTU	LIBERÁLNY	KONZERVATÍVNY	SOCIÁLNO - DEMOKRATICKÝ	RUDIMENTÁRNY
Princíp	Individuálna zodpovednosť	Sociálne poistenie	Umiernený egalitarizmus	Primárna solidarita
Pokrytie základných potrieb	Veľmi nízke	Závislé od predošlých príspevkov	Dostatočné	Veľmi nízke
Stupeň redistribúcie	Stredný	Nízky	Vysoký	Nízky
Stupeň dekomodifikácie pracovnej sily	Nízky	Stredný	Vysoký	Závislá od triednej príslušnosti
Príklad štátu	Veľká Británia	SRN, Rakúsko	Švédsko	Taliansko

Prameň: Esping-Andersen, 2008

Slovensko konverguje ku konzervatívnemu sociálnemu systému. Podiel výdavkov na sociálne zabezpečenie ako % z HDP (18,1 %) je nižšie ako priemer krajín OECD (21,0 %) a nižšie ako v susednej Českej republike (19,4 %), s ktorou sme mali spoločné východiská. Dávky zo sociálneho poistenia ako aj dávky v nezamestnanosti sú výrazne zásluhové a naviazané na predchádzajúci príjem. Minimálny dôchodok je podmienený odpracovaním približne dvoch tretín priemernej kariéry. Rizikom takéhoto systému je konzervovanie sociálnych rozdielov a nízka sociálna mobilita. S ekonomickým rastom západu Slovenska však budú rásť nielen príjmy, ale aj dôchodky, materské či dávky v nezamestnanosti obyvateľov rozvinutejších regiónov, čím sa bude zvyšovať príjmová disparita medzi západom a východom a bude sa prehlbovať bipolarita Slovenska. https://dennikn.sk/blog/939397/aky-socialny-stat-je-slovensko/

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

TERMINOLÓGIA 3

- ✓ **sociálno-politická doktrína**
- ✓ **sociálny štát**
- ✓ **socializmus**
- ✓ **komunizmus**
- ✓ **konzervatizmus**
- ✓ **liberalizmus/neoliberalizmus**

KONTROLNÉ OTÁZKY 3

- ✓ **Aké sú prejavy socialistickej sociálno-politickej doktríny v praktickej sociálnej politike?**
- ✓ **Aké sú prejavy konzervatívnej sociálno-politickej doktríny v praktickej sociálnej politike?**
- ✓ **Aké sú prejavy liberálnej/neoliberálnej sociálno-politickej doktríny v praktickej sociálnej politike?**
- ✓ **Aké sú základné faktory tvorby sociálnej politiky?**
- ✓ **Kedy sa môže subjekt sociálnej politiky stať zároveň jej objektom?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

4 Ciele a funkcie sociálnej politiky

4.1 Ciele sociálnej politiky

Sociálna politika je v každej krajine špecifická a jej ciele sú nastavené podľa potrieb a možností. Vo všeobecnosti však má za úlohu:

- čeliť sociálnym a ekonomickým ohrozeniam,
- vytvárať priaznivé podmienky pre rozvoj jedincov a sociálnych skupín,
- poskytovať predpoklady, podmienky, impulzy a motivácie pre rozvoj každého jedinca a spoločnosti,
- aktivizovať obyvateľov, zainteresovať ich do riešenia ich vlastnej sociálnej situácie a priviesť ich k participácii na veciach verejných,
- riešiť následky životných situácií, ktoré jedinec nie je schopný zvládnuť vlastnými silami,
- reagovať na sociálne riziká a eliminovať dôsledky fungovania trhových mechanizmov (nezamestnanosť, chudoba).

Sociálna politika štátu je obvykle stotožňovaná so sociálnou politikou vlády. Trendom vo vývoji sociálnej politiky je presun časti týchto činností štátu do sféry nezávislých verejnoprávnych inštitúcií, samosprávy a súkromnoprávnych subjektov (napr. sociálna poisťovňa, zdravotné poisťovne, dôchodkové správcovské spoločnosti).

Systémy, ktoré sa orientujú sociálne, môžu svoju sociálnu politiku deklarovať a zverejniť v **sociálnom programe.** Sociálny program obsahuje ciele a zámery sociálnej politiky. Sociálna politika štátu sa nemusí zhodovať so sociálnou politikou jednotlivých politických strán. Rozsah zásahov štátov do sociálnej politiky je rôzny od minimálnych (USA) až po veľkorysé (škandinávske krajiny, kde sociálna politika zahŕňa takmer ¾ vládnej činnosti).

4.2 Funkcie sociálnej politiky

Sociálna politika v krajine pôsobí na jej subjekty a objekty a zároveň v rámci nej a cez jej nástroje subjekty pôsobia na objekty sociálnej politiky. Pri tomto pôsobení plní sociálna politika niekoľko funkcií. Základnými funkciami sú: ochrana objektov sociálnej politiky, rozdeľovanie a prerozdeľovanie finančných prostriedkov a príležitostí, zmierňovanie rozdielov (homogenizácia), stimulácia jedincov a skupín k žiaducemu správaniu a prevencia sociálnych situácií a javov.

4.2.1 Ochranná funkcia

Historicky najstaršou funkciou sociálnej politiky a zároveň jej tradičný stabilný prvok je ochrana občanov pred nepriaznivými životnými situáciami. Vyplýva najmä z humanitnej orientácie spoločnosti a sekundárne z potreby ochrany pracovnej sily. Politika reaguje na vzniknutú sociálnu situáciu, keď sa jednotlivec alebo rodina dostali do nevýhodnej situácie vo vzťahu k ostatným a rieši ju. Odstraňuje alebo zmierňuje dôsledky nepriaznivej sociálnej situácie, ako sú: nezamestnanosť, staroba, chudoba, úmrtie či pokles príjmov v rodinách.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

4.2.2 Rozdeľovacia a prerozdeľovacia funkcia

Táto funkcia je jednou z najzložitejších a najvýznamnejších. Rozdeľovaním a prerozdeľovaním (redistribúciou) sa uskutočňuje väčšina opatrení sociálnej politiky štátu. Ide o rozdeľovanie dôchodkov ale aj životných príležitostí.
Sociálna politika ovplyvňuje rozdelenie spoločenského bohatstva jednotlivcom a sociálnym skupinám. Určuje postavenie človeka v spoločnosti. Prostredníctvom výberu daní a ich prerozdelenia (cez sociálne transfery) zmierňuje východzie nerovnomerné rozdelenie dôchodkov.
Objem prerozdelených prostriedkov závisí od potrieb a možností spoločnosti. Mal by byť nastavený optimálne. Príliš vysoká miera prerozdeľovania oslabuje podnety k ekonomickej činnosti. Prekročenie určitej hranice sadzby dane utlmuje ekonomickú aktivitu. Tento fakt ilustruje Lafferova krivka. Táto krivka (pozri obr. 9) znázorňuje závislosť daňového výnosu od sadzby dane. Ak sadzba dane prekročí únosnú mieru (bod X), daňový výnos klesne z maximálnej hodnoty (bod E) do tzv. zakázanej zóny.

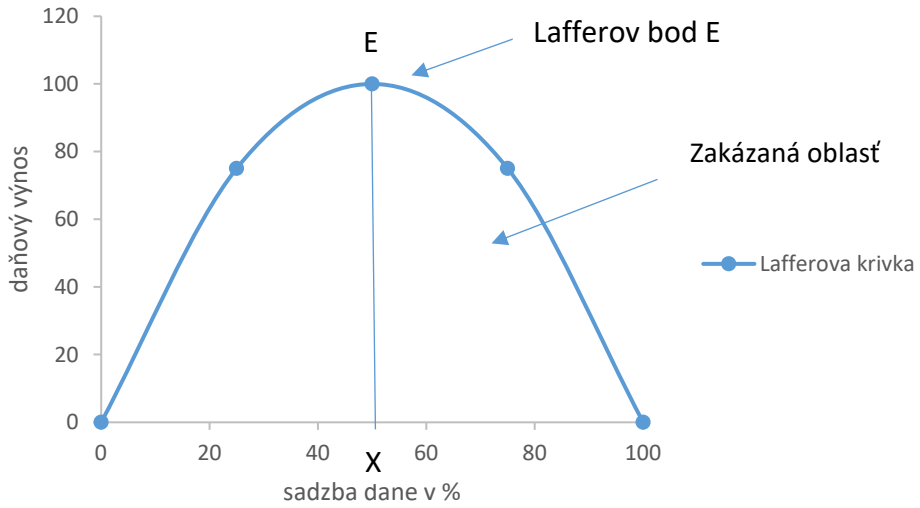

Obr. 9 Lafferova krivka
Zdroj: vlastné spracovanie

Príliš nízka miera prerozdeľovania naopak môže oslabiť stabilitu a rozvojové možnosti spoločnosti. Môže mať za následok napríklad nedostatočný rozvoj vzdelávacieho systému, nadmernú chudobu a podobne.
V každej krajine a dobe existuje prahová hodnota prijateľnej nerovnosti. Na opis rozdeľovania dôchodkov v spoločnosti ekonomická teória používa Giniho index (koeficient), ktorý vyjadruje mieru rozdelenia dôchodkov medzi domácnosti. Jeho grafickým znázornením je Lorenzova krivka (pozri obr. 10).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

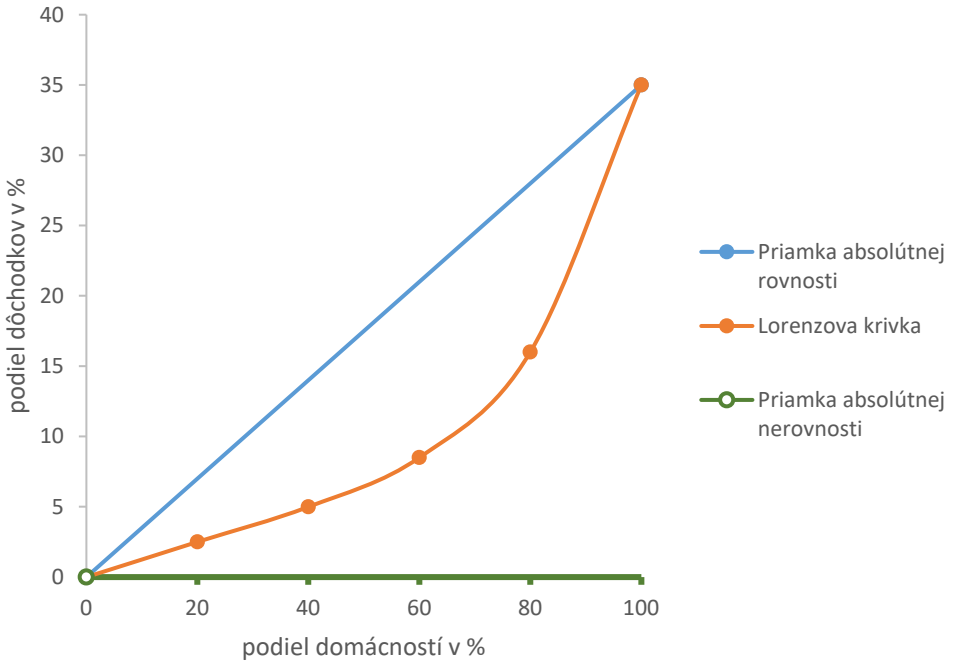

Obr. 10 Lorenzova krivka
Zdroj: vlastné spracovanie

Lorenzova krivka sa pohybuje medzi dvoma extrémami. Prvým je absolútne rovné rozdelenie dôchodkov medzi všetky domácnosti, ktoré znázorňuje priamka s osou x zvierajúca 45 stupňový uhol (priamka absolútnej rovnosti). Čím viac sa krivka vzďaľuje od priamky absolútnej rovnosti smerom k osi x, tým väčšia je v spoločnosti príjmová nerovnosť. Druhým extrémom je absolútne nerovný stav, kedy by jedna domácnosť získavala všetky dôchodky (priamka absolútnej nerovnosti). Tento stav znázorňuje priamka totožná s osou x. Reálnemu stavu sa približuje konkávna krivka – Lorenzova krivka.

4.2.3 Homogenizačná funkcia

Homogenizačná funkcia sa považuje za relatívne novú funkciu sociálnej politiky a je spätá s prerozdeľovacou funkciou. Funkciou sociálnej politiky je zmierňovanie rozdielov v životných podmienkach jedincov a sociálnych skupín najmä poskytovaním rovnakých životných príležitostí (možností vzdelávania, práce, zdravotnej starostlivosti a pod.) a odstraňovanie neodôvodnených rozdielov medzi ľuďmi. Homogenizačná funkcia neznamená nivelizáciu životných podmienok ale proces, v ktorom spoločnosť poskytuje rovnaké možnosti vzdelávať sa, pracovať a starať sa o svoje zdravie a podobne, a to podľa individuálnych schopností a predpokladov (základom odôvodnených a prirodzených rozdielov medzi ľuďmi sú práve tieto individuálne schopnosti a predpoklady). Homogenizačná funkcia sa prejavuje napríklad v sociálnej pomoci nízkopríjmovým skupinám obyvateľov, ktorým je dorovnávaný príjem do výšky spoločensky uznaného štandardu.

4.2.4 Stimulačná funkcia

Stimulačná funkcia spočíva v podnecovaní žiaduceho sociálneho správania jedincov, rodín, domácností a sociálnych skupín. Podporuje ekonomickú výkonnosť, produktivitu a tým stabilitu a prosperitu spoločnosti. Táto funkcia sa nazýva aj funkciou produktivity. Predstavujú ju opatrenia

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

sociálnej politiky, ktoré priamo ovplyvňujú výkonnosť a produktivitu (napríklad opatrenia vzdelávacej politiky), ale aj tie, ktoré sa nepriamo premietajú do spoločenského prospechu (hospodársky subjekt má z opatrení sociálnej politiky profit, ktorý ho motivuje k činnosti). Sociálna politika okrem toho pomáha kultivovať ľudský potenciál. Má aj vplyv na hospodársku a politickú stabilizáciu (garantovaním základných sociálnych istôt tlmí sociálny nepokoj, ktorý by mohol hospodársku a politickú situáciu destabilizovať). Sociálna politika má byť nastavená tak, aby neviedla k demotivácii a sociálnemu parazitizmu jednotlivcov a skupín.

4.2.5 Preventívna funkcia

Sociálna politika má (celkom alebo v čo najvyššej miere) zabrániť stratám na životoch a zdraví a nežiaducim sociálnym situáciám a obmedziť (vylúčiť) faktory, ktoré bránia integrácii človeka do spoločnosti.
Táto funkcia sa vyvinula z pôvodnej hygienickej a bezpečnostnej prevencie do rozsiahlej sociálnej prevencie. Napĺňanie tejto funkcie znamená odstraňovanie príčin nepriaznivých sociálnych situácií. Túto funkciu môžu napĺňať všetky odbory sociálnej politiky. Významnú úlohu pri naplnení preventívnej funkcie zohráva vzdelávanie, osvetová činnosť a poradenské služby.

TERMINOLÓGIA 4

- ✓ **sociálne transfery**
- ✓ **redistribúcia**
- ✓ **sociálny program**
- ✓ **sociálny parazitizmus**

KONTROLNÉ OTÁZKY 4

- ✓ **Vysvetlite redistribúciu v sociálnej politike. Uveďte príklady.**
- ✓ **Čo modeluje Lafferova krivka? Vysvetlite.**
- ✓ **Čo modeluje Lorenzova krivka? Vysvetlite.**
- ✓ **V čom spočíva stimulačná funkcia sociálnej politiky? Uveďte príklady.**
- ✓ **V čom spočíva homogenizačná funkcia sociálnej politiky? Uveďte príklady.**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

5 Princípy a modely sociálnej politiky

5.1 Princípy sociálnej politiky

Ciele sociálnej politiky sú dosahované uplatňovaním jej princípov. Proces tvorby, nastavenia a úpravy nástrojov sociálnej politiky sa riadi nasledovnými princípmi: sociálna spravodlivosť, sociálna solidarita, ekvivalencia, subsidiarita, aktivácia a participácia.

5.1.1 Sociálna spravodlivosť

Pojem spravodlivosť sa objavoval už v začiatkoch ekonomického a politického myslenia. **V právnom zmysle je súhrnom právnych noriem a zásad, v sociálnom zmysle znamená rozdeľovanie príjmov, bohatstva a životných príležitostí (vzdelávanie, uplatnenie na trhu práce a pod.) medzi občanov a skupiny.**
Sociálna spravodlivosť nie je jednoznačne definovaná. Dôvodom je jednak relatívnosť jej významu a takisto potreba prístupu z rôznych hľadísk a potreba zváženia konkrétnej sociálnej situácie.
Zásady, ktorými sa riadi uplatňovanie sociálnej spravodlivosti sú podľa druhu nástroja a konkrétnej situácie rôzne:

- rozdeľovanie **podľa súladu vstupov a výstupov**,
- rozdeľovanie na základe výkonu – **„každému podľa jeho zásluh“**,
- rozdeľovanie na základe rovných príležitostí – **„každému rovnako“**,
- rozdeľovanie podľa sociálnej potrebnosti (odkázanosti) – **„každému podľa jeho potrieb“**.

Je zrejmé, že niektoré zásady sa vylučujú. Rozdeľovanie na základe vlastného výkonu a zásluh je napríklad v protiklade k zásade rozdeľovania všetkým rovnako, ale rovnako v protiklade so zásadou zabezpečenia rovnosti príležitostí. V sociálnej politike sa uvedené zásady uplatňujú v určitej kombinácii. Kombinácia je podmienená konkrétnou sociálnou situáciou, v ktorej sa spoločnosť nachádza. V súčasnosti sa za sociálne spravodlivú považuje taká spoločnosť, ktorá aplikuje rôzne princípy rozdeľovania v rôznych oblastiach sociálnej politiky (napr. princíp rovných príležitostí vo vzdelávacej politike, princíp sociálnej potrebnosti pri regulovaní chudoby).

Každý model sociálnej politiky (pozri kapitolu 5.2 a 3.2.3) chápe sociálnu spravodlivosť rozdielne. **Ľavicový (sociálno-demokratický)** prístup zastáva názor, že verejná politika má vytvoriť rovnaké podmienky pre rovnaké životné šance pre všetkých. Občianstvo teda znamená mať možnosť participovať na živote spoločnosti, využívať jej plody a napĺňať vlastné ambície a potenciál, čoho predpokladom je, že každý jednotlivec musí byť rovnako schopný tieto možnosti využívať. Podmienkami pre takúto sociálnu spravodlivosť je, že:

- všetci občania musia mať rovnaký prístup k vzdelaniu, zdravotnej starostlivosti a ostatným sociálnym službám, aby mali rovnaké životné šance a
- nikto nesmie byť predmetom diskriminácie (pohlavnej, rasovej, skupinovej, atď.).

Pravicový (liberálny) prístup kladie dôraz na individuálnu voľbu ako prostriedok sebaurčenia. Nerovnosť je chápaná ako férová cena za slobodnú voľbu. Politika "welfare" by mala umožniť voľbu v maximálne možnej miere a vytvárať záchrannú sieť pre tých, ktorí nemajú možnosť pomôcť si sami. Záchranná sieť je však spravodlivá iba vtedy, ak skutočne zachytáva tých, ktorí nemajú inú možnosť (Radičová a i., 1998).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

5.1.2 Sociálna solidarita

Solidarita je **vzájomná podpora, ktorá je výrazom ľudského porozumenia a vzájomnej súdržnosti a zodpovednosti**. Je uvedomením si závislosti od spolužitia v spoločnosti a koexistencii, uvedomením si vzájomných väzieb a potrebnosti. Sociálna solidarita má rôzne rozmery, formy, spôsoby realizácie, mieru, prejavy a dôsledky.

Vertikálny rozmer sociálnej solidarity:

- medzinárodná – aktivity svetových organizácií ako EÚ, WHO, Rada Európy, ILO, Svetová banka,
- celoštátna – celospoločenská solidarita organizovaná štátom, napr. spoluúčasť jednotlivcov a kolektívov na tvorbe zdrojov na financovanie celospoločensky významných aktivít, ako je rozvoj vzdelania, kultúry, pomoc rodinám, sociálne slabším a odkázaným občanom,
- miestna a regionálna (charita, cirkev, spolky, mimovládne organizácie, atď.,
- individuálna – solidarita jednotlivcov či rodín (alebo vnútro-rodinná solidarita).

V sociálnej politike sa predpokladá solidarita na úrovni rodiny (resp. spoločne hospodáriacej domácnosti). Je to zakotvené aj právne (napr. vyživovacia povinnosť rodičov k maloletým deťom, ale aj rovnaká povinnosť dospelých detí k závislým seniorom). Prejavuje sa aj v nástrojoch sociálnej politiky, kedy oprávnenia poberať niektoré dávky sú posudzované z hľadiska celkového príjmu rodiny (Lubelcová, 2017).

Horizontálny rozmer sociálnej solidarity:

- medzigeneračná,
- zdraví k chorým,
- zamestnaní k nezamestnaným,
- bezdetní k mnohodetným a podobne.

Sociálna solidarita môže mať formu dobrovoľnú – **spontánnu** (vychádza z liberalizmu, má vyššiu morálnu hodnotu, nezosilňuje tlak na mieru redistribúcie, je základom charitatívnych a dobročinných aktivít) a **nedobrovoľnú** – vynútenú (dane, povinné poistné a ich redistribúcia cez transfery politiky štátu). V sociálnej politike je nutné zvážiť mieru solidarity a optimalizovať redistribúciu (pozri kap. 4.2.2). Protiklad medzi výkonnosťou a rovnosťou môže viesť k útlmu ekonomickej aktivity.
Sociálna solidarita môže mať pozitívne (motivujúce) ale aj negatívne dôsledky (demotivácia, závislosť, sociálna erózia a parazitizmus).

5.1.3 Ekvivalencia

Princíp ekvivalencie vychádza z neoliberalizmu. Predpokladá, že rozdeľovanie dôchodkov, statkov, služieb, príležitostí a podmienok bude rovnocenne (ekvivalentne) **zodpovedajúce výkonu** a pracovnej zásluhe.
Uplatňovanie princípu ekvivalencie prevláda v krajinách, kde sú sociálne systémy konštruované v závislosti od výšky príjmu z ekonomickej činnosti.
Pre ekonomicky vyspelú a sociálne súdržnú spoločnosť je nutná kombinácia solidarity a ekvivalencie.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

5.1.4 Subsidiarita

Princíp subsidiarity v sociálnej politike spája osobnú zodpovednosť so sociálnou solidaritou. Vychádza z liberalizmu. Základom je prístup k človeku ako indivíduu s jedinečnými vlastnosťami, vôľou, schopnosťami, dispozíciami, ktoré je povinný využívať pre sociálne bezpečie seba a svojich blízkych. V zmysle tohto princípu **má každý najskôr pomôcť sám sebe, ak nie je toho schopný, má mu pomôcť rodina, následne komunita a iné spoločenstvá a až nakoniec štát**. Predpokladom fungovania subsidiarity je výchova obyvateľstva k zodpovednosti.

5.1.5 Aktivácia

Princíp aktivácie v sociálnej politike je relatívne nový. Aktiváciu možno definovať ako **zainteresovanosť príjemcov sociálnych transferov na riešení ich vlastnej sociálnej situácie**. Jej uplatnenie smeruje k zvýšeniu šancí plnohodnotne participovať na trhu práce a na iných dimenziách života spoločnosti (Gerbery, 2007). Aktívne politiky sú opozitom k tzv. „pasívnym“ politikám, ktoré znamenajú poskytovanie sociálnych transferov a služieb bez podmienenosti vlastnou aktivitou.
Aplikácia tohto princípu sa prvýkrát objavila v škandinávskych krajinách vo forme aktívnej politiky trhu práce. Táto politika bola využívaná v období hospodárskej reštrukturalizácie cieľom stimulovať ponuku a dopyt po práci. Neskôr sa tento princíp začal uplatňovať aj v ďalších krajinách. Aktivačné programy môžeme nájsť v rôznych krajinách v rôznej podobe.
Aktivácia prináša do sociálnej politiky rovnováhu medzi právami a povinnosťami. Vedie beneficientov k zodpovednosti. Tento princíp pomáha redukovať závislosť od sociálnych dávok a opatrení a sociálny parazitizmus.

Príkladom uplatnenia princípu aktivácie sú programy a opatrenia podmieňujúce vyplatenie sociálnych dávok vykonávaním určitej aktivity (tzv. workfare prístup), opatrenia podporujúce prechod zo systému sociálnych dávok na trh práce (tzv. welfare-to-work prístup) a v neposlednom rade aj aktívne politiky trhu práce.

5.1.6 Participácia

Participácia vo všeobecnosti znamená podieľanie alebo spolupodieľanie sa na veciach verejných. Ľudia, ktorých život je ovplyvňovaný opatreniami a rozhodnutiami musia mať reálnu možnosť zúčastniť sa na procese, ktorý vedie k prijímaniu a realizácii týchto opatrení a rozhodnutí. Participácia vedie k stotožneniu občanov so sociálnou politikou. K naplneniu princípu vedie proces premeny človeka ako prevažne objektu (pasívneho príjemcu opatrení) sociálnej politiky k plnoprávnemu zodpovednému a rešpektovanému subjektu. Predpokladom participácie občanov je:

- vzdelanosť a informovanosť,
- uvedomenie svojich práv a zodpovednosti,
- zrelosť a vyspelosť pre sociálne jednanie,
- podpora štátu a vyspelosť spoločnosti.

Dôsledkom participácie občanov na veciach verejných je:

- priamy prístup občanov k politickým rozhodnutiam,
- narušenie autoritatívneho prístupu v riadení,
- posilňovanie rozhodovania zdola nahor,
- vytváranie predpokladov pre priamu participatívnu demokraciu.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Pre voľbu, interpretáciu a uplatňovanie základných princípov sociálnej politiky je kľúčové všeobecné filozofické myslenie a tzv. **sociálno-politická doktrína** (pozri kap. 3.2), ktoré je základom politiky v konkrétnom čase. V jednotlivých doktrínach je presadzovaná rôzna kombinácia princípov.

5.2 Modely sociálnej politiky

Prvýkrát modely sociálnej politiky zadefinoval Titmuss (1973). Vo svojom diele spomenul reziduálny, pracovno-výkonový a inštitucionálno-redistributívny model. Esping-Andersen (2008) v Európe rozlíšil tri základné modely sociálneho štátu: sociálno-demokratický model škandinávskeho typu, korporatívny model kontinentálnej Európy a liberálny model anglosaského typu.
Podľa miery účasti štátu a ostatných subjektov v praktickej sociálnej politike, aktérov sociálnej politiky alebo subjektov, ktoré sú zodpovedné za uspokojovanie potrieb, klientov sociálnej politiky (beneficientov, adresátov sociálnej politiky, príjemcov sociálnych služieb) rozsahu a typu služieb cieľov a funkcií sociálnej politiky rozlišujeme dnes tri základné modely sociálnej politiky.

5.2.1 Redistributívny model

Redistributívny model je charakteristický univerzalizmom poskytovaných služieb, bez ohľadu na účasť na trhu práce. Hlavným aktérom je štát. Hlavnou funkciou je redistribúcia (prerozdeľovanie) dôchodkov a životných príležitostí.
Cieľovou skupinou je celá populácia.

Najviac sa k tomuto modelu približujú severské európske štáty, a bol to model realizovaný aj v bývalej ČSFR do roku 1989. Na rozdiel od modelu severských krajín, model realizovaný v bývalej ČSFR bol špecifický tým, že garantoval extenzívne sociálne a ekonomické práva v spoločnosti, kde neboli garantované politické a občianske práva.

5.2.2 Reziduálny model

Protichodným modelom je tzv. reziduálny model. Tento model má za cieľ zachovanie príjmu v situácii chudoby, keď sa jednotlivec ocitne mimo trhu práce. Sociálne služby nie sú univerzálne (pre všetkých), ale adresné, na základe testovania potrebnosti. Aktérom je predovšetkým rodina, jednotlivec, charita a neštátne inštitúcie. Hlavnou funkciou je prevencia. Model je postavený na predpoklade takých aktivít štátu, ktoré sa sústreďujú na prevenciu, predchádzanie vzniku stavov núdze a ohrozenia.

Typickými reprezentantmi sú napr. Veľká Británia, USA, v súčasnosti aj Čile a Taiwan.

5.2.3 Výkonový (korporatívny) model

Logika výkonového modelu sa odvíja od zamestnanosti, teda zaradenia na trh práce. Na rozdiel od redistributívneho modelu, hlavným aktérom však nie je štát, ale zamestnávateľ. Je budovaný na existencii pluralitných verejno-právnych inštitúcií, na financovaní ktorých sa podieľa zamestnávateľ a zamestnanec. Funkcia tohto modelu je predovšetkým stimulačná – motivuje človeka

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

participovať na ekonomických aktivitách a dosahovať výkon. Zároveň vytvára tlak na politiku zamestnanosti.

Reprezentantmi sú napr. Rakúsko, Nemecko (nemecký model sociálnej politiky sa zvykne označovať aj ako „welfare mix“).

Porovnanie základných charakteristík modelov sociálnej politiky je uvedené v tabuľke.

Tab. 4 Charakteristiky modelov sociálnej politiky

MODEL SOCIÁLNEJ POLITIKY/ TYP SOCIÁLNEHO ŠTÁTU	REZIDUÁLNY	VÝKONOVÝ	REDISTRIBUTÍVNY/ INŠTITUCIONÁLNY
Charakteristika	liberálny	konzervatívny	sociálno-demokratický
Analytické označenie	paternalistický	korporatistický	etatistický
Hlavní aktéri	rodina, súkromné poistenie	zamestnávatelia	štát
Zodpovednosť štátu za uspokojovanie potrieb	minimálna	optimálna	úplná
Finančná zodpovednosť	štát	zamestnávatelia a štát	štát
Podiel národných dôchodkov určených pre financovanie služieb štátu	nízky	stredný	vysoký
Pokrytie službami	reziduálne	zmiešané	univerzálne
Vznik nároku	skúmanie potrebnosti	zamestnanosť	občianstvo
Princíp potrebnosti	primárny	sekundárny	marginálny
Úroveň kompenzácie	nízka	duálna	vysoká
Cieľ	rovnosť v chudobe	sociálna podpora pri strate príjmu	redistribúcia príjmu
Výška príspevkov	nízka	stredná	vysoká
Status klientov	nízky	stredný	vysoký

Prameň: Radičová a i., 1998

Model sociálnej politiky v krajine sa tvorí na základe kombinácie prístupov a doktrín, ktoré zastávajú politickí predstavitelia v danom čase (pozri obr. 8 v kapitole 3.2.3).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

TERMINOLÓGIA 5

- ✓ **sociálna spravodlivosť**
- ✓ **sociálna solidarita**
- ✓ **ekvivalencia**
- ✓ **subsidiarita**
- ✓ **participácia**
- ✓ **aktivácia**
- ✓ **workfare prístup**
- ✓ **welfare-to-work prístup**

KONTROLNÉ OTÁZKY 5

- ✓ **Vysvetlite význam subsidiarity v sociálnej politike.**
- ✓ **Porovnajte redistributívny a reziduálny model sociálnej politiky.**
- ✓ **Charakterizujte výkonový model sociálnej politiky. Uveďte príklady nástrojov tohto modelu.**
- ✓ **Aké sú formy participácie občanov na rozvoji územia?**
- ✓ **Aké sú efekty participácie občanov na veciach verejných?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

6 Nástroje sociálnej politiky

Sociálna politika sa v spoločnosti realizuje prostredníctvom rôznych nástrojov. **Nástroje sociálnej politiky možno definovať ako prostriedky, ktorými subjekt sociálnej politiky pôsobí na objekt, alebo na iný subjekt sociálnej politiky.**
Systém nástrojov sa v čase vyvíja mení a skvalitňuje vzhľadom na konkrétne zámery sociálnej politiky vládnucej politickej koalície. Nástroje majú byť diferencované a adresné vzhľadom na riešenie konkrétnych sociálnych situácií jednotlivcov alebo skupín. Pri formovaní nástrojov a formulovaní ich pravidiel treba prihliadať na ich účinnosť, vylúčenie ich zneužívania a únosnosť (vzhľadom na finančné zdroje štátu a ostatných prispievateľov).

Spektrum nástrojov je široké. V každej krajine je systém nástrojov špecifický. Nástroje sociálnej politiky možno charakterizovať podľa úrovne a povahy. Podľa úrovne poznáme nástroje **základné** a **aplikačné.** V rámci týchto dvoch skupín rozoznávame nástroje, ktoré majú povahu právnu alebo ekonomickú. Nástroje klasifikujeme aj podľa typu sociálnej udalosti (chudoba, staroba, nezamestnanosť, choroba alebo zdravotné postihnutie, alebo problémy s bývaním) a podľa druhu poskytovaného plnenia (peňažné, nepeňažné).

6.1 Základné nástroje sociálnej politiky

Za základný nástroj sociálnej politiky sa považuje **sociálno-politická doktrína**, teda myšlienkový smer, ktorý vymedzuje dlhodobú orientáciu sociálnej politiky (na 10 a viac rokov). Hlavné sociálno-politické doktríny súčasnosti sú: liberalizmus a neoliberalizmus, konzervativizmus a neokonzervativizmus, sociálno-demokratické hnutie, kresťanská sociálno-politická doktrína (viac pozri v kapitole 3.2.3).

Sociálny program je prostriedok na dosahovanie programových cieľov. Špecifikuje doktrínu v kratšom časovom období. Je výsledkom konsenzu participatívneho správania sa politických vládnych aj nevládnych orgánov (odborových, zamestnávateľských, regionálnych a podobne). Podstatou sociálneho program je formulácia cieľov, zámerov a smerov, ku ktorým sociálny systém krajiny má dospieť alebo smerovať.

Právne nástroje majú normatívny charakter, definujú podmienky činností a vzájomných vzťahov jednotlivcov a inštitúcií. Základnými nástrojmi sociálnej politiky, ktoré majú právnu povahu sú: **ústava, listina ľudských práv a slobôd, zákony** (sociálno-právna legislatíva – zákon o dôchodkovom poistení, zákon o sociálnych službách a pod.), **nariadenia, vyhlášky** ministerstiev a ostatných orgánov štátnej správy a samosprávy, **kolektívne zmluvy**.

Obsahom právneho poriadku, sociálno-právnej legislatívy, ktorá stanovuje pravidlá, príkazy, zákazy, je, že subjekt štátnej sociálnej politiky žiada iné subjekty, aby niečo poskytli (dane), niečo vykonali (napr. poskytli závodné stravovanie), zdržali sa určitého konania alebo strpeli určité konanie iných subjektov (napr. dovolenku zamestnanca).

Nástroje ekonomickej povahy možno charakterizovať ako opatrenia smerujúce k získavaniu a prerozdeľovaniu disponibilných zdrojov (finančných, ľudských a vecných) tak, aby boli dosiahnuté

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

ciele sociálnej politiky. Radíme k nim: **fiškálne** nástroje – systém daní a transferových platieb na jednej strane a úľavy na druhej strane, určené sociálnym skupinám (mladiství, študenti, invalidi, seniori atď.), **úverové** nástroje – zvýhodnené pôžičky pre určité skupiny obyvateľov, **cenovú politiku a reguláciu** pre vybrané statky a služby. Väčšina týchto nástrojov má aplikačný charakter.

Sociálnu politiku okrem príslušných gestorských ministerstiev zabezpečujú aj ďalšie **inštitúcie**. Tieto subjekty pri svojej činnosti využívajú **inštitúty** sociálnej politiky ako napríklad sociálne poistenie, inštitút opatrovníctva, sociálne služby, azyly a podobne.

Základným nástrojom sociálnej politiky sú aj **sociálne dokumenty.** Sú to plánovacie alebo koncepčné dokumenty (koncepcie plány, programy, projekty) vypracované na rôznych úrovniach (územných alebo organizačných), zamerané na udržanie alebo zlepšenie sociálnych podmienok.

Nadačné, charitatívne a iné dobročinné aktivity sú nástrojmi, ktoré vykonávajú predovšetkým subjekty tretieho sektora a cirkvi.

Médiá sú v širšom zmysle považované za nástroje sociálnej politiky, pretože sa informáciami, vyjadreniami a názormi, ktoré publikujú podieľajú na formovaní názorov a postojov verejnosti. Podieľajú sa tak na vnímaní sociálnej politiky odbornou a laickou verejnosťou a na formulovaní spoločenskej objednávky a tlaku na zmeny.

Vzdelávanie a poradenstvo môže byť považované za nástroj, pretože má funkciu informovať a zvyšovať povedomie o možnostiach, ktoré sociálna politika poskytuje.

Medzi nástrojmi sociálnej politiky má osobitné miesto **kolektívne vyjednávanie**. Je to nepretržite prebiehajúci proces, založený na kompromisoch medzi sociálnymi partnermi (vláda, odborové zväzy a zamestnávatelia). Sociálny dialóg sa uskutočňuje na troch úrovniach – makroúroveň (uzatváranie generálnych dohôd), mezoúroveň (tvorba kolektívnych zmlúv vyššieho stupňa) a mikroúroveň (realizácia kolektívnych zmlúv v podnikoch).

Nátlakové akcie majú vplyv na formovanie sociálnej politiky. Využívajú ich niektoré sociálne skupiny na presadzovanie svojich záujmov.

6.2 Aplikačné nástroje sociálnej politiky

Základným aplikačným nástrojom sociálnej politiky sú **sociálne príjmy**. Sú to príjmy spojené s opatreniami sociálnej politiky. Tvoria ich predovšetkým dávky dôchodkového a nemocenského poistenia, dávky štátnej sociálnej podpory, peňažné dávky sociálnej podpory, peňažné dávky sociálnej pomoci a podpory v nezamestnanosti. Stanovenie výšky sociálnych príjmov je zložitý a politicky rozporný proces. Odrážajú sa v ňom základné princípy sociálnej politiky najmä vnímanie sociálnej spravodlivosti, prerozdeľovacia úloha štátu, záujmy a sila aktérov sociálnej politiky, spôsob riešenia rozporu medzi ekonomickou výkonnosťou a sociálnou rovnosťou. Príjmy môžu byť jednorazové, opakované, návratné, nenávratné, nárokové, formou daru a podobne.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Vecné dávky – vecné plnenie, dávky spojené predovšetkým s ochranou zdravia – lieky, zdravotné pomôcky, ochranné pracovné pomôcky. Vecné dávky sa uplatňujú v prípade sociálnej pomoci (šatstvo, potraviny) v situáciách, kedy nie je zaručené, že peňažná pomoc bude využitá na určený účel. V zásade platí, že peňažná dávka je "lacnejšia" a praktickejšia ako vecná. Ak sa ale vyskytne podozrenie, že by príjemca dávky mohol zneužiť peňažný príspevok, má prednosť vecná dávka.

V sociálnej politike sa na ovplyvnenie sociálnej situácie alebo udalosti v živote ľudí alebo subjektov (napríklad sociálnych podnikov) používajú **účelové pôžičky**. Jedná sa o poskytnutie rôznych zvýhodnených pôžičiek. Ich funkciou v prípade rodiny alebo jednotlivca je preklenúť časové obdobie medzi okamžitou potrebou finančných prostriedkov a obmedzenými možnosťami spojenými s vymedzenými situáciami ako napríklad manželstvo (novomanželské pôžičky), štúdium, zabezpečenie bývania (pôžička na podporu bývania). Z hľadiska jedinca alebo rodiny sú dané výhodnejšími podmienkami a ich okamžitou dostupnosťou. V prípade ekonomického subjektu sa jedná o pôžičky pri založení, alebo na preklenutie obdobia v špecifických situáciách.

Úľavy a **výhody** poskytnuté rôznym skupinám obyvateľstva (mladiství, študenti, dôchodcovia) plnia funkciu odľahčenia alebo pomoci v situáciách, do ktorých sa tieto skupiny dostávajú z titulu príslušnosti k tejto skupine.

Štátna regulácia cien je v podmienkach trhovej ekonomiky obmedzený nástroj sociálnej politiky. Príkladom je regulácia cien liekov, regulované nájomné a podobne.

Sociálne služby sú formou sociálnej pomoci pre ľudí v nepriaznivej sociálnej situácii. Štát prostredníctvom nich podporuje sociálne začlenenie občanov a uspokojovanie sociálnych potrieb ľudí v nepriaznivej sociálnej situácii. Dušek a Terbr (2010) definovali kritériá na sociálne služby nasledovne:

- podpora autonómie a nezávislosti užívateľov,
- podpora integrácie a začleňovania užívateľov,
- rešpektovanie individuálnych potrieb prijímateľov,
- poskytovanie v partnerskej spolupráci rôznych subjektov (z rôznych sektorov),
- záruka kvality.

Na Slovensku sociálne služby upravuje zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách (pozri kapitolu 8.2.1).

Služby sociálnych aktivít sú podľa Matouška (2003) v rámci plánovania služieb na regionálnej a lokálnej úrovni rovnako dôležité ako sociálne služby. Tieto služby poskytujú podporu voľnočasových a iných záujmových programov, ktoré prispievajú k rozvoju komunít. Podporujú participáciu, súdržnosť a spolužitie obyvateľov a prispievajú k zvyšovaniu kvality života.

Sociálna politika v oblasti zmierňovania chudoby a sociálneho vylúčenia tradične spočíva na dvoch veľkých pilieroch, ktorými sú finančné dávky a sociálne služby. Tie dopĺňajú rôzne opatrenia v oblasti vzdelávacieho systému a trhu práce zamerané na riešenie aktuálnych problémov, ako i na preventívne pôsobenie a na odstraňovanie podmienok vytvárajúcich riziká pre ohrozenie chudobou v neskoršom veku Gerbery (2007). V každej krajine a v každom podsektore sociálneho systému však existuje špecifická kombinácia konzervatívnych, liberálnych a sociálno-demokratických politických nástrojov, ktorá je výsledkom historického vývoja a striedavého úspechu politických strán a koalícií presadzujúcich svoje hodnoty.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

TERMINOLÓGIA 6

- ✓ **listina ľudských práv a slobôd**
- ✓ **sociálna ochrana**
- ✓ **sociálna pomoc**
- ✓ **služby sociálnych aktivít**

KONTROLNÉ OTÁZKY 6

- ✓ **Vysvetlite, prečo sú médiá v širšom zmysle považované za nástroj sociálnej politiky?**
- ✓ **Vysvetlite význam a prípady použitia vecných dávok.**
- ✓ **Čo je to kolektívne vyjednávanie? Vysvetlite stručne tento proces.**
- ✓ **Porovnajte vymedzenie sociálnych služieb a služieb sociálnych aktivít.**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

7 Európska sociálna politika

7.1 História sociálnej politiky a politiky zamestnanosti EÚ

Sociálne elementy sú súčasťou politiky EÚ už od jej začiatkov. V histórii EÚ je niekoľko medzníkov, ktoré formovali jej sociálnu politiku:

- **1949 –** podpísanie **Európskeho dohovoru o ľudských právach** (po vzniku Rady Európy sa budúce členské štáty EÚ zaviazali, že cieľom ich snaženia bude dodržiavanie ľudských práv a základných slobôd),
- **1957 –** podpísanie zakladajúcej **Rímskej zmluvy** – zmluva obsahuje 12 článkov, zakotvujúcich sociálnu problematiku, ako je zamestnanosť, pracovné právo a pracovné podmienky, odborné vzdelávanie, uznanie práva na sociálne zabezpečenie, bezpečnosť pri práci, či kolektívne vyjednávanie,
- **1961 –** schválenie **Európskej sociálnej charty** (hlavného dokumentu o sociálnych právach). Charta zakotvuje právo na prácu, spravodlivé pracovné podmienky, právo na organizovanie sa, kolektívne vyjednávanie, na sociálne zabezpečenie, právo rodiny na sociálnu, právnu a ekonomickú ochranu.
- **1999 –** vytvorenie **Výboru pre sociálnu ochranu**,
- **2000 –** prijatie **Európskeho sociálneho programu** (Nice). Program hovorí o prechode na znalostnú ekonomiku. Podľa neho sú ľudia najdôležitejším aktívom a mali by byť stredobodom pozornosti. Návrhy programu smerujú k dynamickej previazanosti medzi hospodárskou a sociálnou politikou a politikou zamestnanosti.
- **2000 –** prijatie **Charty základných práv Európskej únie** (Nice).

Politika zamestnanosti EÚ bola tiež v centre pozornosti od začiatku. Jej históriu možno zhrnúť do niekoľkých medzníkov:

- **50te roky 20. storočia –** adaptačná pomoc robotníkom ohrozeným reštrukturalizáciou priemyslu v odvetví ťažby uhlia a výroby ocele,
- **začiatok 60tych rokov 20. storočia** – založenie Európskeho sociálneho fondu,
- **1972** – založenie Európskeho systému pre medzinárodné vybavovania voľných pracovných miest a žiadostí o zamestnanie (SEDOC),
- **80te a začiatok 90tych rokov 20. storočia –** implementácia akčných programov pre zamestnanosť špecifických cieľových skupín,
- **1992** – transformácia systému SEDOC na sieť EURES (European Employment Service) zameraný na podporu voľného pohybu pracovníkov,
- **1993** – predstavenie Bielej knihy o raste, konkurencieschopnosti a zamestnanosti, ktorá bola začiatkom debaty o stratégii zamestnanosti,
- **1997** – podpísanie Amsterdamskej dohody, ktorá bola základom pre nastavenie Európskej stratégie zamestnanosti, založenie Výboru zamestnanosti – poradného orgánu pre koordináciu politiky zamestnanosti a trhu práce v členských krajinách,
- **1997 – 2004** – Luxemburský proces – uvedenie Európskej stratégie zamestnanosti (EES) do života,
- **2000 – 2010** – Lisabonská stratégia – formulácia cieľov pre zamestnanosť a sociálnu politiku do roku 2010,
- **2011** – Iniciatíva v oblasti sociálneho podnikania (Social Business Initiative),

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- **2014** – založenie Európskej siete sociálnej politiky (European Social Policy Network), ktorá poskytuje informácie, rady, analýzy a odborné znalosti o otázkach sociálnej politiky v EÚ, susedných a tretích krajinách,
- **2019 –** výzva na riešenie nezamestnanosti mladých ľudí (NEET),
- **2020** – posilnenie záruky pre zamestnanie pre mladých ľudí (Bridge to Jobs).

7.2 Charta základných práv Európskej únie

Charta bola vyhlásená Európskym parlamentom a Radou Európskej únie (t. j. všetkými vládami členských štátov) a Európskou komisiou v decembri 2000 v Nice. Jej cieľom je **demonštrovanie duchovných a právnych základov Európskej únie.** Charta zakotvuje a objasňuje základné práva občanov Únie a podporuje ľudskú dôstojnosť. Predstavuje intelektuálne a právne základy Európskej únie. Je najaktuálnejšou deklaráciou základných práv na svete a prvou v novom tisícročí. Stala sa dôležitým referenčným bodom a interpretačnou pomôckou v právnej teórii Európskeho súdneho dvora (príklady z krajín EÚ: Spolkový ústavný súd v Karlsruhe v Nemecku zrušil rozsudok spolkového správneho súdu poslednej inštancie, španielsky ústavný súd zrušil časť španielskej legislatívy týkajúcej sa ochrany údajov).
Charta zakotvuje nasledovné základné práva:

- **dôstojnosť,**
- **sloboda,**
- **rovnosť,**
- **solidarita,**
- **občianstvo a**
- **spravodlivosť.**

7.3 Súčasná sociálna politika a politika zamestnanosti EÚ

Európsku sociálnu politiku a systém sociálnej ochrany za posledných 25 rokov ovplyvňujú nasledovné demografické, ekonomické a sociálne zmeny:

- starnutie populácie,
- rastúci podiel žien na trhu práce,
- dlhodobá nezamestnanosť (predčasný dôchodok),
- rast počtu domácností v relácii k počtu obyvateľov (domácnosti jedného člena, domácnosti, kde ani jeden člen nie je zamestnaný),
- globalizácia.

Sociálny model EÚ má tri základné prvky:

- spoločný trh,
- určité inštitucionálne usporiadanie,
- vyvažujúce opatrenia v sociálnej oblasti.

V Európe existujú 3 základné modely sociálneho zabezpečenia:

a) **Škandinávsky** – sociálnodemokratický model, ktorý je charakteristický najrozsiahlejšou sociálnou ochranou. Je to kombinácia reziduálneho modelu sociálnej politiky a poistného modelu.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

b) **Kontinentálny** – bismarkovský (formuloval ho nemecký kancelár a sociálny reformátor Otto von Bismarck), založený na poistení pre prípad sociálnych udalostí (nachádzame ho napr. v Nemecku, Rakúsku, Francúzsku a Slovensku).
c) **Britský** – beveridgeov (presadzoval ho liberálny britský ekonóm, lord William Henry Beveridge), založený na reziduálnom modeli sociálnej politiky a súkromnom poistení.

Sociálna politika EÚ je tzv. koordinovanou politikou. Znamená to, že politika nie je centrálne regulovaná, ale inštitúcie EÚ len koordinujú činnosť jednotlivých členských štátov v tejto oblasti. Každý členský štát EÚ si do istej miery riadi sociálnu politiku samostatne, ale musí spĺňať základné kritériá, ktoré sú formulované v Európskej sociálnej charte, ku ktorej sa zaviazali členské štáty Európskej únie. Každá krajina EÚ musí mať systém sociálneho zabezpečenia (musí obsahovať reguláciu, ktorá je v súlade s voľným pohybom pracovnej sily v rámci EÚ) – štruktúra a organizácia národných systémov nie je jednotná. Národné systémy sociálneho zabezpečenia sú založené na sociálnom poistení a sociálnej pomoci (v danej krajine prevažuje jedno alebo druhé).
Trendom v európskej sociálnej politike je cielenosť, koncepčnosť a systematickosť opatrení a nástrojov.

O zodpovednosť za politiku v oblasti zamestnanosti, sociálnych vecí a začlenenia (inklúzie) sa EÚ delí s členskými štátmi. Kompetencie Európskej komisie sú nasledovné:

- koordinuje a monitoruje vnútroštátne politiky;
- podporuje výmenu osvedčených postupov v oblastiach ako zamestnanosť, dôchodky a boj proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu;
- prijíma právne predpisy a monitoruje ich implementáciu v oblastiach ako práva na pracovisku a koordinácia systémov sociálneho zabezpečenia.

Jedným z hlavných cieľov stratégie Európa 2020 v oblasti zamestnanosti je vytvorenie viac a lepších pracovných miest. Európska komisia v roku 1997 prijala **Európsku stratégiu zamestnanosti** (EES). Jej cieľom je zvýšenie počtu pracovných miest, zlepšenie pracovnej mobility a zlepšenie sociálnej situácie. Zámerom je zvýšenie zamestnanosti prostredníctvom koordinovanej stratégie, zlepšenie situácie v zručnostiach, praktickom vzdelávaní a adaptabilite pracovnej sily a pracovného trhu na ekonomické zmeny. Pre naplnenie tohto cieľa bol vytvorený podporný program **Zamestnanosť a sociálne inovácie** (EaSI).

7.4 Financovanie sociálnej politiky EÚ

7.4.1 Program Zamestnanosť a sociálne inovácie (EaSI)

EaSI je európsky finančný nástroj na podporu kvalitných a udržateľných pracovných miest, ktorý zaručuje primeranú a prijateľnú sociálnu ochranu, bojuje proti sociálnemu vylúčeniu a chudobe a pomáha zlepšovať pracovné podmienky. Program riadi Európska komisia. Zlučuje tri programy, ktoré boli v období 2007-13 riadené samostatne: PROGRESS, EURES a nástroj mikrofinancovania Progress. Od januára 2014 tieto programy tvoria tri osi programu EaSI. Celkový rozpočet na obdobie 2014 – 2020 bol viac ako 919 mil. €.
Program podporuje:

- modernizáciu politiky zamestnanosti a sociálnej politiky pomocou osi PROGRESS (61 % z celkového rozpočtu),

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- pracovnú mobilitu prostredníctvom osi EURES (18 % z celkového rozpočtu),
- prístup k mikrofinancovaniu a sociálnemu podnikaniu cez os mikrofinancovania a sociálneho podnikania (29 % z celkového rozpočtu).

7.4.2 Európsky sociálny fond

Európsky sociálny fond je hlavným európskym nástrojom na podporu zamestnanosti a sociálneho začlenenia. Jeho cieľom je:

- pomáhať ľuďom získať prácu (alebo lepšiu prácu),
- začleňovať znevýhodnených ľudí do spoločnosti,
- zabezpečovať spravodlivejšie životné príležitosti pre všetkých.

Rozpočet fondu na obdobie 2014 – 2020 bol 80 mld. €. Každý rok pomáha približne 15 mil. osôb. Stratégiu a rozpočet fondu spoločne pripravujú a schvaľujú členské štáty EÚ, Európsky parlament a Európska komisia. Operačné programy na obdobie 7 rokov pripravujú vlády a schvaľuje Európska komisia. Financovanie sa poskytuje širokej škále organizácií – verejným orgánom, súkromným spoločnostiam a občianskej spoločnosti.

7.4.3 Európsky fond na prispôsobenie sa globalizácie (EGF)

Fond poskytuje podporu ľuďom, ktorí stratili prácu v dôsledku veľkých štrukturálnych zmien vo svetovom obchode vplyvom globalizácie (napr. ak veľká spoločnosť zruší výrobu alebo ju presunie mimo EÚ, či v dôsledku svetovej hospodárskej a finančnej krízy). Rozpočet fondu na obdobie rokov 2014 – 2020 je 150 mil. €. Môžu sa z neho financovať projekty až do výšky 60 % celkových nákladov zamerané na pomoc pri hľadaní práce alebo začatí podnikania.

7.4.4 Fond európskej pomoci pre najodkázanejšie osoby (FEAD)

Cieľom fondu je poskytovanie materiálnej pomoci pre najodkázanejšie osoby. Ide napríklad o potraviny, oblečenie a iné nevyhnutné predmety osobnej potreby, napríklad mydlá a šampóny. Materiálna pomoc musí byť spojená s opatreniami sociálneho začlenenia, ako napríklad poradenstvom a podporou zameranou na pomoc ľuďom v snahe vymaniť sa z chudoby. Vnútroštátne orgány môžu takisto podporovať aj nemateriálnu pomoc pre najodkázanejšie osoby s cieľom pomôcť im začleniť sa do spoločnosti.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

TERMINOLÓGIA 7

- ✓ **Európsky dohovor o ľudských právach**
- ✓ **Charta základných práv Európskej únie**
- ✓ **Sociálna charta Rady Európy**
- ✓ **starnutie populácie**
- ✓ **hranica chudoby**
- ✓ **Európsky sociálny fond**
- ✓ **Európsky fond na prispôsobenie sa globalizácii**
- ✓ **Fond európskej pomoci pre najodkázanejšie osoby**

KONTROLNÉ OTÁZKY 7

- ✓ **Opíšte základné práva zakotvené v dokumentoch EÚ.**
- ✓ **Charakterizujte stručne európsku sociálnu politiku a jej trendy.**
- ✓ **Aké sú ciele EÚ v podpore zamestnanosti?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

8 Sociálna politika na Slovensku

8.1 História sociálnej politiky na území Slovenska

8.1.1 Tereziánske a jozefínske obdobie

Začiatky sociálneho zabezpečenia na našom území sú datované do obdobia vlády uhorskej kráľovnej Márie Terézie a jej syna Jozefa II. (18. storočie).
Vtedy boli uskutočnené rozsiahle ekonomické, sociálne a školské reformy:

- vznikli prvé zákony upravujúce sociálne zabezpečenie pre niektoré kategórie zamestnancov (štátni zamestnanci), bol zavedený vojenský žold a dovolenky,
- bolo zrušené nevoľníctvo (priama závislosť od vrchnosti, poddaní nepotrebovali súhlas s odsťahovaním, uzatvorením manželstva mimo panstva, vzdelaním detí) čo znamenalo migráciu do miest, nárast vzdelanosti a podnikania,
- uskutočnilo sa prvé sčítanie obyvateľov, očíslovanie domov a registrácia pôdy,
- bolo zavedené rovnaké zdanenie, zreformované súdnictvo, prijatý nový trestný a občiansky zákonník kde bola zakotvená rovnosť ľudí pred súdom a rovnaké práva a povinnosti občanov,
- bola zakázaná diskrimináciu v rámci združení remeselných majstrov (cechov),
- bola zakázaná práca detí do 8 rokov,
- boli zriaďované nemocnice a zavedená posunková reč.

8.1.2 Rozvoj solidarity

Slovensko má dlhú tradíciu združovania a solidarity. Prvými združeniami boli **bratstvá**, ktoré najprv vznikali na náboženskom základe. Ich úlohou bola dobročinnosť. Už v roku 1248 vzniklo bratstvo kňazov 24 spišských miest. Neskôr vznikali bratstvá v rámci sociálnych skupín a povolaní. Tie si zriaďovali **bratské pokladnice** na pomoc svojim členom v núdzi. Bratské pokladnice boli prvými združeniami, ktoré plnili okrem sociálnej aj ekonomickú funkciu (Martuliak, 1995).
V 14. storočí začali vznikať **cechy**, ktoré združovali živnostníkov, remeselníkov a iné zamestnania s rovnakým druhom produkcie alebo služieb. Zákonom boli cechy upravené v roku 1376. Funkciou cechov bola ochrana a sociálna podpora malých podnikateľov a svojpomoc. Cechy mali významné postavenie pri správe miest.
Neskôr v 18. a 19. storočí vznikali **svojpomocné spolky** a organizácie. Boli to:

- nákupné spolky (cieľom bol spoločný nákup surovín a odbyt produktov),
- ovocinárske spolky (s cieľom vzdelávania, šľachtenia ovocných drevín a odbytu produktov),
- včelárske spolky (cieľom bola osveta, poradenstvo, zabezpečenie včelárskych potrieb),
- ovčiarske spolky (cieľom bolo spoločné pasenie, úvery pre členov),
- obilnice (s cieľom spoločného skladovania obilia, požičiavania osiva),
- poisťovacie a odškodňovacie spolky.

Družstvá boli ďalšou formou spolčovania s cieľom svojpomoci a solidarity. Prvé svojpomocné úverové družstvo v kontinentálnej Európe vzniklo v roku 1845 – Gazdovský spolok v Sobotišti (založené Samuelom Jurkovičom). Okrem sporenia a úverov pre svojich členov plnilo aj množstvo ďalších úloh ako vzdelávanie, ochrana životného prostredia a podobne (pozri aj kapitolu 14.1.1.6).
Druhá polovica 19. a začiatok 20. storočia bola tiež obdobím významným pre rozvoj sociálnej politiky. Okrem rozvoja družstevníctva boli dôležité najmä nasledovné udalosti:

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- začiatky výchovy dospelých – prvé učebnice pre slovenské vidiecke školy,
- bol prijatý priemyselný zákon (1884) – umožňoval zriadiť dobrovoľné nemocenské pokladne v priemyselných podnikoch, ale najrozšírenejšie zostali svojpomocné spolky (napr. nemocenská a invalidná robotnícka pokladňa),
- bolo zavedené povinné nemocenské poistenie pre robotníkov v priemysle (1891) – 2/3 poistného zamestnávateľ, 1/3 zamestnanec,
- bolo zjednotené povinného, nemocenské a úrazové poistenie pre pracovníkov v priemysle a obchode (1907),
- povinné úrazové poistenie pre osoby v poľnohospodárstve (1900) – povinnosť zamestnávateľa,
- po vzniku Československej republiky (1918) rôznorodá inštitucionálna základňa sociálneho poistenia kategórií pracovníkov, značná časť obyvateľstva (napr. maloroľníci) nepokrytá,
- reforma sociálneho poistenia (1924) – zjednotenie sústavy nemocenského, povinného penzijného a invalidného poistenia robotníkov (na Slovensku sa sociálne poistenie stále týkalo iba 1/5 obyvateľstva).

8.2 Sociálne zabezpečenie v socializme

Obdobie socializmu (1948-1989) bolo charakteristické dominantnou úlohou štátu. Štát riadil a zaručoval plnú zamestnanosť (právo a povinnosť pracovať). Miera prerozdeľovania bola vysoká. Niektoré dávky boli odvodené od mzdy (napríklad starobné dôchodky), ale mzdová diferenciácia bola nízka a nezávislá od výkonu. Pomoc bola orientovaná na podporu rodiny (vrátane bytovej politiky). Sociálne potreby občanov pred rokom 1989 upravoval systém sociálneho zabezpečenia. Bol to systém komplexnej, štátom financovanej starostlivosti o pracujúcich a ich rodiny. Jeho najdôležitejšími zložkami boli:

- **dôchodkové zabezpečenie,**
- **nemocenské zabezpečenie,**
- **zdravotné zabezpečenie a**
- **štátna bytová politika**.

Systém poskytoval rôzne typy univerzálnych peňažných a nepriamych dávok, daňových zvýhodnení a služieb pre rodiny s deťmi a na lokálnej úrovni zabezpečoval služby sociálnej starostlivosti pre sociálne slabších občanov a domácností.
Administratívne bol systém spravovaný špecializovanými orgánmi štátnej správy, mnohé funkcie systému realizovali pre ekonomicky aktívnu časť populácie podniky.
Celé sociálne zabezpečenie bolo prakticky financované zo všeobecných daní a teda zo štátneho rozpočtu. Podniky a družstvá odvádzali do štátneho rozpočtu 50 % odvod z miezd a odmien a odvod zo zisku.
Nepriame ekonomické nástroje sociálnej politiky (daňová politika, regulované ceny, dotácie do cien základných životných potrieb, sociálne zľavy, a pod.) boli široko uplatňované. V poľnohospodárstve bola vysoká sociálna zamestnanosť.
Silnou stránkou systému bolo, že:

- pokrýval prakticky všetkých pracujúcich a ich rodiny a spolu s garantovanou plnou zamestnanosťou poskytoval občanom relatívne vysoký stupeň sociálnej a ekonomickej

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

bezpečnosti. Univerzálne rodinné prídavky pri minimálnych príjmových rozdieloch záviseli najmä od počtu detí v rodine,

- z podnikových fondov (zameraných na kultúrne a spoločenské potreby), do ktorých odvádzali podniky časť zo zisku, sa pre dôchodcov hradilo lacné závodné stravovanie, rekreácie a rôzne spoločenské akcie,
- štátom dotované predškolské zariadenia, umožnili ženám flexibilitu v rozhodovaní medzi prácou a rodinou a podporili rovnosť medzi pohlaviami,
- vďaka komplexnému systému sociálneho zabezpečenia vzrástla životná úroveň a vzdelanosť obyvateľstva (najmä na Slovensku), zlepšilo sa bývanie, predĺžila sa priemerná dĺžka života.

Za najväčšie **nevýhody** tohto systému sociálneho zabezpečenia sa považuje:

- vysoká nákladovosť,
- neprehľadnosť financovania,
- neefektívna organizácia (viacstupňová štátna správa od národných výborov cez okresné a krajské až po republikové a federálne orgány s vlastnými kompetenciami v oblasti sociálnej politiky),
- plošné a neadresné dávky,
- nebola oficiálne stanovená hranica príjmovej núdze,
- oslabený princíp zásluhovosti,
- nedostatok špecializovaných zariadení sociálnych služieb, vybavenia a kvalifikovaného personálu (boli zlikvidované neštátne organizácie, ktoré by mohli poskytovať sociálne služby občanom a štát mal, aj v tejto oblasti, takmer výlučný monopol),
- občania nemali možnosť kontroly ani vplyvu,
- neexistovala koncepcia sociálnej politiky štátu, ktorá by bola prepojená na reálne fungovanie ekonomiky. Sociálno-politické priority určovali politici vzhľadom na ideologické zámery vedúcej (a jedinej) politickej sily – Komunistickej strany Československa.

V polovici 80. rokov patrilo bývalé Československo medzi krajiny s najmenšou príjmovou nerovnosťou. Sociálna a ekonomická politika neboli však v partnerskom vzťahu a stále viac sa prejavovala ich vzájomná izolovanosť. Evidentné to bolo najmä v oblasti financovania sociálnej politiky, ktoré nadobudlo reziduálny charakter.

Takýto extenzívny systém sociálneho zabezpečenia sa v rodiacom sa trhovom prostredí, ukázal ako neudržateľný. V posledných rokoch bola tendencia preniesť zodpovednosť za pracujúcich a dôchodcov z orgánov štátnej správy na podniky. Po politických zmenách koncom roku 1989 vznikla potreba rozsiahlej reformy sociálnej politiky (Kvapilová in Radičová a i. 1998).

Funkciou nového modelu sociálnej politiky bola:

- adaptácia spoločnosti na prechod na trhovú ekonomiku a demokratické politické usporiadanie,
- zavedenie nových princípov do života spoločnosti – dôraz na aktiváciu a zodpovednosť jednotlivca,
- prispôsobenie štruktúry nástrojov sociálnej politiky novým sociálnym rizikám, ktoré priniesol prechod na trhovú ekonomiku (nárast nezamestnanosti, sociálna exklúzia, sociálna stratifikácia).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

8.3 Sociálna politika dnes

Na Slovensku sociálna politika spadá do kompetencie ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny. Legislatívne ju upravujú nasledovné zákony:

- § zákon o sociálnom poistení,
- § zákon o službách zamestnanosti (aktívne a pasívne nástroje),
- § zákon o sociálnych službách,
- § zákon o peňažných príspevkoch na kompenzáciu ťažkého zdravotného postihnutia,
- § zákon o starobnom dôchodkovom sporení,
- § zákon o sociálnej ekonomike a sociálnom podnikaní.

Sociálna politika Slovenska sa v súčasnosti zameriava najmä na:

- **politiku zamestnanosti,**
- **rodinnú politiku,**
- **politiku vzdelávania,**
- **zdravotnícku politiku a**
- **politiku bývania.**

Sociálna politika pozostáva zo systému **sociálneho zabezpečenia** a **politiky trhu práce**. Sociálne zabezpečenie je prostriedkom na odstraňovanie, predchádzanie a zmierňovanie následkov sociálnych udalostí.

Pozostáva z troch pilierov:

- **Sociálne poistenie** – ochrana, zabezpečenie populácie pred rizikami dôchodkového veku, invalidity, ochorenia a nezamestnanosti. Funguje spôsobom vytvárania rezervy pre prípad vzniku sociálnej udalosti. Základný systém je budovaný ako povinný, možné sú doplnkové, dobrovoľné pripoistenia.
- **Systém štátnej sociálnej podpory**, ktorý je orientovaný na presne definované kategórie populácie v špecifických životných podmienkach. Štát cez tento systém zabezpečuje občanov v prípade sociálnej udalosti. Funguje na princípe solidarity. Tento systém je financovaný zo štátneho rozpočtu.
- **Systém sociálnej pomoci** – reziduálny systém určený na pomoc tým, ktorí sa ocitnú pod úrovňou životného minima, a/alebo sú v stave hmotnej núdze, tzv. sociálne odkázaní, ktorí potrebujú sociálne služby (Radičová a i. 1998).

Štátna sociálna podpora je uskutočňovaná cez nasledovné dávky:

- prídavok na dieťa a príplatok k prídavku na dieťa,
- rodičovský príspevok,
- príspevok na starostlivosť o dieťa a príspevok rodičovi,
- príspevok pri narodení dieťaťa a príplatok k príspevku pri narodení dieťaťa,
- príspevok rodičom, ktorým sa súčasne narodili tri deti alebo viac detí, alebo ktorým sa v priebehu dvoch rokov opakovane narodili dvojčatá a
- príspevok na pohreb.

Štátna sociálna podpora je reakciou na trendy a stav spôsobený starnutím populácie a nízkou pôrodnosťou, zmena rodiny a podobne.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Systém starobných dôchodkov je na Slovensku silne **redistributívny** a **solidárny**. Otázkou je udržateľnosť tohto stavu, keďže pre ekonomicky aktívnu populáciu platí už nový, viac zásluhový systém. Opatrením pre zabezpečenie udržateľnosti je kapitalizačný pilier v dôchodkovom systéme.

Politika trhu práce je oblasťou sociálnej politiky, ktorá vytvára nástroje na riešenie problémov zamestnanosti ako výsledkov makroekonomickej situácie. Politika trhu práce reaguje na situácie, ktoré vznikajú nedokonalosťou **politiky zamestnanosti** (ktorá je makroekonomickou t. j. fiškálnou politikou vytvárajúcou dopyt po práci). Politika trhu práce sa realizuje v dvoch formách, **pasívna politika** – podpory v nezamestnanosti, a **aktívna** politika – verejnoprospešné práce, rekvalifikácie, príspevky na tvorbu nových pracovných miest a pod. (Radičová a i. 1998).

Sociálny systém prešiel v posledných 20. rokoch zmenou z hľadiska podielu verejných výdavkov na sociálnu ochranu a boj proti chudobe, ako aj z hľadiska filozofie a štruktúry sociálnej pomoci. Najmä v rokoch 2003 až 2005 prešiel zásadnými zmenami dôchodkový systém, sociálna pomoc a rodinná politika. Sociálna pomoc sa sústredila na podporu **aktívneho prístupu k riešeniu vlastnej situácie**. Príkladom je podpora tých, ktorí sú v materiálnej núdzi ale sú ochotní zúčastňovať sa verejno-prospešných aktivít (aktivačné práce) alebo sú schopní si nájsť prácu (daňové bonusy na dieťa a zamestnanecká prémia). Časť podpory bola presmerovaná do vecných alebo podmienených plnení (školská strava pre deti v hmotnej núdzi, sociálne štipendiá). Rodinná politika získala na dôraze z hľadiska objemu vynakladaných verejných prostriedkov a posunula sa smerom k podpore zosúladenia rodinného a pracovného života. Jednou z foriem vyrovnávania sa s novými sociálnymi rizikami a novou formou rodiny je celoživotné vzdelávanie. V roku 2008 bola posilnená pomoc pre zdravotne postihnutých a sociálne služby.

8.3.1 Sociálne služby

Sociálne služby sa čiastočne prekrývajú so širšou kategóriou verejných služieb. Verejné služby sú služby poskytované vo verejnom záujme. Podľa Transparency International Slovensko možno **verejný záujem definovať ako záujem, ktorý tí, čo svedomito vykonávajú zverenú moc, považujú za najvhodnejší pre všeobecné dobro spoločnosti** (Sičáková-Beblavá, 2008).

Sociálne služby sú v širšom zmysle chápané ako **služby, ktoré komunita poskytuje svojim členom, a na ktoré sú odkázaní z dôvodu príslušnosti k danej komunite**. Je to súhrn programov zabezpečenia základného stupňa **zdravotnej, vzdelávacej a sociálnej starostlivosti v záujme zvýšenia úrovne spoločenského a aktívneho života jednotlivca**.

Systém sociálnych služieb zameraný na **poskytnutie pomoci fyzickej osobe, rodine alebo komunite.** Sociálne služby sú poskytované ľuďom spoločensky znevýhodneným, a to s cieľom zlepšiť kvalitu ich života, prípadne v maximálne možnej miere ich do spoločnosti začleniť, alebo spoločnosť chrániť pred rizikami, ktorých sú títo ľudia nositeľmi. Sociálne služby preto zohľadňujú osobu užívateľa a jeho rodinu, do ktorej patrí, prípadne záujmy širšieho spoločenstva (Matoušek a i. 2001).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Zabezpečenie sociálnych služieb v SR upravuje zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov. Tento zákon definuje sociálnu službu ako **odbornú činnosť, obslužnú činnosť alebo ďalšiu činnosť alebo súbor týchto činností**, ktoré sú zamerané na:

- **prevenciu vzniku, zmiernenie alebo riešenie nepriaznivej sociálnej situácie fyzickej osoby, rodiny alebo komunity,**
- **zachovanie, obnovu alebo rozvoj schopnosti fyzickej osoby viesť samostatný život a podporu jej začlenenia do spoločnosti,**
- **zabezpečenie nevyhnutných podmienok na uspokojovanie základných životných potrieb fyzickej osoby,**
- **riešenie krízovej sociálnej situácie fyzickej osoby alebo rodiny,**
- **prevenciu sociálneho vylúčenia fyzickej osoby alebo rodiny,**
- **zosúlaďovanie rodinného a pracovného života.**

Nepriaznivá sociálna situácia je ohrozenie fyzickej osoby sociálnym vylúčením alebo obmedzenie jej schopnosti sa spoločensky začleniť a samostatne riešiť svoje problémy:

- z dôvodu, že nemá zabezpečené nevyhnutné podmienky na uspokojovanie základných životných potrieb,
- pre svoje životné návyky, spôsob života, závislosť od návykových látok alebo návykových škodlivých činností,
- pre ohrozenie jej vývoja z dôvodu jej zdravotného postihnutia, ak ide o dieťa do siedmich rokov veku,
- pre ťažké zdravotné postihnutie alebo nepriaznivý zdravotný stav,
- z dôvodu, že dovŕšila dôchodkový vek,
- pre výkon opatrovania fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím,
- pre ohrozenie správaním iných fyzických osôb alebo ak sa stala obeťou správania iných fyzických osôb, alebo
- pre zotrvávanie v priestorovo segregovanej lokalite s prítomnosťou koncentrovanej a generačne reprodukovanej chudoby.

Zabezpečenie **nevyhnutných podmienok** na uspokojovanie základných životných potrieb fyzickej osoby na účely tohto zákona je zabezpečenie **ubytovania, stravy, nevyhnutného ošatenia, obuvi a nevyhnutnej základnej osobnej hygieny**.
Krízová sociálna situácia je definovaná ako **ohrozenie života alebo zdravia fyzickej osoby a rodiny, ktoré vyžaduje bezodkladné riešenie sociálnou službou**.

Zosúlaďovanie rodinného a pracovného života sa chápe ako **zabezpečenie starostlivosti o dieťa**, ak sa rodič alebo fyzická osoba, ktorá má dieťa zverené do osobnej starostlivosti, pripravuje na povolanie štúdiom na strednej škole alebo vysokej škole, pripravuje na trh práce alebo vykonáva aktivity spojené so vstupom alebo s návratom na trh práce alebo vykonáva zárobkovú činnosť.

Sociálna služba sa vykonáva najmä prostredníctvom sociálnej práce, postupmi zodpovedajúcimi poznatkom spoločenských vied a poznatkom o stave a vývoji poskytovania sociálnych služieb.
Zoznam služieb podľa zákona o sociálnych službách je uvedený v tabuľke 5.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Tab. 5 Druhy sociálnych služieb v Slovenskej republike

SOCIÁLNE SLUŽBY KRÍZOVEJ INTERVENCIE
1. Terénna sociálna služba krízovej intervencie
2. Poskytovanie sociálnej služby v zariadeniach
nízkoprahové denné centrum
integračné centrum
komunitné centrum
nocľaháreň
útulok
domov na polceste
zariadenie núdzového bývania
3. Nízkoprahová sociálna služba pre deti a rodinu
SOCIÁLNE SLUŽBY NA PODPORU RODINY S DEŤMI
1. Pomoc pri osobnej starostlivosti o dieťa
2. Pomoc pri osobnej starostlivosti o dieťa v zariadení dočasnej starostlivosti o deti
3. Služba na podporu zosúlaďovania rodinného života a pracovného života
4. Služba na podporu zosúlaďovania rodinného života a pracovného života v zariadení starostlivosti o deti do troch rokov veku dieťaťa
5. Služba včasnej intervencie
SOCIÁLNE SLUŽBY NA RIEŠENIE NEPRIAZNIVEJ SOCIÁLNEJ SITUÁCIE Z DÔVODU ŤAŽKÉHO ZDRAVOTNÉHO POSTIHNUTIA, NEPRIAZNIVÉHO ZDRAVOTNÉHO STAVU ALEBO DOVŔŠENIA DÔCHODKOVÉHO VEKU
1. Poskytovanie sociálnej služby v zariadeniach pre fyzické osoby, ktoré sú odkázané na pomoc alebo dovŕšili dôchodkový vek
zariadenie podporovaného bývania
zariadenie pre seniorov
zariadenie opatrovateľskej služby
rehabilitačné stredisko
domov sociálnych služieb
špecializované zariadenie
denný stacionár
2. Domáca opatrovateľská služba
3. Prepravná služba
4. Sprievodcovská a predčitateľská služba
5. Tlmočnícka služba
6. Sprostredkovanie tlmočníckej služby
7. Služby osobnej asistencie
8. Požičiavanie pomôcok
SOCIÁLNE SLUŽBY S POUŽITÍM TELEKOMUNIKAČNÝCH TECHNOLÓGIÍ
1. Monitorovanie a signalizácia potreby pomoci
2. Krízová pomoc poskytovaná prostredníctvom telekomunikačných technológií
PODPORNÉ SLUŽBY
1. Odľahčovacia služba
2. Pomoc pri zabezpečení opatrovníckych práv a povinností
3. Poskytovanie sociálnej služby v dennom centre
4. Podpora samostatného bývania
5. Poskytovanie sociálnej služby v jedálni
6. Poskytovanie sociálnej služby v práčovni
7. Poskytovanie sociálnej služby v stredisku osobnej hygieny

Prameň: Zákon NR SR o sociálnych službách

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Sociálne služby možno účelne a vhodne spájať.
Rozoznávame služby poskytované v **pobytovom zariadení, ambulantné, v domácom prostredí (terénne)**. Služby môžu byť poskytované z časového hľadiska **prechodne** alebo **sústavne**, z pohľadu vzdelania poskytovateľa **profesionálne** alebo **laicky**. Rozsah služieb v posledných rokoch narastá a pre starnutie populácie i vďaka zlepšujúcej sa technike sa bude zrejme ďalej rozširovať. Prekážkou ďalšieho rozširovania by mohol byť nedostatok finančných prostriedkov ale aj ľudských i materiálnych kapacít. Podľa povahy rozlišujeme **hospodárske** a **nehospodárske** sociálne služby, podľa zabezpečenia sú služby **zabezpečené zákonnými** a **doplnkovými systémami sociálneho zabezpečenia** a ostatné základné služby **poskytované priamo dotyčnej osobe** (individuálna pomoc). Podľa poskytovateľa rozoznávame tri typy sociálnych služieb: **verejné, súkromné** a **neziskové**.
Príklady sociálnych služieb: rôzne druhy poradenstva, provizórne alebo dočasné ubytovanie (pre osamelé matky s dieťaťom, azylové domy, nocľaháreň pre bezdomovcov), denné pobyty pre zdravotne postihnutých, pre dôchodcov, kluby dôchodcov, poskytovanie stravy (jedálne pre dôchodcov, rozvoz stravy do domácností seniorom a zdravotne postihnutým ľuďom), opatrovateľské služby, krízové centrá, sociálno-právna ochrana, ústavná sociálna starostlivosť (domovy dôchodcov).
Financovanie, regulovanie i poskytovanie sociálnych služieb zabezpečujú bezprostredne orgány na úrovni miestnej samosprávy, štátnej i regionálnej správy v oblasti sociálnych služieb, sociálneho zabezpečovania, zdravotníctva, vzdelávania, bývania či zamestnávania.

8.3.2 Pôsobnosť ministerstva a územnej samosprávy pri zabezpečovaní sociálnych služieb

Každý problém v sociálnej oblasti je v prvom rade problémom spoločenským. Pre jeho riešenie platí v maximálnej miere **princíp subsidiarity** (od rodiny až po konečnú „inštanciu“ štát) a preto aj poskytovanie sociálnej pomoci (okrem štátnych sociálnych dávok) a zodpovednosť za sociálne služby je v prvom rade úlohou miestnej samosprávy, v určitých prípadoch vyšších územných celkov. Poskytovanie sociálnych služieb býva buď priamo organizované orgánmi samosprávy alebo zabezpečované prostredníctvom mimovládnych organizácií. V každom prípade je v rámci sociálnej pomoci úloha verejného sektora (v prípade decentralizovaných kompetencií územnej samosprávy) nezastupiteľná, pretože sa podieľa z veľkej časti na financovaní zariadení sociálnych služieb.
Zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. v znení neskorších predpisov upravuje vzťahy pri poskytovaní sociálnych služieb, financovanie sociálnych služieb a dohľad nad poskytovaním sociálnych služieb. Vymedzuje tiež kompetencie v oblasti sociálnych služieb, ktoré možno rozvrhnúť do niekoľkých úrovní:

- ústredná štátna správa – národná úroveň (ministerstvo),
- regionálna územná samospráva (vyšší územný celok),
- miestna územná samospráva (obec).

8.3.2.1 Kompetencie ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny SR

Ministerstvo ako ústredný orgán štátnej správy Slovenskej republiky pri poskytovaní a zabezpečovaní sociálnych služieb (zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách):

- vypracúva a zverejňuje **národné priority sociálnych služieb,**
- zabezpečuje medzinárodnú spoluprácu pri poskytovaní sociálnych služieb,
- určuje obsah a rozsah odbornej prípravy pre vybrané činnosti a na účely ďalšieho vzdelávania,

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- vykonáva dohľad nad poskytovaním sociálnych služieb,
- hodnotí podmienky kvality poskytovanej sociálnej služby,
- kontroluje vzdelávacie programy, na ktoré bola udelená akreditácia,
- rozhoduje o udelení a zastavení akreditácie na odbornú činnosť vzdelávacie programy v oblasti sociálnych služieb,
- zriaďuje detašované pracoviská ministerstva na dohľad nad poskytovaním sociálnych služieb a hodnotenie podmienok ich kvality,
- schvaľuje žiadosti o poskytnutie finančného príspevku a kontroluje hospodárenie s týmto príspevkom,
- spravuje informačný systém a zverejňuje **centrálny register poskytovateľov sociálnych služieb**.

8.3.2.2 Kompetencie vyššieho územného celku

Vyšší územný celok je vyššou samosprávnou jednotkou stojacou nad obcami a mestami. Je to samostatný územný samosprávny ako aj správny celok. Napriek svojej vyššej samosprávnej forme nie je obciam ani mestám nadriadený. Má svoju zákonom vymedzenú samosprávnu pôsobnosť (zákon NR SR č. 302/2001 Z. z.) a prenesené kompetencie. K preneseniu kompetencií došlo na základe zákona NR SR č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a vyššie územné celky. Tento zákon ustanovuje prechod kompetencií z ústredných orgánov štátnej správy na predstaviteľov územnej samosprávy. V oblasti sociálnych služieb v rámci originálnych kompetencií (zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách) vyšší územný celok:

- vypracúva, schvaľuje regionálnu **koncepciu rozvoja sociálnych služieb**,
- je správnym orgánom v konaniach o odkázanosti na sociálnu službu poskytovanú v zariadení podporovaného bývania, v rehabilitačnom stredisku, v domove sociálnych služieb a v špecializovanom zariadení,
- rozhoduje o povinnosti zaopatrených plnoletých detí alebo rodičov platiť úhradu za sociálnu službu alebo jej časť, ak nedôjde k uzatvoreniu zmluvy s poskytovateľom sociálnej služby,
- rozhoduje o zákaze poskytovať sociálnu službu,
- vyhotovuje posudok o odkázanosti na sociálnu službu,
- zabezpečuje poskytovanie sociálnych služieb v zariadeniach alebo zriaďuje a kontroluje zariadenia sociálnych služieb: **útulok, domov na pol ceste, zariadenie núdzového bývania, zariadenie dočasnej starostlivosti o deti, zariadenie podporovaného bývania, rehabilitačné stredisko, domov sociálnych služieb, špecializované zariadenie a integračné centrum**,
- zabezpečuje poskytovanie **podpory samostatného bývania** a **tlmočníckej služby**,
- poskytuje **základné sociálne poradenstvo** a **služby včasnej intervencie**.

Môže zabezpečovať, zriaďovať, zakladať a kontrolovať poskytovanie a zariadenia aj iných druhov sociálnych služieb podľa zákona o sociálnych službách.

Okrem toho v rámci prenesených kompetencií, koordinuje činnosti obcí a ďalších právnických a fyzických osôb, ktoré pôsobia v sociálnej pomoci, môže organizovať výchovno-rekreačné tábory pre deti a organizovať spoločné stravovanie.

Vyšší územný celok takisto uhrádza náklady na zabezpečenie niektorých sociálnych služieb svojmu občanovi v zariadení iného vyššieho územného celku a môže poskytovať ďalšie finančné príspevky

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

podľa zákona. Vykonáva aj ďalšie činnosti, súvisiace s registráciou, kontrolou a štatistickým vykazovaním činnosti v oblasti sociálnych služieb.

8.3.2.3 Kompetencie obce

Obce majú sociálnej oblasti tiež originálne kompetencie (ktorými zabezpečujú základné funkcie zo svojho vlastného rozpočtu) a prenesené kompetencie (ktoré vykonávajú z prostriedkov štátneho rozpočtu). Originálnymi kompetenciami v sociálnej oblasti (zákon NR SR č. 369/1990 Z. z. o obecnom zriadení) sú úlohy v sociálnej pomoci, ochrane zdravých podmienok a zdravého spôsobu života a práce obyvateľov, tvorbe podmienok na zabezpečovanie zdravotnej starostlivosti, vzdelávania, kultúry, osvetovej činnosti, záujmovo umeleckej činnosti, telesnej kultúry a športu, zabezpečuje verejnoprospešné služby. Pôsobnosť obce v sociálnych službách je nasledovná:

- **vypracúva a schvaľuje komunitný plán sociálnych služieb vo svojom územnom obvode**,
- **utvára podmienky na podporu komunitného rozvoja**,
- je správnym orgánom v konaniach o odkázanosti na sociálnu službu v zariadení pre seniorov, v zariadení opatrovateľskej služby, v dennom stacionári, o odkázanosti na opatrovateľskú službu, o zániku odkázanosti na sociálnu službu uvedenú v prvom bode, odkázanosti na sociálnu službu uvedenú v prvom bode po zmene stupňa odkázanosti, povinnosti zaopatrených plnoletých detí alebo rodičov platiť úhradu za sociálnu službu alebo jej časť,
- vyhotovuje posudok o odkázanosti na sociálnu službu,
- poskytuje alebo zabezpečuje poskytovanie: **sociálnej služby v nízkoprahovom dennom centre, nocľaháreň, zariadení pre seniorov, zariadení opatrovateľskej služby a v dennom stacionári, nízkoprahovej sociálnej služby pre deti a rodinu, opatrovateľskej služby, prepravnej služby, odľahčovacej služby, pomoci pri osobnej starostlivosti o dieťa** a **terénnej sociálnej služby krízovej intervencie,**
- poskytuje základné **sociálne poradenstvo**,
- môže poskytovať alebo zabezpečovať poskytovanie aj **iných druhov sociálnej služby**,
- **zriaďuje, zakladá a kontroluje nocľaháreň, nízkoprahové denné centrum, nízkoprahovú sociálnu službu pre deti a rodinu s ambulantnou sociálnou službou, zariadenie pre seniorov, zariadenie opatrovateľskej služby a denný stacionár** a iné zariadenia,
- **vyhľadáva fyzické osoby, ktorým treba poskytnúť sociálnu službu.**

Obec môže poskytovať finančný príspevok na prevádzku poskytovanej sociálnej služby neverejnému poskytovateľovi a uhrádza zdravotné výkony na účely posúdenia odkázanosti na sociálnu službu. Vykonáva aj ďalšie činnosti, súvisiace s registráciou, kontrolou a štatistickým vykazovaním činnosti v oblasti sociálnych služieb.

Obec môže takisto poskytovať služby aj nad rámec zákona, pokiaľ si to vyžaduje situácia a dovoľuje jej to rozpočet. V zmysle sociálneho rozvoja obce môžu byť takýmito službami sociálne služby (definované v zákone o sociálnych službách) alebo **služby sociálnych aktivít** Matouška (2003).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

TERMINOLÓGIA 8

- ✓ **princíp zásluhovosti**
- ✓ **politika zamestnanosti**
- ✓ **politika trhu práce**

KONTROLNÉ OTÁZKY 8

- ✓ **Krátko charakterizujte silné a slabé stránky sociálneho zabezpečenia v období socializmu.**
- ✓ **Čo sa chápe pod pojmom nepriaznivá sociálna situácia?**
- ✓ **Vysvetlite podstatu pasívnej a aktívnej politiky trhu práce.**
- ✓ **Opíšte pôsobnosť obce v strategickom plánovaní sociálneho rozvoja.**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

9 Strategické plánovanie územného rozvoja

9.1 Strategické riadenie

Rozvojová stratégia má vo všeobecnosti určovať smer a rozsah aktivít organizácie alebo územia v strednodobom alebo dlhodobom horizonte. V ideálnom prípade pomáha prispôsobovať zdroje meniacemu sa prostrediu (Johnson a Scholes, 1993) a požiadavkám.
Strategické plánovanie je proces zaistenia dlhodobej udržateľnosti organizácie alebo rozvoja územia, kde sa všetky zainteresované skupiny zhodnú na poslaní a zameraní stratégie, na konkrétnych službách a programoch a na krokoch k naplneniu cieľov (Šedivý a Medlíková, 2009). Strategické plánovanie je proces, pri ktorom sa organizácia alebo územie snaží analyzovať vlastnú situáciu a naplánovať kroky, ktoré vedú k dlhodobej udržateľnosti. Cieľom nie je vytvoriť plán, ale formulovať ciele. Dokument, ktorý zachytáva výsledky procesu strategického plánovania je označovaný ako strategický plán (Bárta, 1997). V strategickom plánovaní rozvoja územia je to strednodobý dokument, ktorý sa po schválení v zastupiteľstve stáva nástrojom riadenia rozvoja. Celý proces strategického plánovania, vzniku a implementácie strategického plánu a jeho vyhodnocovania sú obsiahnuté v procese strategického riadenia.
Strategické plánovanie okrem iného rozvíja tímovú prácu, pretože na pláne participuje skupina ľudí a zainteresovaných strán. Strategické plánovanie rozvoja územia je osobité tým, že sa orientuje na vymedzené územie obce, regiónu alebo krajiny. Základné kroky strategického riadenia ilustruje obrázok 11.

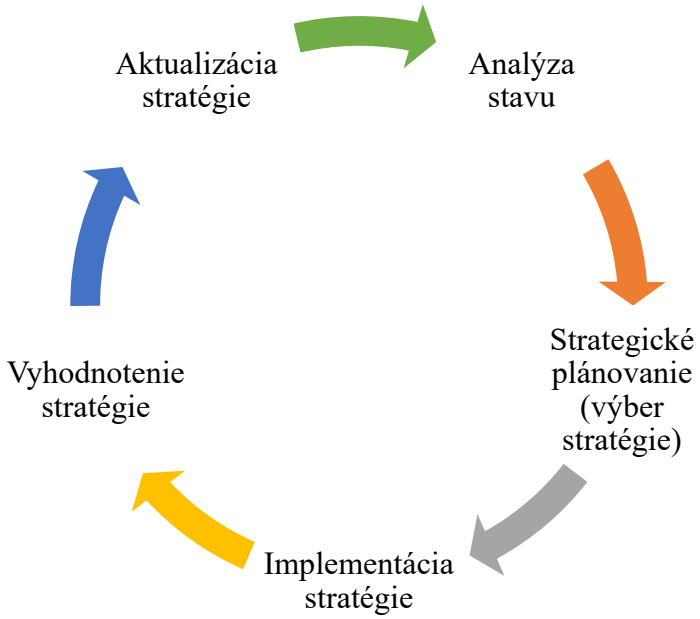

Obr. 11 Základné kroky procesu strategického riadenia vo verejnej správe
Prameň: https://www.acsa.cz/verejnasprava/uzitecne/strategicke-planovani/

Pri príprave strategického plánu organizácie alebo regiónu je nevyhnutné analyzovať tiež ďalšie strategické a programové dokumenty na medzinárodnej, národnej úrovni, na úrovni obce, mesta, mikroregiónu, samosprávneho kraja. Nadväznosť na tieto dokumenty zminimalizuje odchýlky od reálneho stavu a širšieho kontextu.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

9.2 Dôvody tvorby strategického dokumentu

V období socializmu bola ekonomika na Slovensku (a v krajinách socialistického bloku) centrálne plánovaná a riadená. Plánovanie sa odohrávalo tiež centrálne (výhradne „zhora nadol“) a v päťročných cykloch. Po zmene režimu a transformácii ekonomiky sa tento systém narušil. Vstupom do EÚ sa Slovensko v oblasti regionálneho rozvoja naladilo na sedemročné programovacie obdobia EÚ. V rámci regionálnej politiky EÚ sa využíva princíp subsidiarity a kombinácia prístupov „zdola nahor“ a „zhora nadol“.
Aj po približne 20. rokoch „novodobého“ strategického plánovania rozvoja územia na Slovensku si treba dôvody plánovania pripomínať a vysvetľovať ich. Dôvodom plánovania je, že plán:

- zhŕňa významné body aktuálneho stavu, minulého aj budúceho vývoja a to vo všetkých sociálno-ekonomických odvetviach,
- definuje ciele rozvoja pre dané odvetvie, problematickú oblasť alebo región,
- pomáha prostredníctvom konsenzu stanoviť spoločné priority všetkých aktérov participujúcich na živote v danom území,
- na základe poznania vnútorných a vonkajších vplyvov umožňuje vytvoriť racionálne a reálne ciele (a obmedziť ad hoc riešenia),
- definuje spôsoby (nástroje, aktivity, projekty) a zdroje (ľudské, finančné a materiálne), ktorými chceme ciele dosiahnuť,
- zabezpečuje kontinuitu cieľov a priorít (znižuje pravdepodobnosť zmien priorít rozvoja pri nástupe nového politického vedenia),
- podnecuje územnú samosprávu k spolupráci s verejnosťou,
- ukazuje verejnosti výstup práce územnej samosprávy,
- zabezpečuje legitimitu cieľov a čiastočný prenos zodpovednosti a podporuje pocit spoluúčasti obyvateľov,
- definuje konkrétne cesty riešenia definovaných problémov prostredníctvom konkrétnych projektov.

9.3 Proces strategického a programového riadenia

Proces strategického a programového riadenia nie je jednorazový akt, ale v dôsledku meniaceho sa prostredia ako na makroúrovni, tak na regionálnej a miestnej úrovni, predstavuje výsledok prispôsobovania a cyklického procesu programovania a zmien.
V strategickom riadení rozlišujeme nasledovné fázy:

1. **analýza situácie** a vývojových trendov,
2. **stanovenie strategickej vízie** a strategických smerov,
3. **formulovanie rozvojovej stratégie**,
4. transformácie stratégie do **opatrení, aktivít** a **kľúčových projektov**,
5. zostavenie **rozpočtu** potrebného pre realizáciu stratégie,
6. **implementácia** (realizácia) stratégie,
7. **monitorovanie** a **hodnotenie** realizácie,
8. návrat na príslušnú fázu procesu podľa výsledkov hodnotenia,
9. opakovanie časti alebo celého procesu (cyklickosť) (Institut komunitného rozvoje, 2009).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

9.3.1 SWOT analýza

SWOT analýza je štandardná metóda používaná na prezentáciu analytických poznatkov o rôznych objektoch skúmania. Jej princípom je jednoduchá, avšak výstižná, vyčerpávajúca a objektívna charakteristika silných a slabých stránok skúmaného objektu a jeho možných príležitostí a ohrození. Ak je objektom skúmania územie, príležitosti sú najmä vnútorné alebo aj vonkajšie impulzy rozvoja. Ohrozenia môžu vychádzať z vnútorného prostredia – lokálne ohrozenia (napríklad pretrvávaním slabých stránok), alebo z vonkajšieho prostredia z úrovne regionálnej alebo nadregionálnej (národnej, nadnárodnej, globálnej).

Tab. 6 Matica SWOT

	SLABÉ STRÁNKY (WEAKNESSES)	**SILNÉ STRÁNKY (STRENGTHS)**
PRÍLEŽITOSTI (OPPORTUNITIES)	**WO stratégie** **„Hľadanie“** Prekonanie slabej stránky využitím príležitostí **MIN - MAX**	**SO stratégie** **„Využitie“** Využitie silnej stránky v prospech príležitostí **MAX - MAX**
OHROZENIA (THREATS)	**WT stratégie** **„Vyhýbanie“** Minimalizácia slabej stránky a vyhnutie sa ohrozeniu **MIN - MIN**	**ST stratégie** **„Konfrontácia“** Využitie silnej stránky na odvrátenie ohrozenia **MAX - MIN**

Prameň: Grasseová, 2013

Ako je uvedené v tabuľke 6 pri tvorbe matice SWOT je dôležité zaznamenávanie faktorov, ktoré majú strategický význam a generovanie alternatív stratégií. V prvom prípade sú zaznamenané silné a slabé stránky s vysokou dôležitosťou a hrozby spolu s príležitosťami s vysokou dôležitosťou. V prípade generovania alternatív stratégií sa kombinujú slabé a silné stránky spolu s ohrozeniami a príležitosťami. Výsledkom sú štyri typy stratégií, ako uvádza tabuľka 7.

Tab. 7 Typy stratégií vytváraných vo SWOT matici

WO stratégia	Stratégia zameraná na prekonanie a odstránenie slabých stránok. Naopak dôležité je využiť príležitosti. Treba získať ďalšie zdroje pre využitie príležitostí.
SO stratégia	Stratégia špecifická využitím silných stránok organizácie a plným zhodnotením príležitostí, ktoré sa generujú vo vonkajšom prostredí. Definuje sa vízia.
WT stratégia	Ide o obrannú stratégiu, vďaka ktorej sa organizácia bráni a snaží sa odstrániť slabé stránky a eliminovať vonkajšie ohrozenie.
ST stratégia	Používa sa v prípade dostatočnej sily organizácie ku konfrontácii. Ide o vymáhanie dodržiavania princípov udržateľného rozvoja.

Prameň: Grasseová a i., 2012

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

9.3.2 Vízia rozvoja územia a globálny cieľ

Dobre formulovaná vízia rozvoja a k nej adekvátne stanovený globálny cieľ môžu veľmi významne ovplyvniť ďalší postup prác na strategickom pláne a do značnej miery ovplyvniť aj jeho celkový výsledok. Vyjadrenie predstavy o budúcnosti sa v strategickom pláne nazýva vízia. Opisuje ideálny stav, ktorý chceme dosiahnuť. Je to stručná formulácia toho, aký by mal byť želaný stav v danej oblasti v dlhšom časovom horizonte. Vízia ustanovuje zmysel a smer ďalšieho postupu (Bernátová a Weisová, 2012). Vízia by mala byť celostným pohľadom na územie.

9.3.3 Väzba medzi strategickými cieľmi a SWOT analýzou

Pri formulovaní strategických cieľov by mala byť rámcove preverovaná väzba medzi cieľmi a SWOT analýzou:

- Ciele by mali využívať identifikované silné stránky organizácie.
- Ciele by mali eliminovať identifikované slabé stránky organizácie.
- Ciele by mali využívať identifikované príležitosti rozvoja organizácie.
- Ciele by mali reagovať na identifikované ohrozenie rozvoja organizácie.

9.3.4 Navrhovanie priorít, opatrení a rozvojových aktivít

Táto fáza predstavuje vyvrcholenie procesu zostavenia strategického plánu organizácie. Ide o naplnenie formulovaných strategických cieľov, hľadanie spôsobov akými budú formulované ciele dosahované.

Strategický cieľ je pojem označujúci najvyšší cieľ rozvoja územia. Správne nastavené strategické ciele organizácie nie sú zamerané len na jednu oblasť, ale sú nastavené ako vyvážené (Filipová a i. 2018). Pri stanovovaní strategických cieľov treba odpovedať na 4 otázky (pozri obrázok 12).

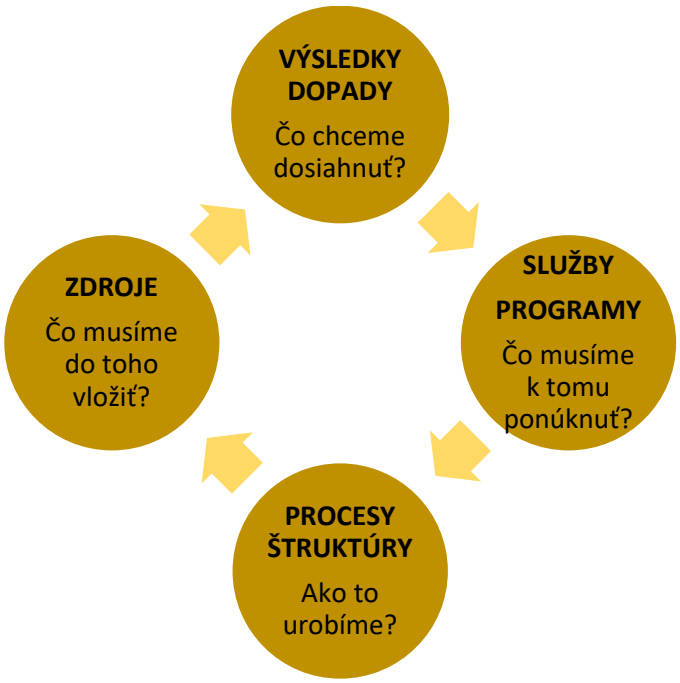

Obr. 12 Stanovenie strategického cieľa
Prameň: Reichwein a i., 2011

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Úlohou **špecifických cieľov** je rozvíjať a spresniť strategický cieľ. Špecifické ciele predstavujú jasnú, výstižnú a hutnú charakteristiku budúceho cieľového stavu. Špecifické ciele je možné priradiť konkrétnym zodpovedným osobám v organizácii. Pri tvorbe špecifických cieľov je odporúčané postupovať podľa princípov **SMART** – ciele majú byť: **S**pecific (konkrétne), **Mea**surable (merateľné), **A**chievable (dosiahnuteľné), **R**ealistic (realistické) a **T**imely (časovo definované).

Priorita je prednostný smer riešenia pre dosahovanie príslušného strategického cieľa. Ku každému strategickému cieľu pre problémový okruh bude existovať spravidla viac než jedna priorita. Časový horizont ich trvania môže byť rôzny, ale vždy v rámci časového úseku, pre ktorý sa strategický plán pripravuje.
Opatrenie je spôsob naplnenia priority. Opatrenia predstavujú súhrn aktivít pomáhajúcich realizovať priority. Pre každú prioritu bude existovať spravidla viac opatrení. Opatrenie musí byť realistické a dosiahnuteľné. Pri každom opatrení by mali byť zvažované tieto faktory:

- náklady,
- personálne potreby,
- inštitúcia/útvar zodpovedný za realizáciu,
- časový rámec,
- dopad,
- právne dôsledky.

Po odsúhlasení opatrení sa navrhujú rozvojové **aktivity** – konkrétne aktivity, ktoré určujú, ako sa jednotlivé opatrenia budú napĺňať. Ku každému opatreniu býva spravidla priradených viac rozvojových aktivít.

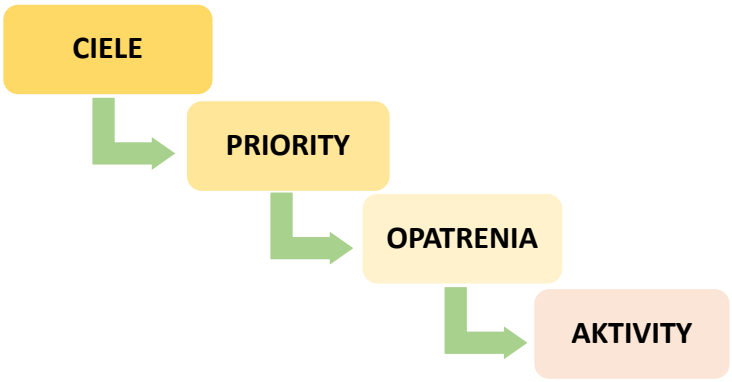

Obr. 13 Programová štruktúra
Prameň: Filipová a i., 2018

Primárnymi výstupmi strategického plánovania sú tzv. strategické dokumenty, programy a plány, ktoré obsahujú základnú orientáciu rozvoja v území a stratégiu rozvoja v jednotlivých oblastiach vrátane konkrétnych postupov.

9.4 Strategické plánovanie sociálneho rozvoja

Vonkajšie podmienky, vplyvy a okolnosti života ľudí sa posudzujú z viacerých aspektov. Jedným z najdôležitejších je sociálny a sociálno-ekonomický aspekt (Ira a i., 2009; Chreneková a Dubcová, 2017).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Sociálny rozvoj je súčasťou strategických dokumentov zameraných na rozvoj územia na všetkých úrovniach (národné stratégie, programy rozvoja na regionálnej a lokálnej úrovni). Príkladom špecifických plánovacích dokumentov zameraných na aspekty sociálneho rozvoja je Stratégia aktívneho starnutia, Koncepcia pomoci ľuďom bez domova a pod.
Špecifickým strategickým dokumentom, ktorý sa venuje sociálnemu rozvoju na lokálnej úrovni je **komunitný plán** (pozri kapitolu 10.2), ktorý je podľa zákona o sociálnych službách zameraný na plánovanie sociálnych služieb. Kvôli komplexnosti riešení a pokrytiu problematiky by sa však nemal obmedzovať iba na sociálne služby a mal by sa zaoberať sociálnym rozvojom v širšom kontexte.

9.4.1 Strategické plánovanie sociálnych služieb v Slovenskej republike

Sociálne služby predstavujú dynamickú oblasť, ktorá sa neustále vyvíja a posúva vpred, čo je najlepšie vidieť na vývoji typov, druhov, foriem, rozsahu, ale zároveň aj na spôsoboch merania ich kvality a evaluácie (Levická a i., 2013).

Najdôležitejšie medzinárodné a národné programové, strategické a legislatívne dokumenty v oblasti sociálnych služieb sú:

- *Dohovor OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím (pre Slovensko platný od 25. 6. 2010),*
- *Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd z 3. 9. 1953 (ČSFR pristúpila k nemu 21. 2. 1991),*
- *Dohovor o právach dieťaťa z 20. 11. 1989 (ČSFR ho podpísala 30. 9. 1990),*
- *Ústava SR,*
- *Zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách,*
- *Národné priority rozvoja sociálnych služieb na roky 2015 – 2020,*
- *Národná stratégia na ochranu detí pred násilím,*
- *Národná stratégia zamestnanosti do roku 2020,*
- *Stratégia SR pre integráciu Rómov do roku 2020,*
- *Stratégia deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti,*
- *Koncepcia rozvoja sociálnych služieb samosprávnych krajov,*
- *Program rozvoja obce alebo regiónu,*
- *Komunitný plán sociálnych služieb obce.*

Základnými prvkami strategického plánovania sociálnych služieb na Slovensku sú strategické dokumenty na všetkých troch úrovniach správy:

- národnú – **Národné priority rozvoja sociálnych služieb,**
- VÚC – **regionálna koncepcie rozvoja sociálnych služieb,**
- obce – **komunitný plán rozvoja sociálnych služieb.**

Regionálne koncepcie a komunitné plány by mali zohľadňovať miestne špecifiká a potreby obyvateľov príslušného územia.

9.4.1.1 Národné priority rozvoja sociálnych služieb

Národné priority rozvoja sociálnych služieb predstavujú nástroj štátnej politiky. Sú vypracované v súlade s pôsobnosťou Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky, ako

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

ústredného orgánu štátnej správy Slovenskej republiky pri poskytovaní sociálnych služieb ustanovenou zákonom NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách v znení neskorších predpisov. Národné priority reagujú na aktuálne výzvy sociálnej pomoci občanom, ku ktorým patrí predovšetkým rozvoj rôznorodých služieb starostlivosti na komunitnej úrovni, vrátane potreby modernizácie sociálnych služieb. Potvrdzuje sa nimi zároveň hlavné poslanie sociálnych služieb, ktorým je podpora začleňovania ľudí do spoločnosti, sociálna súdržnosť, smerovanie k službám poskytovaným na komunitnej úrovni a rozvinutie ich potenciálu v oblasti zamestnanosti a zamestnateľnosti.

Národné priority reflektujú aktuálnu situáciu poskytovania sociálnych služieb v Slovenskej republike, predovšetkým nedostatok kapacity sociálnych služieb poskytovaných v prirodzenom (domácom a komunitnom) prostredí občanov, potrebu zabezpečenia udržateľnosti financovania sociálnych služieb a rozvoja ich kvality. Vychádzajú z potrieb identifikovaných v národnom i európskom kontexte, s akcentom na dostupnosť a prístupnosť sociálnych služieb a ich dlhodobú finančnú udržateľnosť a efektívnosť.
Cieľom národných priorít je pozitívne ovplyvniť rozvoj sociálnych služieb v Slovenskej republike cestou formulovania základných priorít tohto rozvoja, predpokladov na dosiahnutie týchto priorít a merateľných ukazovateľov na posudzovanie ich splnenia.
Špecifickými cieľmi Národných priorít do roku 2020 bolo:

- **zabezpečiť realizáciu práva občana na poskytovanie sociálnej služby** (so zohľadnením ľudsko-právneho a nediskriminačného prístupu a dôrazom na rešpektovanie ľudskej dôstojnosti),
- **zabezpečiť dostupnosť sociálnych služieb v súlade s potrebami cieľových skupín a komunity,**
- **zabezpečiť rozvoj sociálnych služieb dostupných pre osoby v segregovaných lokalitách s prítomnosťou koncentrovanej a generačne reprodukovanej chudoby,**
- **zvýšiť dostupnosť komunitných sociálnych služieb** (s dôrazom na rozvoj sociálnych služieb pre rodinu, ktorá sa stará o svojho člena, odkázaného na pomoc inej osoby pri sebaobsluhe),
- **deinštitucionalizovať sociálne služby,**
- **presadiť princíp integrovanej dlhodobej zdravotno-sociálnej starostlivosti,**
- **zaviesť systém zabezpečenia a hodnotenia podmienok kvality poskytovaných sociálnych služieb.**

Sú rozpracované priority na obdobie 2021-2030, ktoré budú tematicky nadväzovať na priority predošlého obdobia (ich znenie nie je schválené vo finálnej podobe v čase publikovania učebnice).

Predpokladá sa, že národné priority následne samosprávne kraje, obce a mestá rozpracujú vo svojich koncepčných a plánovacích dokumentoch. Na základe analýzy stavu poskytovaných sociálnych služieb a požiadaviek a potrieb ich prijímateľov si stanovia ciele a priority, následne úlohy a opatrenia rozvoja sociálnych služieb vo svojom územnom obvode na najbližšie obdobie.

9.4.1.2 Koncepcia rozvoja sociálnych služieb VÚC

Vyšší územný celok vypracúva a schvaľuje koncepciu rozvoja sociálnych služieb na základe národných priorít rozvoja sociálnych služieb a komunitných plánov sociálnych služieb obcí

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

vo svojom územnom obvode. Koncepcia rozvoja sociálnych služieb VÚC tematicky nadväzuje na Národné priority rozvoja sociálnych služieb.

9.4.1.3 Komunitný plán sociálnych služieb obce

Obec vypracúva komunitný plán sociálnych služieb (pozri kapitolu 10.2) v spolupráci s inými poskytovateľmi a prijímateľmi sociálnych služieb v ich územnom obvode. Strategická časť komunitného plánu sociálnych služieb nadväzuje na národné priority a regionálnu koncepciu rozvoja sociálnych služieb, pričom zohľadňuje miestne špecifiká a potreby obyvateľov, potreby rozvoja sociálnych služieb a určuje personálne podmienky, finančné podmienky, prevádzkové podmienky a organizačné podmienky na ich zabezpečenie.
Problematika sociálnych služieb si vyžaduje širší kontext a tak by sa komunitný plán nemal obmedzovať iba na sociálne služby a mal by sa zaoberať sociálnym rozvojom v širšom kontexte. Mal by obsahovať analýzu a stratégiu rozvoja sociálnej infraštruktúry (nad rámec infraštruktúry sociálnych služieb), vzdelávania (vrátane celoživotného vzdelávania), kultúrno-spoločenských potrieb a aktivít a podobne. Mal by byť komplementárny s plánom rozvoja obce (alebo skupiny obcí), ktorý pokrýva všetky oblasti rozvoja územia. Zároveň by komunitný plán mal byť v súlade s programovým rozpočtom obce.

TERMINOLÓGIA 9

- ✓ **metóda maximin**
- ✓ **metóda maximax**
- ✓ **metóda minimax**
- ✓ **WO stratégia**
- ✓ **SO stratégia**
- ✓ **WT stratégia**
- ✓ **ST stratégia**

KONTROLNÉ OTÁZKY 9

- ✓ **Prečo by mala obec strategicky plánovať svoj rozvoj?**
- ✓ **Opíšte programovú štruktúru strategického dokumentu.**
- ✓ **Ako sa v procese strategického riadenia formulujú rozvojové príležitosti?**
- ✓ **Ako sa v praxi uskutočňuje monitoring napĺňania stratégie.**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

10 Komunitné plánovanie a komunitný plán

10.1 Komunitné plánovanie

Komunitné plánovanie je metóda, ktorou môžeme na úrovni obce, zoskupenia obcí plánovať sociálny rozvoj komunity a sociálne služby, tak aby boli v súlade s národnými prioritami, miestnymi špecifikami, a aby zodpovedali potrebám jednotlivých občanov daného územia. Ide o otvorený proces, cieľom ktorého je:

- napĺňať potreby občanov pomocou dostupných a kvalitných foriem sociálnej pomoci,
- zabezpečovať zdroje na jednotlivé druhy sociálnych služieb,
- hľadať optimálne riešenia vo vybavenosti a efektívnosti sociálnych služieb, ktoré najlepšie zodpovedajú miestnym podmienkam a potrebám ľudí.

Cieľom komunitného plánovania je posilňovať súdržnosť a solidaritu obyvateľov obce ich zapájaním do vytvárania komunitného života. Životaschopná komunita obce môže konať tak, aby sa predišlo sociálnemu vylúčeniu tých najslabších. Integrácia vylúčeného jednotlivca alebo rodiny späť do komunity je oveľa „drahšia“ ako včasná intervencia.

Podstatou komunitného plánovania sociálnych služieb je: partnerstvo medzi verejnou správou, štátnymi, súkromnými a neziskovými poskytovateľmi služieb a ich užívateľmi, ktorí dokážu zmapovať miestne sociálne potreby a porovnať ich s miestnymi zdrojmi (Kamanová a Markovič, 2011).

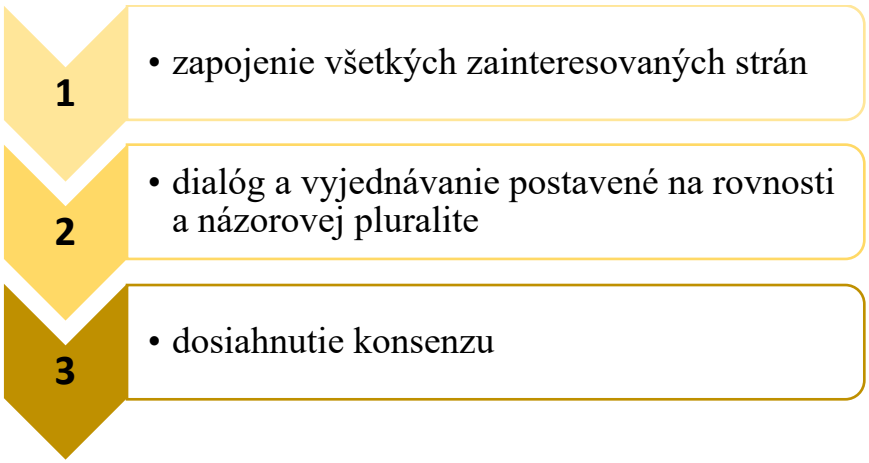

Obr. 14 Hlavné znaky komunitného plánovania
Prameň: Kamanová a Markovič, 2011

Komunitné plánovanie sociálnych služieb je nekončiaci proces hľadania potrieb v oblasti sociálnych služieb, ktoré sa v danej komunite vyvíjajú alebo objavujú nové. Kladie si priority a porovnáva analyzované potreby so zdrojmi, ktoré sú k dispozícii.

10.1.1 Fázy komunitného plánovania

Pre proces komunitného plánovania neexistuje jednotný postup, je však dôležité od prvej až po poslednú fázu priebežne informovať všetkých zúčastnených o aktuálnom stave a pravidelne konať verejné stretnutia. Proces komunitného plánovania môžeme štrukturovať do šiestich fáz, ktoré na seba nadväzujú (pozri tabuľku 8).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Tab. 8 Fázy komunitného plánovania

1. fáza	**PRÍPRAVA**	formovanie pracovnej skupiny, určenie zapojenia strán do prípravy KP, prizvanie ďalších účastníkov, plán na získanie politickej podpory obce
2. fáza	**VYTVORENIE RIADIACEJ ŠTRUKTÚRY**	zapojenie všetkých účastníkov pri tvorbe riadiacej štruktúry, vytvorenie riadiacej štruktúry, určenie pravidiel konania riadiacej štruktúry
3. fáza	**DEFINOVANIE PROBLÉMOV A POTRIEB**	predstavenie záujmov, potrieb a cieľov, vytvorenie postupov pre participáciu verejnosti, analýza potrieb a vyhodnotenia existujúcich zdrojov, hodnotenie slabých a silných stránok existujúceho systému sociálnych služieb, formulácia príležitostí a rizík týkajúcich sa rozvoja sociálnych služieb
4. fáza	**NÁVRH ROZVOJA SOCIÁLNYCH SLUŽIEB**	formulácia hodnôt, ktoré tvoria základ KP formulácia cieľov a priorít, pomenovanie prekážok, ktoré možno očakávať, vypracovanie prehľadu regionálnych a nadregionálnych zdrojov, dosiahnutie súhlasu väčšiny účastníkov KP
5. fáza	**FORMULÁCIA STRATÉGIE ROZVOJA SOCIÁLNYCH SLUŽIEB**	formulácia plánu a časových horizontov, spracovanie konečnej verzie KP, spracovanie systému sledovania realizácie KP, predloženie KP na diskusiu verejnosti, predloženie KP na schválenie zastupiteľstvom
6. fáza	**REALIZÁCIA PLÁNU**	realizácia plánu, informovanie verejnosti o postupe realizácie KP, priebežné vyhľadávanie a zapájanie nových partnerov, prípadná revízia východiskového plánu a formulácia alternatív

Prameň: Matoušek a i., 2011

Pri komunitnom plánovaní je dôležité zosúladiť tri programové dokumenty samosprávy:

- **program rozvoja,**
- **komunitný plán sociálnych služieb a**
- **programový rozpočet**

a to tak v oblasti cieľov, ako aj v oblasti merateľných ukazovateľov. Iba v tom prípade bude možné spoločné monitorovanie dokumentov.

10.1.2 Sociálne skupiny komunitného plánovania

Cieľovou skupinou komunitného plánu sú všetci obyvatelia územia. Základnými sociálnymi skupinami, pre ktoré by sa mal sociálny rozvoj a sociálne služby plánovať sú:

- deti a mládež,
- rodiny,
- obyvatelia v poproduktívnom veku – seniori,
- občania so zdravotným postihnutím a ich rodiny,
- osoby ohrozené týraním a zneužívaním,
- ľudia bez domova,
- náhradné rodiny,
- neprispôsobiví jednotlivci,
- ľudia závislí od návykových látok,

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- jednotlivci po výkone trestu,
- nezamestnaní,
- utečenci, žiadatelia o azyl, azylanti.

Do procesu komunitného plánovania by mali byť zapojení predstavitelia všetkých vyššie uvedených skupín. Treba zvážiť ako členiť základné sociálne skupiny a ako efektívne špecializovať alebo kombinovať potrebné služby. Prijímatelia sociálnych služieb sa zapojením do komunitného plánovania podieľajú na utváraní celkového systému sociálnych služieb. Komunitné plánovanie má byť zamerané na rozvoj komunitných sociálnych služieb, ktoré sú poskytované obyvateľom danej komunity v meste alebo obci takým spôsobom, aby obyvatelia obce zotrvali vo svojom prirodzenom prostredí. Dôležité pri tvorbe komunitného plánu je plánovať aj odľahčovacie služby pre rodinu, ktorá sa stará o svojho člena a poberá príspevok na opatrovanie (Kamanová a Markovič, 2011) a služby sociálnych aktivít.

10.1.3 Spôsoby participácie obyvateľov na komunitnom plánovaní

Verejnosť môže byť do rozhodovacích procesov zapojená pomocou rôznych metód a techník a na rôznych úrovniach. Nemožno jednoznačne stanoviť aká metóda je pre zapájanie verejnosti najlepšia, lebo každá metóda má svoje výhody a nevýhody (finančné, organizačné a pod.) a je vhodné ich použiť s ohľadom na problematiku a na miestne špecifiká. V malých obciach cca do 300 obyvateľov, je najvhodnejším spôsobom pre zapájanie občanov osobná komunikácia predstaviteľov obce s občanmi. V stredných a väčších obciach a mestách je najvyužívanejšia dotazníková metóda alebo možnosť účasti verejnosti na verejných prerokovávaniach a ďalšie špecifické formy. Najviac sa používajú nasledovné techniky a metódy:

Distribuovaný dotazník

O konaní a účele dotazníkového prieskumu by mali byť občania vopred informovaní. Problémom pri tomto spôsobe zapájania verejnosti je väčšinou nízka návratnosť dotazníkov, pričom za minimálnu hranicu reprezentatívnosti možno považovať 5 % populácie daného územia. Dotazníky sa obvykle distribuujú v tlačenej forme (ako súčasť obecných novín alebo ako samostatný dokument) alebo v elektronickej forme (prostredníctvo webového sídla obce).

Dotazník prostredníctvom osobného rozhovoru

Osobný rozhovor s občanmi sa využíva v prípade, že je potrebné získať reprezentatívny obraz názorov obyvateľov. Možno tak reálne získať 50 až 60 % odpovedí obyvateľov na náhodne vybraných adresách. Ide však o techniku finančne aj organizačne náročnejšiu, lebo na zabezpečenie vyplnenia dotazníkov sú potrební vyškolení anketári.

Okrúhly stôl

Technika okrúhleho stola je zameraná na prieskum názorov k určitému problému, na jeho konzultáciu alebo spolurozhodovanie o probléme. Ide o skupinovú diskusiu. Základným princípom je rovnosť účastníkov, ktorý by mal zaručiť moderátor alebo facilitátor a získavanie názorov z rôznych uhlov pohľadu.

Fókusová skupina

Technika založená na moderovanej skupinovej diskusii. Využíva skupinovú interakciu na získanie názorov a údajov (k určitej téme), ktoré by nebolo možné získať v rozhovore s jednotlivcami.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Pracovná skupina

Pracovná skupina je jednou zo základných techník zapojenia verejnosti využívaných na riešenie problémov a tvorbu koncepčných dokumentov. Pracovná skupina by mala byť zložená z 5 až 15 osôb zastupujúcich všetky zainteresované skupiny. Skupina sa niekoľkokrát stretáva k riešeniu daného problému, téme alebo zámeru. Úlohou pracovnej skupiny môže byť priebežné pripomienkovanie dokumentu, nachádzanie možných alternatív riešenia problémov.

Verejné prerokovávanie

Verejné prerokovávanie je vhodné na prezentáciu a diskusiu závažných a významných projektov a zámerov. Zámer najskôr prezentujú zodpovední odborníci. Ďalším bodom prerokovávania býva riadená zaznamenávaná diskusia a zber pripomienok od účastníkov. Cieľovú skupinu tvoria všetci obyvatelia, ktorých sa daný zámer môže dotknúť. Prerokovávania sa môžu zúčastniť až stovky účastníkov.

Mapovanie verejných priestranstiev

Podstatou tejto metódy je získanie informácie o danom území alebo priestranstve, s ohľadom na to, ako ho vnímajú obyvatelia. Občania mapujú územie tak, aby sa územie dalo opísať z rôznych uhlov pohľadu. Výsledkom tak môže byť mapa problémových alebo obľúbených miest a pod. Touto metódou možno do plánovania zapojiť desiatky až stovky účastníkov. Účastníci tejto metódy musia dobre poznať riešenú oblasť. Slabou stránku tejto metódy je, že nápady účastníkov môžu byť často nerealizovateľné.

Hlavným argumentom pre nezapojenie verejnosti do plánovania je nezáujem občanov. Záujem občanov možno však vzbudiť alebo ovplyvniť. Treba pripraviť aktivity tak, aby mali občania pocit zodpovednosti a boli motivovaní sa zapojiť aspoň do niektorej fázy procesu. Na miestnej úrovni tomu často bráni nedostatok informačných prostriedkov, nedostatočná komunikácia, zlá organizácie alebo málo ochotných a schopných ľudí (Vašat, 2014).

10.1.4 Proces komunitného plánovania – modely a princípy

Komunitné plánovanie je jedným zo základných spôsobov participatívneho prístupu k rozvoju územia. Je vhodné najmä v situácii, keď sú problémy dlhodobo neriešené a v komunite existuje sociálne napätie medzi skupinami obyvateľov alebo napätie medzi inštitúciami a obyvateľmi.

Komunitné plánovanie je dlhodobý proces. Jeho dĺžka závisí od zložitosti problematiky a množstva zainteresovaných strán. Je vhodné, aby bol takýto proces facilitovaný (pozri kapitolu 11). Zainteresované strany v procese komunitného plánovania diskutujú aby spoločne:

- identifikovali problémy,
- porozumeli situácii,
- posúdili varianty riešenia,
- dospeli k rozhodnutiu o riešeniach,
- naplánovali rozvojové aktivity pre budúce obdobie.

Keďže sa o riešeniach diskutuje a rozhodnutia o nich predstavujú konsenzus všetkých zainteresovaných strán, sú prijateľné pre všetkých. S veľkou pravdepodobnosťou budú aj následne spoločne realizované. Nevyhnutným predpokladom úspešného procesu je záujem zainteresovaných strán na riešení spoločného problému. V procese komunitného plánovania sa okrem iného posilňuje sociálna kohézia.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Spoločné plánovanie možno organizovať viacerými spôsobmi. Výber spôsobu závisí od miestneho a tematického kontextu. Carpenterová (1992) pomenovala tri základné modely spoločného plánovania: model koordinačnej skupiny, konferenčný model a model vyjednávacích tímov. Tieto modely možno kombinovať.

Model koordinačnej skupiny (obrázok 15) kombinuje prácu koordinačnej skupiny a pracovných skupín. Koordinačná skupina je zostavená z predstaviteľov kľúčových zainteresovaných strán. Zároveň by ale všetky strany, ktorých sa téma dotýka mali mať v koordinačnej skupine člena, ktorý zastupuje ich záujmy, a ktorému dôverujú. Pracovné skupiny prezentujú čiastkové výsledky koordinačnej skupine. Pracovné skupiny sa môžu v procese podľa potreby dopĺňať alebo obmieňať.

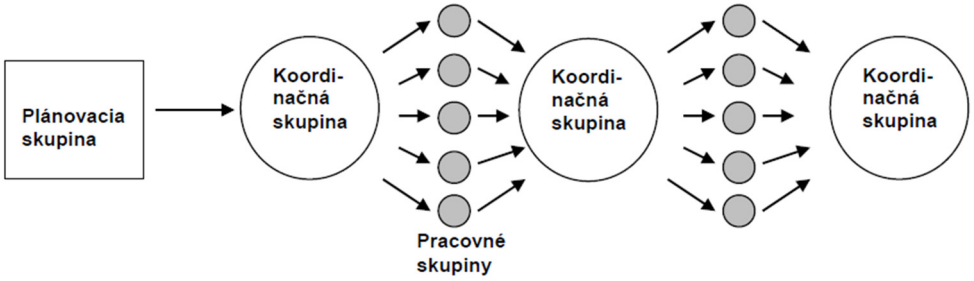

Obr. 15 Model koordinačnej skupiny
Prameň: Ondrušek a Miková, 2009

Konferenčný model je kombináciou pracovných skupín a konferencií určených pre zainteresované strany. Tento model je vhodný v situácii, keď je počet zainteresovaných strán vysoký a čas na zvládnutie procesu je krátky.

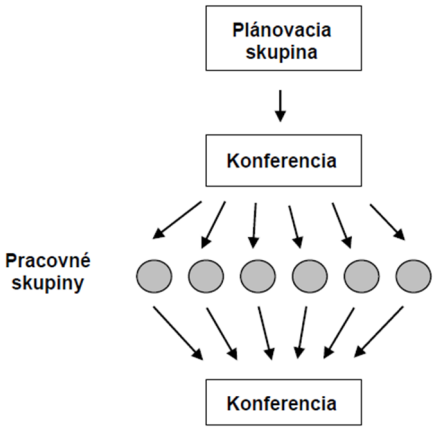

Obr. 16 Konferenčný model
Prameň: Ondrušek a Miková, 2009

Model vyjednávacích tímov je vhodný pre témy, pri ktorých sa prirodzene formujú záujmové skupiny. Vyjednávací tím si samostatne pomenuje ciele a záujmy a následne počas spoločných stretnutí funguje ako jedna strana vyjednávania. Vyjednávacie tímy o čiastkových výsledkoch (po jednotlivých vyjednávaniach) informujú strany, ktoré zastupujú a získavajú od nich spätnú väzbu a oprávnenie pre ďalšie vyjednávanie. Vyjednávacie tímy si môžu vytvárať pracovné skupiny, ktoré pripravujú podklady pre vyjednávanie.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

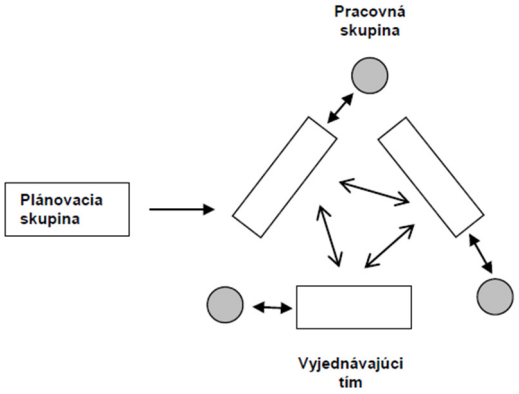

Obr. 17 Model vyjednávacích tímov
Prameň: Ondrušek a Miková, 2009

Komunikácia medzi zainteresovanými stranami je v procese komunitného plánovania kľúčová. Poznáme niekoľko typov komunikačných nástrojov (pozri tabuľku 9). Voľba komunikačného nástroja závisí od preferencií a skúseností zainteresovaných strán a od technických možností organizátora.

Tab. 9 Prehľad komunikačných nástrojov

NÁSTROJ	VÝHODY	NEVÝHODY
Informačný leták	poskytovanie informácií o webových sídlach, udalostiach, stretnutiach	nízka úroveň zapamätania a malý počet čitateľov
Miestna tlač	možnosť komplexných informácií o plánovacom procese, podpora na začiatku participatívnych aktivít, reakcia verejnosti na negatívne postoje a reakcie	nemá úplnú kontrolu nad obsahom, priestor na konflikty, nákladnosť
Plagáty	lacný spôsob propagácie návrhov, schém a konzultácií	nízka odozva, najmä u nižších vekových skupín, vandalizmus
Telefonovanie	možnosti individualizácie spôsobu informovania a motivácie	potreba udržiavať zoznam kontaktov, uskutočniteľné iba v malých osadách alebo pri zapojení malých skupín, značné časové náklady
Obecné sms správy	široký dosah na obyvateľstvo, nízke náklady	vedenie zoznamov kontaktov pre obyvateľstvo, ťažko realizovateľné vo väčších sídlach, obmedzený rozsah správy
Miestny rozhlas a televízia	možnosť relatívne komplexných informácií o plánovacom procese, podpora pre začiatok participatívnej aktivity, motivácia verejnosti	postupne sa znižujúci rozsah dopadu, vysoké náklady
Vlastné a partnerské webové sídla	relatívne lacný spôsob poskytovania informácií, širšie publikum, možnosť distribuovať dotazník	k dispozícii iba používateľom webových stránok, musí byť neustále aktualizovaný, vyžaduje sa propagácia
Blogy, podcasty, webové vysielanie	dobrý vplyv na mladú generáciu, možnosť zdieľania komplexnej informácie, nízke náklady	malý dopad na starších občanov
Sociálne siete (Facebook, Twitter, Instagram atď.)	lacný spôsob poskytovania informácií, možnosť zacielenia, prístup k mladším vekovým skupinám	iba časť populácie má účet na sociálnej sieti, potreba kombinovať siete, malý dopad na starších občanov
Integrované miestne komunikačné platformy	možnosť prepojenia s voľne dostupnými databázami a prístupom verejnosti, veľký dosah a možnosť opätovného doručenia informácií	vyžaduje pokročilejšie zručnosti v oblasti IKT, náklady na vývoj

Prameň: Hrivnák a i., 2021

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Princípy komunitného plánovania sú špecifické a odlišné od ostatných metód plánovania. Podľa Skřičkovej (2007), Macurovej (2008) a Piláta (2015) ide o nasledovné princípy:

Partnerstvo a spolupráca (triáda) – komunitné plánovanie je založené na spolupráci troch strán – užívateľov (miestnej komunity), poskytovateľov (verejných, súkromných a neziskových) a zadávateľov služieb.

Rovnosť – komunitné plánovanie je založené na práve občana podielať sa na správe vecí verejných, vyjadrovať sa sám za seba. Princíp znamená nediskrimináciu. Hlas každého účastníka má rovnakú váhu.

Skutočné potreby – stav poskytovaných služieb a jeho porovnávanie s normatívmi alebo priemermi je doplňovaný aktívnym prieskumom skutočných potrieb aktérov.

Dialóg a vyjednávanie – v komunitnom plánovaní je uplatňovaný konsenzus. Súčasťou procesu je diskusia a vyjednávanie. Súhlasiť musia všetci zúčastnení. Rozhodovanie hlasovaním je považované až za poslednú možnosť. Vzniknutý dokument je výsledkom dohody a spolupráce uvedených troch strán.

Informovanosť – komunitné plánovanie rieši veci vo verejnom záujme. Informácie o priebehu a výsledkoch plánovania sú verejne dostupné na obvyklom a primeranom mieste.

Realizovateľnosť – riešené problémy musia zodpovedať možnostiam miestnej komunity, miestnym podmienkam a požiadavkám.

Cyklickosť – proces sa uskutočňuje v špirále. Popri implementácii aktuálneho komunitného plánu zároveň vznikajú námety pre plán na ďalšie obdobie.

10.2 Komunitný plán sociálnych služieb

Poslaním komunitného plánovania sociálnych služieb je zaisťovanie dostupnosti sociálnych služieb. Ide a o zisťovanie stavu poskytovania sociálnych služieb v danej lokalite a zároveň potrieb, ktoré nie sú naplnené. Porovnaním týchto dvoch parametrov a ich zosúladením so zdrojmi a možnosťami, ktoré obec má, vzniká v procese vzájomných konzultácií **komunitný plán**. Tento plán je nástrojom komunitného plánovania. Je výsledkom rokovaní medzi všetkými účastníkmi procesu, reaguje na miestne sociálne problémy, navrhuje kroky a riešenia. **Pod pojmom komunita pri komunitnom plánovaní rozumieme miestne spoločenstvo obyvateľov spojené priamymi väzbami vzájomne medzi sebou a zároveň spojené s miestom, kde žijú.**

Na vypracovanie komunitného plánu sociálnych služieb neexistuje univerzálny návod. Komunitný plán by mal obsahovať odpovede na štyri základné otázky:

- **Kde sa samospráva nachádza v oblasti uspokojovania potrieb občanov v sociálnych službách?** Odpoveď na túto otázku musí priniesť analýza súčasného stavu a určenie vízie a poslania.
- **Akým spôsobom samospráva naplní potreby – víziu a poslanie v oblasti sociálnych služieb?** Odpoveď poskytne určenie stratégie rozvoja sociálnych služieb – stanovenie zámerov a priorít, na ktoré samospráva zabezpečí potrebné zdroje, z vlastného rozpočtu ako aj iných mimorozpočtových zdrojov.
- **Kam sa chce samospráva dostať v budúcnosti a v akom časovom horizonte uskutoční stanovené zámery?** Odpoveď poskytne rozpracovaná rozvojová stratégia vo forme strednodobých, výsledkovo a časovo orientovaných cieľov.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- **Ako sa vyhodnotí dosiahnutý pokrok resp. rozvoj sociálnych služieb?** Odpoveďou bude navrhnutý spôsob a frekvencia monitorovania a sledovania merateľných ukazovateľov plnenia strednodobých cieľov (Filipová a i. 2018).

10.2.1 Obsah komunitného plánu

Komunitný plán sociálnych služieb je výsledkom dohody medzi užívateľmi, poskytovateľmi a zadávateľmi. Je výsledkom komunitného plánovania, obsahuje objektivizáciu všetkých subjektívnych požiadaviek na miestnej úrovni podľa jednotlivých odborníkov a odbornosti. Komunitný plán v súlade so zákonom o sociálnych službách obsahuje najmä:

1. analýzu demografických a sociálnych údajov,
2. analýzu stavu poskytovaných sociálnych služieb v územnom obvode, vyhodnotenie materiálno-technického vybavenia sociálnych služieb a vzdelanostnej štruktúry zamestnancov poskytovateľa sociálnej služby,
3. analýzu požiadaviek prijímateľov sociálnej služby a ďalších obyvateľov v územnom obvode podľa jednotlivých druhov a cieľových skupín,
4. určenie cieľov a priorít rozvoja sociálnych služieb,
5. časový plán realizácie komunitného plánu sociálnych služieb,
6. spôsob vyhodnocovania plnenia komunitného plánu sociálnych služieb.

10.2.2 Formulovanie cieľov a priorít komunitného plánu

Definovanie rozvojovej stratégie predstavuje náročnú tímovú aktivitu, ktorú realizujú partneri zapojení do procesu tvorby komunitného plánu sociálnych služieb. Nadväzuje na výsledky komplexných analýz uvedených v rámci sociálnych a ekonomických východísk a na SWOT analýzu. Hlavným cieľom definovania rozvojovej stratégie je určenie programovej štruktúry pre dané programovacie obdobie. Programovú štruktúru tvoria: ciele, priority, opatrenia, aktivity a merateľné ukazovatele (pozri obrázok 13). Ciele komunitného plánu tvoria hierarchicky usporiadanú štruktúru, na ktorej vrchole sa nachádzajú globálne ciele jednotlivých programov. Vrcholom hierarchie globálnych cieľov je strategický cieľ.
Strategický cieľ je pojem označujúci najvyššie ciele organizácie alebo jednotlivcov. Úlohou špecifických cieľov je rozvinutie a spresnenie strategického cieľa. Špecifické ciele predstavujú jasnú, výstižnú a hutnú charakteristiku budúceho cieľového stavu. Pri tvorbe špecifických cieľov je odporúčané postupovať podľa princípu SMART (pozri kapitolu 9.3.4).

10.2.3 Implementácia, monitoring a aktualizácia komunitného plánu

Schválenie komunitného plánu je nutná, nie však postačujúca podmienka jeho úspešnej realizácie v budúcnosti. Po jeho schválení sa navrhnuté aktivity, opatrenia a ciele realizujú, monitorujú a vyhodnocujú. O ďalšom postupe by mali byť informované pracovné skupiny aj verejnosť. Pracovné skupiny by sa mali stretnúť aspoň jedenkrát ročne a to pri vyhodnotení plnenia opatrení za predchádzajúci rok spojenom s aktualizáciou akčného plánu.
Realizácia komunitného plánu – úspešnosť realizácie komunitného plánu závisí nielen od výšky finančných prostriedkov vyčlenených pre danú oblasť, ale tiež od spolupráce subjektov. Partnerstvá, ktoré vznikli počas spracovania alebo po odsúhlasení komunitného plánu a nie sú formalizované, nemusia fungovať a neudržia sa. Na realizáciu zámerov komunitného plánu treba stanoviť pravidlá

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

týkajúce sa manažmentu, financovania, rozdelenia úloh a zodpovednosti, monitorovania a vyhodnotenia plánu.

Monitorovanie a hodnotenie – výsledkom monitorovania a hodnotenia plánu je správa, ktorá podáva komplexnú informáciu o plnení opatrení navrhnutých v komunitnom pláne a o tom, či vedú k riešeniu jednotlivých priorít. Zo správy by malo byť zreteľné aký efekt mali realizované opatrenia a ako treba postup upraviť. Tu majú opodstatnenie merateľné ukazovatele.

Merateľný ukazovateľ – je nástroj na monitorovanie a hodnotenie plnenia cieľa, resp. nástroj, prostredníctvom ktorého meriame pokrok pri plnení cieľa. Existujú tri základné kategórie merateľných ukazovateľov:

- ukazovateľ **výstupu**,
- ukazovateľ **výsledku**,
- ukazovateľ **dopadu**.

Rozdiel medzi ukazovateľom výstupu a ukazovateľom výsledku môže byť v istých prípadoch nie celkom zrejmý. Vždy treba pamätať na to, že ukazovateľ výstupu vo všeobecnosti informuje o počte (výstup). Naopak ukazovateľ výsledku prezentuje zmenu (výsledok).

Monitorovanie znamená pravidelné sledovanie ukazovateľov komunitného plánu, odporúča sa robiť priebežne – štvrťročne, minimálne však raz za polrok – k 30. 6. a k 31. 12. v danom roku.

Monitorovanie komunitného plánu má prebiehať spoločne s monitorovaním programového rozpočtu na základe rovnakých ukazovateľov.

Hodnotenie komunitného plánu je činnosť, ktorá na základe monitorovania pomenuje vplyvy jednotlivých častí komunitného plánu pre rozvoj sociálnych služieb a pre uspokojovanie potrieb obyvateľov. Hodnotenie sa robí raz ročne, k 31. 12. v danom roku. Na hodnotenie nadväzujú návrhy na aktualizáciu akčného alebo komunitného plánu.

Aktualizácia komunitného plánu – komunitný plán podlieha zmenám v závislosti od vonkajších podmienok (zmena legislatívy, nepriaznivá hospodárska situácia, zvýšenie nezamestnanosti a pod.). Reálne prostredie sa mení. To je dôvod, prečo si žiadny plán dlhodobo neudrží úplne presne svoj pôvodný obsah. Preto by mal byť komunitný plán flexibilný, pružne reagujúci na meniace sa potreby. Vyhodnotenie a prípadnú aktualizáciu treba robiť každý rok. Členovia pracovných skupín sa môžu vyjadriť k vyhodnoteniu vplyvov, príčin neúspechov a zmenám aktivít alebo priorít na nasledujúci rok.

Komunitné plánovanie je cyklický proces. Nikdy úplne nekončí. Nový komunitný plán nadviaže na ten pôvodný, ako aj na aktualizovaný akčný plán, na všetky údaje, na prácu a skúsenosť riadiaceho tímu a pracovných skupín.

10.3 Prínosy komunitného plánovania pre obec

Obec v súlade so zákonom o sociálnych službách utvára podmienky na podporu komunitného rozvoja v oblasti poskytovania sociálnych služieb, utvára podmienky na komunitnú prácu a komunitnú rehabilitáciu za účelom predchádzania vzniku alebo predchádzania zhoršenia nepriaznivých sociálnych situácií a riešenia miestnych sociálnych problémov. Uvedené povinnosti obec napĺňa prostredníctvom komunitného plánovania, ktoré je prínosom predovšetkým v tom, že:

- zapája všetkých účastníkov systému sociálnych služieb (užívateľov, poskytovateľov aj zadávateľov) do prípravy a uskutočňovania plánu sociálnych služieb a zvyšuje tak podiel občanov na rozhodovacom procese o spôsobe ich zabezpečovania, legitimizuje rozhodovanie riadiacich a zastupiteľských orgánov a zvyšuje mieru zapojenia občanov do diania v obci,

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- podporuje dialóg a spoluprácu medzi obyvateľmi, zvyšuje pocit príslušnosti ku komunite a umožňuje objavovať nové ľudské aj materiálne zdroje,
- umožňuje obciam združovať existujúce zdroje a zvyšuje efektivitu ich využitia,
- zvyšuje dostupnosť a kvalitu sociálnych služieb a rozširuje ich ponuku, zabezpečuje, aby sociálne služby zodpovedali zisteným miestnym potrebám a reagovali na lokálne odlišnosti,
- zvyšuje efektivitu investovaných finančných prostriedkov, pretože ich vynakladá iba na také služby, ktoré sú potrebné (Filipová a i., 2018).

Pri komunitnom plánovaní sociálnych služieb je rovnako dôležitý samotný proces plánovania ako aj jeho výsledok. Proces plánovania komunitných sociálnych služieb môže byť oveľa dynamickejší, ak je podporovaný väčšinou zainteresovaných. Mobilizácia všetkých existujúcich zdrojov v meste/obci/regióne v záujme naplnenia spoločne dohodnutých zámerov prináša synergický efekt veľkých rozmerov.

Významnú úlohu zohrávajú v celom procese komunitného plánovania sociálnych služieb miestni politici. Od nich sa očakáva, že komunitnému plánovaniu vyjadria svoju podporu, budú ho priebežne monitorovať a zodpovedne posudzovať návrh komunitného plánu vrátane finančného zabezpečenia.

10.4 Postoje samospráv ku komunitnému plánovaniu

Samosprávy ku komunitnému plánovaniu často pristupujú formálne. Zapojenie prijímateľov a poskytovateľov sociálnych služieb prostredníctvom dotazníkov niekedy nie je uskutočňované ako cieľavedome organizovaný a účelne vymedzený celok úkonov, ktorých cieľom je preskúmať sociálne skutočnosti. Absentuje systematickosť, prepracovanosť, formulácia záverov z realizovaného prieskumu a pod. Komunitné plány ako strategické dokumenty často nie sú prepojené na programové rozpočty obcí. Neobsahujú dostatočne výpovedné údaje, nemajú výraznejšiu pridanú hodnotu. Zároveň je potrebné podotknúť, že absentujú aj potrebné odborné kapacity, ako aj kvalitné metodické materiály, ktoré by mohli podporovať kvalitu procesu komunitného plánovania. Plánovaniu sociálnych služieb treba v súčasnosti venovať veľkú pozornosť. Sme svedkami trendov vyplývajúcich zo starnutia populácie a zmeny rodiny. Ponuka sociálnych služieb má reagovať na zmeny v sociálno-demografickej štruktúre obyvateľstva.

Obec je okrem úlohy poskytovateľa sociálnych služieb aj subjektom zodpovedným za vytváranie podmienok pre priaznivý sociálny rozvoj a komunitný život. **Komunitný plán by mal preto okrem sociálnych služieb zahŕňať aj plánovanie ostatných sociálnych a kultúrno-spoločenských aktivít**. Obec môže spracovateľom komunitného plánu. Môže však spracovaním poveriť externý subjekt. Je dôležité aby externý subjekt rovnako zachoval všetky princípy procesu.

10.5 Spolupráca, partnerstvo a sieťovanie

Spolupráca je základným predpokladom rozvoja komunity. Základnými podmienkami spolupráce sú:

- dôvera a pochopenie (otvorenosť, počúvanie a rešpektovanie iného názoru),
- spoločné hodnoty (zdieľanie hodnôt),
- spoločné priority a ciele (zhoda na spoločných cieľoch),
- proaktivita (aktívny a konštruktívny prístup),
- platforma (prostredie pre vzájomné spoznávanie, stretávanie a spoluprácu) (Košturiak, 2018).

Princíp partnerstva znamená úzku spoluprácu medzi subjektami, ktorých sa sociálny rozvoj a rozvoj sociálnych služieb priamo týka a preto sú účastníkmi tohto procesu. Ide o dobrovoľnú spoluprácu

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

medzi subjektami verejného a súkromného (neverejného, mimovládneho) sektora, s cieľom koordinovať a združovať personálne, technické a finančné zdroje za účelom rozvoja sociálnych služieb v území.
Partnerstvo znamená rozvíjanie trialógu medzi verejnou správou, ktorá zodpovedá za vybavenosť územia službami, súkromnými a verejnými poskytovateľmi sociálnych služieb, ktorí zodpovedajú za primeranú kvalitu už poskytovaných služieb a aktívnymi občanmi, ktorí sú žiadateľmi alebo prijímateľmi konkrétnej služby (Filipová a i. 2018).
Bez vedomého a systematického budovania partnerstva na miestnej úrovni nemožno dosahovať vysoký štandard vzájomnej spolupráce. Medzi všeobecné princípy medzisektorových partnerstiev patria: dôvera, spoločné rozhodovanie, informovanosť a komunikácia, komplementarita (vzájomné dopĺňanie).
Celý proces komunitného plánovania sprevádza spolupráca samosprávy s organizáciami a občanmi, ktorá by mala vyústiť do partnerstva. **Partnerstvo** chápeme ako vyššiu formu spolupráce, kde existuje rozdelenie úloh, zodpovednosti, financií. Partnerstvo znamená účasť súkromného a verejného sektora na rozvoji sociálnych služieb a zároveň vytváranie siete vzťahov s rôznymi subjektami tvoriacimi a ovplyvňujúcimi služby. V užšom zmysle partnerstvo chápeme ako **inštitucionalizovanú podobu spolupráce viacerých subjektov**.

Partnerstvo v komunitnom plánovaní vzniká pri pomenovaní problémov, formulovaní strategických cieľov, prihlásení sa k realizácii vybraných aktivít, pri spolupráci na projektoch. Pri všetkých týchto etapách komunitného plánovania sa vytvárajú siete vzťahov medzi subjektami, ktoré ovplyvňujú rozvoj sociálnych služieb. Vyústením spolupráce môže byť vznik oficiálneho, formalizovaného partnerstva. Môže ísť o dlhodobé alebo krátkodobé partnerstvo – vytvorené len na jeden projekt. V každom prípade je dôležitá dohoda medzi partnermi. Malo by byť jasne formulované rozdelenie kompetencií, plán finančných príjmov a výdavkov a kontrolné mechanizmy.

Účastníci plánovania majú jasne stanovené kompetencie a pozície. Ich efektívna koordinácia a riadenie majú viesť k demokratickej spolupráci, konštruktívnemu vyjednávaniu a uzatváraniu dohôd. Úroveň a kvalita výsledného (komunitného) plánu závisí od kvality procesu jeho prípravy.

V procese komunitného plánovania sa využíva **kolektívna inteligencia**, ktorá vzniká spoločným uvažovaním a vzájomným kognitívnym obohacovaním menšej či väčšej skupiny ľudí. Kolektívna inteligencia umožňuje dospieť k riešeniam, ktoré individuálny prístup neumožňuje.

TERMINOLÓGIA 10

- ✓ **okrúhly stôl**
- ✓ **fókusová skupina**
- ✓ **kolektívna inteligencia**

KONTROLNÉ OTÁZKY 10

- ✓ **Aký má komunitné plánovanie význam pre obyvateľov?**
- ✓ **Charakterizujte cieľové skupiny komunitného plánovania sociálnych služieb.**
- ✓ **Akými princípmi sa komunitné plánovanie riadi?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

11 Facilitácia v rozvoji územia

11.1 Vymedzenie a cieľ facilitácie

Facilitácia (odvodené od latinského slovesa facilitare – uľahčiť) **je štrukturovaný a prevažne nedirektívny štýl vedenia komunikácie v skupine** (moderovanie je štruktúrované ale direktívne vedenie diskusie). Širšie sa definuje aj ako **činnosť jednotlivca (alebo inštitúcie), ktorá má za cieľ uľahčiť komunikáciu v skupine alebo komunite a participáciu jej členov, s cieľom dosiahnuť konsenzus o spoločných rozhodnutiach a plánoch**. Pojem sa používa v rôznych oblastiach a kontextoch. V rozvoji komunít a v regionálnom rozvoji sa používa na označenie **nestrannej pomoci tretej osoby (facilitátora) pri identifikácii a analýze problémov, formulovaní a dosahovaní rozvojových cieľov**. Facilitácia môže mať podobu krátkodobej pomoci pri komunikácii a rozhodovaní (bazálna facilitácia) alebo dlhodobej pravidelnej aktivity, smerujúcej k rozvoju, ktorý ovplyvní život skupiny alebo komunity (rozvojová facilitácia) – Schwartz a Howard, 1984. Pre facilitáciu vyššieho rádu (ak ide o dlhodobé procesy ovplyvnenia sociálneho rozvoja alebo zásadných zmien v komunite alebo organizácii) sa používa aj pojem **facilitácia zmeny**.

Facilitácia je vhodná ak:

- bol definovaný problém, ktorý je komplexný a zložitý,
- riešenie problému nie je na prvý pohľad zrejmé (treba hlbšiu analýzu problému a situácie),
- treba získať podporu alebo dosiahnuť zmenu prístupu (správania) členov komunity (tímu).

Cieľom facilitácie je maximálna participácia účastníkov a riešenie problému. Tento cieľ treba zohľadniť vo všetkých krokoch strategického plánovania a riadenia a vo všetkých fázach komunikácie (plánovanie, príprava, vedenie a usmerňovanie komunikácie).

11.2 Facilitátor

Facilitátor je človek, ktorý vedie skupinové udalosti za účelom splnenia cieľov. Vytvára priestor pre široké zapojenie účastníkov. Do priebehu komunikácie vecne nezasahuje alebo zasahuje len minimálne.

Facilitátor štrukturuje komunikáciu medzi zainteresovanými stranami. Aktívne využíva princípy, procesné postupy a špecifické facilitatívne správanie, ktoré podporuje efektívnu diskusiu, pomenovanie problému, hľadanie a zvažovanie riešení a efektívne rozhodovanie a plánovanie v skupine. Akceptuje každého, kto je zapojený. Jeho úlohou je dosahovanie zhody bez konfliktov. V prípade prípravy rozvojových dokumentov sa facilitátor zaoberá nasledovnými aktivitami:

- plánuje,
- moderuje,
- riadi skupinové udalosti,
- zapája účastníkov do diskusie a rozhodovania,
- podnecuje diskusiu,
- formuluje závery stretnutia.

Podľa charakteru stretnutia sa mení pomer medzi facilitáciou a moderovaním. Pri tvorbe rozvojových dokumentov (napr. komunitný plán alebo program rozvoja) je vyšší podiel facilitácie. V prípade príležitostne vytvorených neformálnych skupín (porady, semináre, konferencie) ide viac o moderovanie.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Striedanie štýlov udržuje dynamiku komunikácie v skupine a zvyšuje efektivitu stretnutia.
Facilitátor na rozdiel od moderátora vedie a riadi diskusiu po stránke procesnej a zodpovedá za jej priebeh, nie však za jej obsah. Úlohou facilitátora pri dlhodobom plánovacom procese je okrem vedenia jednotlivých stretnutí celkový dizajn a postupné prispôsobovanie procesu (Ondrušek a Miková, 2009).
Facilitátor má byť:

- **komunikatívny** – má ovládať základy efektívnej komunikácie (verbálnej, neverbálnej), má mať dobrú vyjadrovaciu schopnosť (verbálna, písomná), má viesť komunikáciu uvoľnene a s ľahkosťou (osobnostné predpoklady) a sociálnou percepciou,
- **asertívny –** má jasne a presvedčivo vyjadrovať potreby, požiadavky, pocity bez toho, aby sa dotkol práv iných,
- **vnímavý a empatický** vo vzťahu k jednotlivcom, skupinám a jej procesom a k objektívnej realite,
- schopný **anticipácie** – predvídania (myslenia o krok vopred),
- schopný **aktivizovať a motivovať iných**,
- **inovatívny a tvorivý**,
- **profesijne a metodicky zdatný.**

Existuje diskusia o tom, či musí byť facilitátor odborníkom na facilitovanú oblasť. Nemusí to tak byť, ale v niektorých prípadoch je to výhodou. Dôležitý je profesijný rast facilitátora, jeho teoretická príprava, prax v pilotných programoch a rast prostredníctvom získavania skúseností.

11.2.1 Úlohy facilitátora

Každý aktívny facilitátor si buduje vlastný štýl. Pritom napĺňa rôzne úlohy. Typológia týchto úloh je nasledovná:

Facilitátor – terapeut
Tento typ facilitátora sa sústreďuje na prácu na momentálnej atmosfére, tenziách, konfliktoch, emóciách, náladách, vzťahoch alebo individuálnych problémoch v komunite. Facilitátor – terapeut vstupuje do napätia, problémových oblastí a pomáha komunite vysporiadať sa s jej emocionálnymi stavmi. Konkrétnejšie, terapeut je trénovaný pracovať s komunikáciou, interpersonálnou dynamikou, hranicami, zneužívaním, symptómami a zmenenými a extrémnymi stavmi vedomia. Terapeutická časť facilitátora identifikuje úlohy v polarizácii alebo napätí v komunite a pomáha ich zladiť alebo využiť v prospech spoločného cieľa.

Facilitátor – konzultant
Je konzultantom v zmysle štruktúry a organizácie. Pozná organizácie, ich históriu, štruktúry, procedúry a politiku. Môže ponúknuť skupine okamžité praktické nápady. V ideálnom prípade má skúsenosti s peniazmi a podnikaním. Môže navrhovať štrukturálne zmeny a procedúry, ktoré spravia organizáciu výkonnejšou. Konzultant podľa procesne orientovanej paradigmy robí viac, než len dáva nápady. Vnáša do organizácie tie myšlienky a štruktúry, ktoré sa už organicky dejú. Jeho hlavnou úlohou je pomôcť organizácii vyzdvihnúť organické, prirodzené rytmy, metódy a procedúry komunity, a tým ich robí prospešnejšími. Konzultant orientovaný na proces sleduje aj mýtickú, historickú a politickú dimenziu skupiny. Pýta sa, kam skupina smeruje. Kde bola? Aké sú príbehy

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

skupiny? Ktoré paralely z histórie môžu pomôcť osvetliť cestu komunity? Konzultant pomáha skupine (komunite) nájsť jej smer pre budúcnosť.

Facilitátor – aktivista

Aktivista je nositeľom vízie ľudských práv a globálnej zmeny. Pomáha nereprezentovaným hlasom otvorene prehovoriť. Vie, ktoré hlasy, z histórie alebo súčasnosti, boli alebo sú potláčané. Vedome sa zasadzuje za tieto nevypočuté hlasy. Tiež pozná históriu a privilégiá a vie identifikovať, kedy sa privilégiá objavia v momentálnych interakciách.

Aktivista podnecuje podporu myšlienok slabších členov komunity. Je si vedomý, že zmena vychádza z menšinových skupín. Jeho širšími cieľmi sú vzdelávanie a sociálny rozvoj. Aktívne povzbudzuje komunitu k uvedomeniu si sociálnych otázok a demokracie na všetkých úrovniach (Mindell, 1995).

Facilitátor – vytvárač vzťahov (networker)

Vytvárač vzťahov koná ako hostiteľ a zároveň veľvyslanec. Vytvára atmosféru domáceho prostredia. Zvýrazňuje vyjadrené potreby a myšlienky ľudí. Vie, že zmena vychádza zo základne komunity. Žiadna myšlienka, bez ohľadu na to, aká je dobrá alebo pôsobivá, nemôže mať úspech bez podpory širšej komunity. Táto podpora môže na jednej strane (a v rovnakej miere) súvisieť so vzťahmi a duchom komunity ako aj s kvalitou samotnej myšlienky. Networker veľkú časť svojej práce vykonáva počas prestávok a v momentoch „mimo služby“. Vytvárač vzťahov spoznáva ľudí, nielen preto, že je to jeho práca, ale preto, že má prirodzene ľudí rád. Vie, že komunita je postavená na prirodzenom priateľstve a dôvere, a že len samotná vízia nemôže ľudí stmeliť.

Facilitátor – starešina

Starešina je „ochranca ducha“. Stará sa o celok. Starešina podporuje a oceňuje odlišnosť. Neobviňuje skupinu alebo jednotlivcov za ich konflikty, ale vytvára priestor na ich riešenie. Hľadá spôsob, ako vrátiť vodcovstvo skupine. Pôsobí z úzadia a podporuje prirodzenú múdrosť (kolektívnu inteligenciu) skupiny. Ponúka dlhoročnú múdrosť a skúsenosť. Je ako stará mama, ktorá rozpráva príbehy pri ohni, pomáhajúc ľuďom pochopiť ich úlohu v skupine a podiel na celku (Mindell, 1995).

Terapeut teda pracuje s napätiami a konfliktmi, organizačný konzultant pracuje so štruktúrami a mýtmi a aktivista vzdeláva, vytvárač vzťahov stmeľuje členov skupiny, starešina pomáha členom skupiny pochopiť ich úlohu (pozri obrázok 18).

ÚLOHA	BÁZA PÔSOBENIA	ČINNOSŤ
TERAPEUT	**napätie a konflikty**	**"lieči"**
AKTIVISTA	**ľudské práva**	**vzdeláva**
NETWORKER	**vzťahy**	**spája**
STAREŠINA	**kolektívna múdrosť**	**pomáha pochopiť úlohu jednotlivca v rámci celku**

Obr. 18 Sumarizácia úloh facilitátora
Prameň: spracované podľa Mindell (1995)

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Tieto úlohy facilitátora sa podľa situácie prekrývajú a prepájajú. Napríklad, v prípade organizačného konzultanta, ktorý pomáha skupine zavádzať štruktúrne zmeny, vie, že zmeny majú emocionálny dopad, ktorý treba spracovať. V skutočnosti, ešte pred zavedením štruktúrnych zmien potrebuje vytvárať vzťahy s rozličnými podskupinami, ktoré to ovplyvní.
Rozličné úrovne skupiny vyžadujú rozličné aspekty facilitátora. Každý moment v skupine môže od facilitátora alebo facilitačného tímu vyžadovať rozličný súbor zručností. Vzťahový konflikt v skupine môže vyžadovať terapeuta, kým proces veľkej skupiny môže vyžadovať starešinu. Sociálny aktivista by mohol pomôcť s konfliktmi podskupín týkajúcich sa sociálnej nerovnosti v rámci veľkej skupiny. Administratívne a finančné otázky sa môžu rýchlejšie vyriešiť, ak prevažuje úloha štruktúrneho konzultanta.
Metodika facilitácie závisí od toho, čo je cieľom procesu, komu je výstup určený a na čo bude výstup slúžiť.

11.3 Sociálna facilitácia a sociálna lenivosť

V rámci sociálnych interakcií sa pomerne často stretávame s javom sociálnej facilitácie. Základným princípom fungovania tohto javu je **ovplyvnenie výkonu jednotlivca prítomnosťou ostatných členov skupiny.** U jednotlivca **prítomnosťou iných jedincov dochádza k zvýšeniu aktivity** (Hewston a Stroebe, 2006). S problematikou sociálnej facilitácie úzko súvisí **sociálny vplyv**. Ide o vplyv, ktorým pôsobí jeden človek na iného alebo viacerých ľudí, ako aj samotná skupina na jednotlivca, alebo na inú skupinu. Takýto vplyv môže byť pozitívny, alebo negatívny (Žitniaková-Gurgová a Priatková, 2014). Príkladom pozitívneho vplyvu je pozitívna rivalita pri plnení stanovených úloh. Motívom aktivity môže byť aj exhibicionizmus, snaha predviesť sa okoliu v pozitívnom svetle. Prítomnosť iných jedincov môže naopak znamenať aj nižšiu aktivitu. Príkladom je nižšia aktivita študentov v skupine v porovnaní s aktivitou jednotlivca ak pracuje sám. Tento jav sa nazýva **sociálna lenivosť**. Motívom sociálnej lenivosti môže byť vyššia anonymita a „skrývanie sa“ v skupine, snaha minimalizovať svoje úsilie, obava z hodnotenia ostatnými alebo „hanba byť aktívny“. Sociálna lenivosť sa objavuje najmä v typoch skupinových aktivít a úloh, kde nemožno presne identifikovať a hodnotiť podiel jednotlivých členov na celkovom výsledku a stúpa s počtom členov skupiny.

Sociálna lenivosť viacerých členov skupiny môže mať negatívny dopad na výsledok skupiny ako celku. Napríklad pri návrhu riešení v procese komunitného plánovania môže dôjsť k rezignácii „lenivých“ členov tímu a nevyváženému výsledku rokovania, založenému na záujmoch členov, ktorí sú aktívni. Negatívnym dopadom sociálnej lenivosti môže byť aj demotivácia aktívnych členov.

Existujú spôsoby, ako zabrániť sociálnej lenivosti. Formulujú ich Ondrušek a Miková (2009) ako:

- zadefinovanie dôležitosti prínosu a aktivity každého jednotlivca,
- podporovanie individuálnej zodpovednosti (napríklad formou samostatného vypracovania časti úlohy s jasne merateľnými výstupmi),
- rozdelenie na menšie podskupiny,
- primeraná náročnosť úloh (ak skupina rieši úlohu, ktorú by efektívnejšie zvládol menší počet ľudí, pravdepodobne sa bude časť skupiny „ulievať“),
- zaangažovanie na riešenom probléme (ak časť členov skupiny riešený problém vníma ako irelevantný, je pravdepodobné, že sa jej motivácia zníži),

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- zvýšenie skupinovej kohézie (v prípade dobrých vzťahov a silných väzieb medzi členmi skupiny budú mať jednotlivci menšiu tendenciu „nechať ostatných v štichu“).

TERMINOLÓGIA 11

- ✓ **facilitácia**
- ✓ **anticipácia**
- ✓ **sociálna facilitácia**
- ✓ **sociálne interakcie**
- ✓ **sociálny vplyv**
- ✓ **sociálna lenivosť**
- ✓ **brainstorming**
- ✓ **brainwriting**
- ✓ **učiace sa komunity (regióny)**

KONTROLNÉ OTÁZKY 11

- ✓ **Aký má facilitácia význam pre regionálny rozvoj?**
- ✓ **Čo môže byť dôsledkom sociálnej lenivosti v komunitnom plánovaní. Uveďte jej príklady zo svojho okolia.**
- ✓ **Navrhnite spôsob eliminácie sociálnej lenivosti.**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

12 Vidiek a vidieckosť

Predstava o pojme vidiek môže byť značne subjektívna. Ak si predstavíme Hornú Oravu alebo sever Kysúc, je jasné, že ide o vidiecku oblasť. Ak sa ale nachádzame v blízkosti mesta, rozlíšenie je problematické. V časoch, keď hranicu mesta tvorili hradby bolo jednoznačné čo je vidiek a čo mesto. Odkedy sa začali sídla rozvíjať v zázemí pôvodných miest, je zložité ich presne definovať. Od druhej polovice 20. storočia sa mesto a vidiek začínajú prelínať a pôvodne ostrá hranica medzi nimi sa stiera. Postupne sa vytvorili zložitejšie sociálne a ekonomické vzťahy medzi mestom a vidiekom. Zvyšujúca sa miera komplexity vzťahov v spoločnosti prakticky znemožňuje jednoznačné a univerzálne platné rozdelenie územia na urbánne a rurálne (Perlín a i., 2010).
Ak sa chceme vidiekom zaoberať v rámci vzdelávania alebo výskumu, treba si vymedziť jeho chápanie. Vidiek nemožno definovať jednoznačne. Pri jeho definícii treba zohľadniť rôzne geografické, ekonomické, kultúrne a sociálne determinanty (Bitušíková, 2019). Vidiek sa najčastejšie definuje na základe územného, geografického alebo demografického prístupu. Všeobecne ho možno definovať ako priestor, ktorý zahŕňa krajinu a vidiecke sídla. Je to kontinuálne vymedzený priestor, kde neexistujú hranice medzi urbánnym a rurálnym. Brown a Schucksmith (2016) dokonca hovoria, že rozlišovanie medzi urbánnym a rurálnym je v súčasnosti umelo udržiavané a malo by sa od neho upustiť (v USA sa na meranie stupňa vidieckosti používa index relatívnej rurality, ktorý zohľadňuje počet a hustotu obyvateľov, rozlohu urbanizovaného priestoru a vzdialenosť k najbližšiemu metropolitnému územiu).

Poznáme niekoľko typov definícií vidieka. Sú definície pozitívne a negatívne, ktoré hovoria o tom, čo vidiek je a naopak čo nie je. Cloke (2006) rozlišuje definície funkcionalistické, politicko-ekonomické a sociálne.
Funkcionalistické definície hovoria, že vidiek je územie, kde:

1. prevláda extenzívne využitie pôdy (poľnohospodárstvo, lesníctvo),
2. sú malé sídla s nízkou zástavbou,
3. prevláda spôsob života, ktorý sa vyznačuje súdržnou identitou založenou na rešpektovaní environmentálnych hodnôt.

V 80. rokoch 20. storočia (hlavne na podnet britských rurálnych geografov a sociológov) vznikli **politicko-ekonomické** definície vidieka. Tieto definície vychádzajú z názoru, že vidiek je typ územia, ktoré vzniklo pôsobením špecifických (alebo špecificky pôsobiacich) sociálnych, ekonomických a politických procesov.
Tretí typ definícií je založený na **sociálnej** charakteristike a reprezentácii vidieka. Tieto definície zdôrazňujú sociálne, kultúrne a morálne hodnoty vidieka.
Ani jeden z uvedených troch typov definícií a ani ich kombinácia neprináša všeobecne akceptovanú definíciu vidieka. Definície sa líšia medzi krajinami, vednými odbormi, vedeckými prístupmi a aj medzi jednotlivými vedcami (Novotný et al., 2015). V rôznych krajinách ale aj regiónoch vždy definícia odráža špecifiká sídelného systému, hustotu zaľudnenia, mieru urbanizácie, distribúciu hospodárskych aktivít a podobne.
Podľa Perlína a i. (2010) je pre vidiek charakteristická nižšia intenzita sociálnych a ekonomických kontaktov, menšia hustota väzieb medzi jednotlivými subjektami, ktoré sa vo vidieckom priestore pohybujú. Sociálni antropológovia sa pozerajú na rurálne oblasti ako na heterogénne, multifunkčné priestory produkcie a spotreby, kde existujú rôzne komunity i rôzne identity, a kde „rurálne“ prežívajú

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

a reflektujú rôzni jednotlivci i skupiny rozlične (Horáková, 2018). Vidiek je „skôr miesto tradície ako modernity, poľnohospodárstva ako priemyslu, prírody ako kultúry a nemennosti ako dynamizmu a inovácie“ (Ward a Brown, 2009).

Najčastejšie používanou metodikou pre typológiu obcí a regiónov podľa vidieckosti je metodika Štatistického úradu Európskej únie (Eurostat). Tá je založená hustote zaľudnenia a na priemete rozmiestnenia obyvateľov do mriežky alebo tzv. populačného rastra (pozri obrázok 19). Mestský (urbánny) klaster je zhluk súvislých buniek mriežky s rozlohou 1 km² s hustotou najmenej 300 obyvateľov na km² a minimálnym počtom obyvateľov 5 000. Vidiecka oblasť je podľa tejto metodiky definovaná ako oblasť mimo urbánneho klastra (teda **„vidiek je to, čo nie je mesto“**).

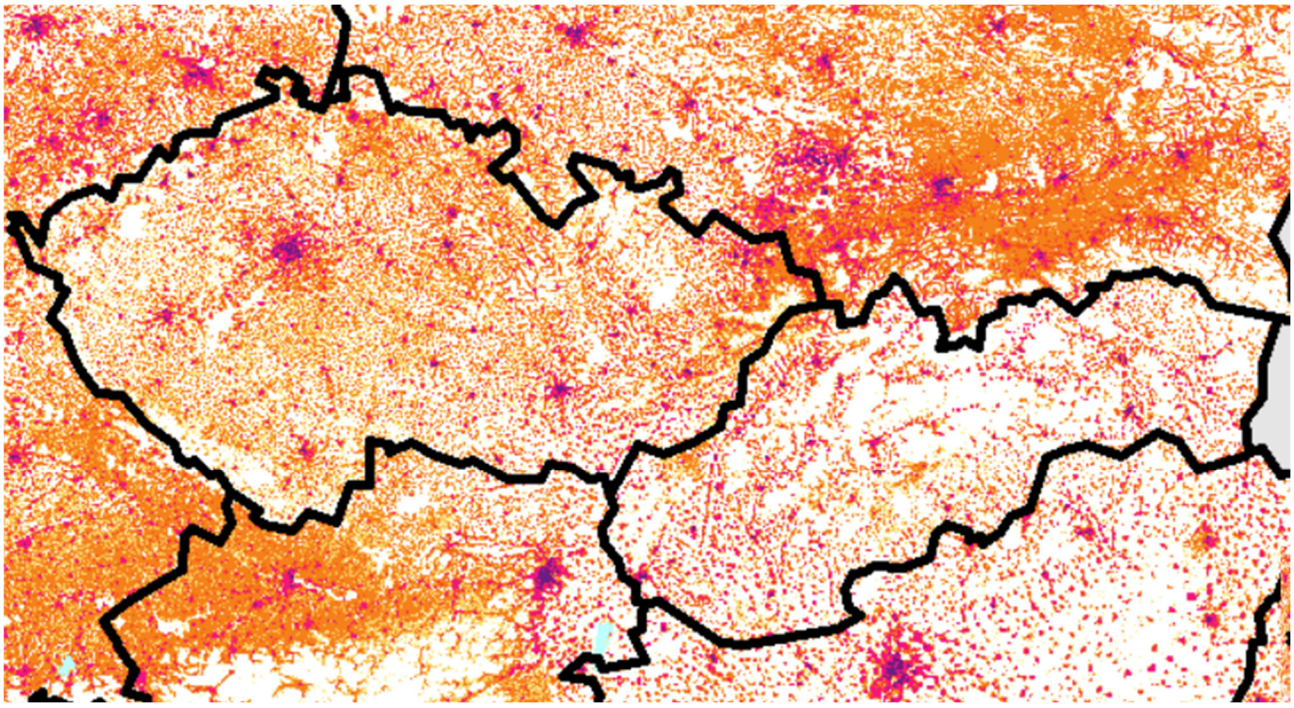

Obr. 19 Populačný raster – Slovensko a okolité regióny
Prameň: Eurostat 2011

Za **vidiecku obec** – **lokálna úroveň** (LAU 2) sa považuje obec s hustotou osídlenia nižšou ako 300 obyvateľov na km^2. Na **regionálnej úrovni** rozlišujeme z hľadiska vidieckosti 3 typy regiónov:

- **prevažne mestské regióny** (predominantly urban), v ktorých menej ako 15 % obyvateľstva žije vo vidieckych obciach (Bratislavský kraj),
- **prechodné regióny** (intermediate), kde 15 až 50 % obyvateľstva regiónu žije vo vidieckych obciach (Košický, Trnavský, Žilinský a Trenčiansky kraj),
- **prevažne vidiecke regióny** (predominantly rural), kde viac ako 50 % obyvateľstva regiónu žije vo vidieckych obciach (Nitriansky, Banskobystrický, Prešovský).

Podľa Eurostat (2010) sú **prevažne vidiecke** regióny preklasifikované na **prechodné**, ak obsahujú mestské centrum s viac ako 200 tisíc obyvateľmi, ktorí predstavujú najmenej 25% obyvateľov regiónu a **prechodné** regióny preklasifikované na **prevažne mestské**, ak obsahujú mestské centrum s viac ako 500 tisíc obyvateľmi predstavujúcimi najmenej 25 % obyvateľov regiónu.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Fáziková (2017) uvádza porovnanie vidieckeho a urbánneho priestoru podľa základných ekonomických, sociálnych, infraštruktúrnych a environmentálnych charakteristík (pozri tabuľku 10).

Tab. 10 Základné rozdiely medzi vidieckym a urbanizovaným priestorom

CHARAKTERISTIKA	VIDIECKY PRIESTOR	URBANIZOVANÝ PRIESTOR
Ekonomika	odvetvia primárneho sektora a podporné aktivity	odvetvia sekundárneho a terciárneho sektora
Úroveň vzdelania	nižšia ako priemer v krajine	vyššia ako priemer v krajine
Dostupnosť služieb	nízka	vysoká
Dostupnosť informácií	nízka	vysoká
Zmysel pre komunitu	vysoký	nízky
Politické postoje	konzervatívne	liberálne
Demografia	vyššia pôrodnosť	nižšia pôrodnosť
Migrácia	vysoká emigrácia	vysoká imigrácia
Fyzická dostupnosť	nízka kvalita dopravnej infraštruktúry a služieb, vysoké náklady na cestovanie	rozvinutá dopravná infraštruktúra, vyššia kvalita služieb
Environmentálne riziká	spojené s výrobnými procesmi a vyčerpávaním prírodných zdrojov	vyplývajúce z produkcie a z hustoty obyvateľstva (odpady, znečistenie vody a ovzdušia)

Prameň: Fáziková, 2017

Na Slovensku žije 12,6 % obyvateľov v mestských, 39,4 % v prevažne vidieckych a 48 % v prechodných vidieckych regiónoch (údaj z roku 2019). Dominuje vidiecke osídlenie, ktoré je rozdrobené a husté. Najvyšší podiel malých vidieckych obcí je v Banskobystrickom a Prešovskom kraji.

12.1 Funkcie vidieka

Vidiek napĺňa niekoľko funkcií v oblasti ekonomiky, služieb, ekosystémových služieb, životného prostredia, rekreácie a to pre obyvateľov vidieka ale aj urbánneho priestoru.

12.1.1 Ekonomická funkcia

Pôdohospodárstvo bolo v slovenských vidieckych obciach v minulosti najväčším a často jediným zamestnávateľom. Jeho význam v zmysle vytvárania zisku a zamestnanosti má klesajúcu tendenciu (pozri obrázok 20). Na konci 80. rokov minulého storočia v poľnohospodárstve pracovalo viac ako 12 % ekonomicky aktívnych obyvateľov, v roku 2019 to už bolo iba 2,99 %. Dodnes je vidiek s pôdohospodárstvom spájaný a často je jeho synonymom. Na vidieku je lokalizovaný hlavný výrobný faktor potrebný pre poľnohospodársku výrobu, lesníctvo a vodné hospodárstvo.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

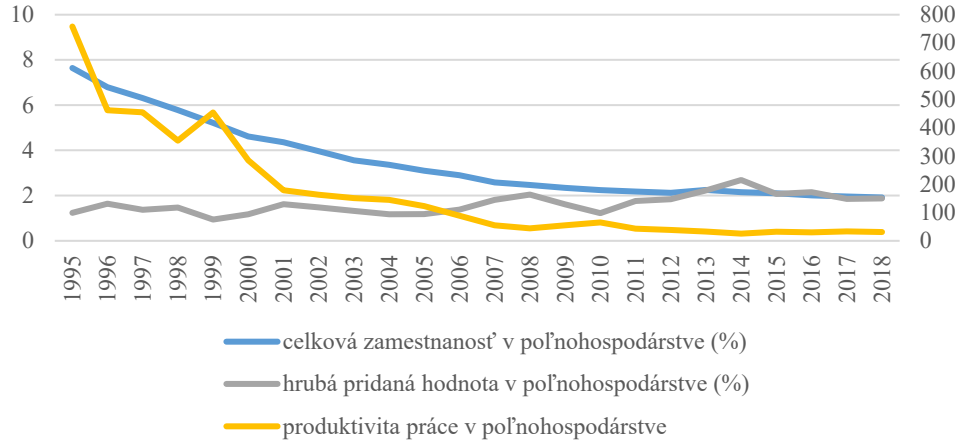

Obr. 20 Dynamika zamestnanosti, hrubej pridanej hodnoty a produktivity práce v slovenskom poľnohospodárstve
Prameň: vlastné spracovanie podľa ŠÚ SR

Ďalším sektorom lokalizovaným na vidieku je energetika. Význam nadobúdajú najmä spôsoby výroby energie, ktoré využívajú obnoviteľné zdroje ako vodná, veterná, solárna, geotermálna a energia z biomasy.
Ekonomickú funkciu má vidiek aj v oblasti cestovného ruchu a to najmä v lokalitách s prírodným potenciálom. Trendom je zážitkový cestovný ruch, ktorého predpokladom je využitie zážitku spojeného s prírodou (rybolov, pozorovanie vtáctva, nočný pobyt v lese, ubytovanie na strome) alebo vytvorenie atrakcie (ktorá sa dá vytvoriť kdekoľvek).
Na vidieku sú lokalizované najmä mikro, malé a stredné ekonomické subjekty.

12.1.2 Sociálna funkcia

Hlavnou sociálnou funkciou vidieka je obytná funkcia. Vidiecky priestor má vhodné lokalizačné podmienky pre bývanie veľkého počtu ľudí. Vidiecke bývanie je charakterizované väčšou výmerou a veľkorysejším okolitým priestorom a nižšími cenami nehnuteľností.
Na vidiek sa ľudia sťahujú aj pre jeho sociálne charakteristiky ako bližšie susedské vzťahy, komunitný život, pohostinnosť, aktivity v prírode, záujem o tradície ale aj pre pokojnejší život v čistejšom prostredí.
Vidiek je miestom zachovania tradícií a kultúrneho dedičstva. V poslednom desaťročí sa na Slovensku objavuje trend návratu k folklóru. Zachovanie národnej identity nadobúda väčší význam s integráciou do medzinárodných štruktúr a s globalizáciou.

12.1.3 Environmentálna funkcia

Vidiecky priestor vytvára a poskytuje množstvo ekosystémových služieb. Ekosystémové služby možno z pohľadu užitočnosti pre človeka charakterizovať ako výhody, ktoré majú obyvatelia z existencie ekosystému. Rozlišujeme 4 kategórie ekosystémových služieb, z ktorých má prospech človek:

- **priame úžitky** (služby) – potrava, suroviny, liečivé byliny, pitná voda, čistý vzduch, genetické zdroje (biodiverzita rastlín a živočíchov),

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- **regulačné služby** – čistenie vody, udržiavanie úrodnosti pôdy, biologická kontrola (udržiavanie biologickej rovnováhy v prírode), sekvestrácia uhlíka, predchádzanie povodniam (rastlinný pokryv, les, remízky),
- **kultúrne služby** (nehmotné výhody) – rekreácia, oddych, estetická hodnota,
- **podporné služby** – služby potrebné pre vytváranie všetkých predošlých ekosystémových služieb (udržiavanie biotopu, kolobeh živín a pod.).

12.2 Vidiecke obyvateľstvo

Na vidieku vo všeobecnosti býva veľký počet ľudí. V prevažne vidieckych a prechodných regiónoch Slovenska žije 87,4 % obyvateľov. Z výskumov vyplýva, že vidiecke a mestské obyvateľstvo sa líši vo viacerých charakteristikách. Odlišné podmienky rurálneho a urbánneho priestoru vplývajú na odlišnú populačnú situáciu, najmä na:

- **štruktúru a zameranie ekonomických** (výrobných a najmä nevýrobných) **aktivít** obyvateľstva a z toho vyplývajúce odlišnosti v profesnej štruktúre,
- **sociálnu štruktúru obyvateľstva** (rovnorodejšie súbory obyvateľov vo vidieckych sídlach),
- **priestorové nároky a problémy** vyplývajúce z hustoty zaľudnenia (Mládek a Čupeľová, 2008), vrátane bývania,
- **demografické a reprodukčné správanie,**
- **spôsob života a životný štýl.**

12.2.1 Demografická štruktúra

V prevažne vidieckych a prechodných regiónoch Slovenska (v porovnaní s prevažne mestskými) je:

- **vyšší podiel predproduktívnej zložky**. Tempo poklesu tejto zložky je vyššie ako v mestských regiónoch (medzi rokmi 2001 – 2011 sa vo vidieckych regiónoch Slovenska znížilo zastúpenie predproduktívneho obyvateľstva z 19,2 % na 15,6 %).
- **nižší podiel produktívnej zložky**,
- **vyšší podiel poproduktívneho obyvateľstva** (dlhodobo sa zvyšuje podiel obyvateľstva v poproduktívnom veku, ale dynamika rastu seniorskej zložky obyvateľstva je nižšia ako v mestských regiónoch.) a
- **mierne vyšší priemerný vek.**

Približne 58 % sobášov sa uskutočňuje v mestskom prostredí. S rastom veľkosti obce rastie hrubá miera sobášnosti (Novotný, 2020). Na vidieku je však vyšší podiel sobášov slobodných ľudí. Odkladanie sobášov do vyššieho veku prebieha v mestách s vyššou intenzitou ako na vidieku (Infostat, 2008). Rozdiel v intenzite sobášnosti slobodných medzi mestami a vidiekom sa zmenšuje. Pôrodnosť a plodnosť je vyššia na vidieku. Na vidieku je nižší priemerný vek matky (Novotný, 2020). Na vidieku je vyššia úmrtnosť. Najvyššie hodnoty dosahujú obce s 500 – 5 tisíc obyvateľmi, najnižšie mestá s viac ako 50 tisíc obyvateľmi.

Vidiecke obce sa vyznačujú migračným ziskom na úkor miest, čo je presne opačný proces, aký u nás prebiehal v 50. až 80. rokoch minulého storočia. Obce do 5 tisíc obyvateľov zaznamenali migračné zisky (výnimkou sú iba najmenšie obce do 200 obyvateľov). Najväčší zisk majú obce s počtom 1000 až 20 000 obyvateľov. Dôležitým faktorom je však ich geografická poloha, migračne získavajú predovšetkým tie, ktoré sa nachádzajú v blízkosti miest. Migračný rast malých obcí súvisí do určitej

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

miery aj s relatívnymi komplikáciami pri získavaní nového bývania, čo sťažuje možnosť odsťahovať sa z nich (Mládek a Čupeľová, 2008).
Národnostná štruktúra je tiež na vidieku odlišná. Na vidieku je vyšší podiel národnostných menšín a to najmä maďarskej a rómskej.
Religiozita je vo všeobecnosti vyššia na vidieku. Avšak vyšší podiel z celkového počtu veriacich rímsko-katolíckeho a evanjelického (augsburského) žije v mestách (Mládek a Čupeľová, 2008).

12.2.2 Vzdelanostná štruktúra

Na vidieku je výrazne vyšší podiel obyvateľov s nižšou kvalifikáciou. V Slovenskej republike zaznamenávame pokles podielu obyvateľstva so základným vzdelaním. Tempo poklesu podielu obyvateľstva so základným vzdelaním je však na vidieku výrazne nižšie ako v mestských regiónoch. **Na vidieku je stále výrazne vyšší podiel obyvateľstva so základným vzdelaním** ako v mestských regiónoch (v roku 2011 bol na vidieku každý siedmy obyvateľ so základným vzdelaním, v mestských každý desiaty). Podiel obyvateľstva so stredným odborným a učňovským vzdelaním klesá ale pokles sa znižuje (tempo poklesu je na vidieku podstatne nižšie ako v mestských regiónoch). Vo vidieckych regiónoch je každý štvrtý obyvateľ vyučený, v mestských každý šiesty. **Podiel obyvateľstva so stredoškolským vzdelaním je na vidieku mierne nižší. Je tu však výrazný rozdiel v rozložení vysokoškolsky vzdelaného obyvateľstva** (pozri tabuľku 11).

Tab. 11 Najvyššie dosiahnuté vzdelanie v mestách a na vidieku v rokoch 1991 a 2011

	ROK	ZÁKLADNÉ	NEÚPLNÉ STREDOŠKOLSKÉ	ÚPLNÉ STREDOŠKOLSKÉ	VYSOKOŠKOLSKÉ	BEZ ŠKOLSKÉHO VZDELANIA
Mesto	1991	34,6	29,7	27,4	7,6	0,6
	2011	15,8	26,4	37,0	16,7	0,1
Vidiek	1991	38,2	22,9	13,1	2,1	0,9
	2011	19,3	26,5	25,7	8,6	0,6
Slovensko	1991	36,4	26,3	20,3	4,9	0,7
	2011	17,6	26,5	31,4	12,6	0,4

Prameň: Rakytová, 2019

Na vidieku je každý ôsmy obyvateľ vysokoškolsky vzdelaný, v mestských regiónoch každý štvrtý. Na jedného vysokoškolsky vzdelaného obyvateľa v mestských regiónoch v roku 2011 pripadlo 3,8 obyvateľov (v roku 2001 to bolo 5,9), zatiaľ čo vo vidieckych regiónoch to bolo 8,1 obyvateľov (v roku 2001 to bolo 14,9).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

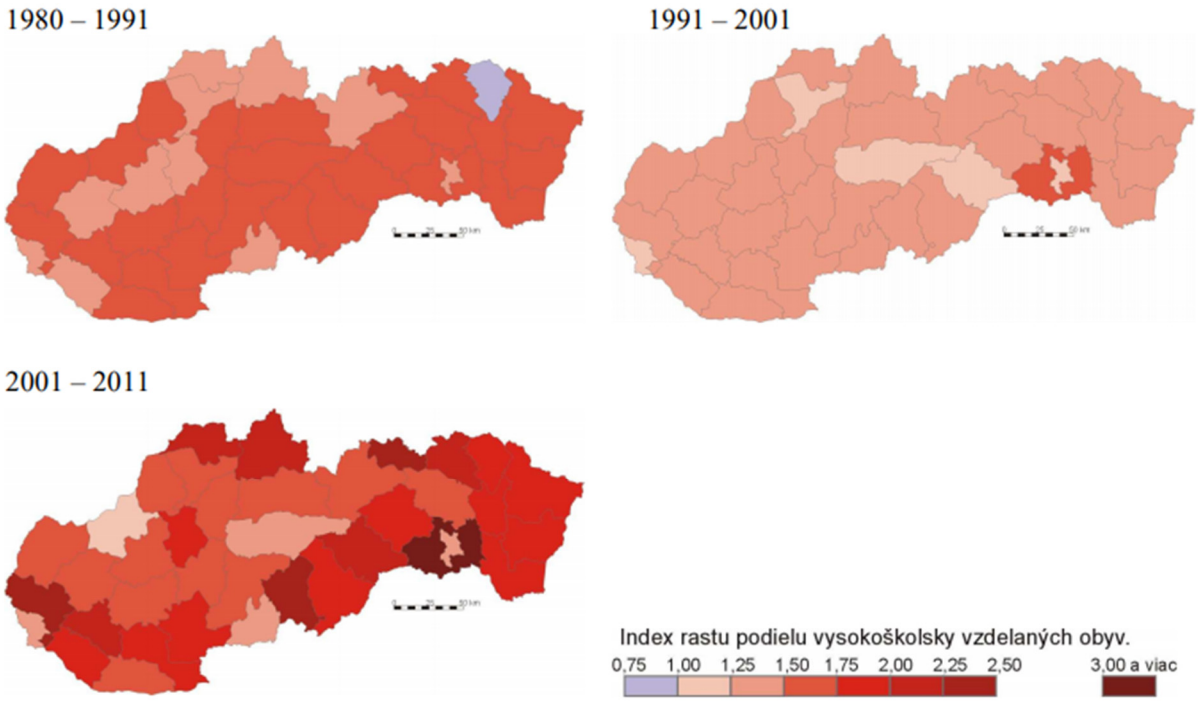

Obr. 21 Priemerný index zvyšovania podielu vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov v regiónoch Slovenska
Prameň: Lauko a i., 2012

Koncentrácia vzdelanostného potenciálu v mestských regiónoch oproti vidieku je stále vysoká a dochádza tak k priestorovej asymetrii v rozdelení obyvateľstva podľa dosiahnutého stupňa vzdelania, čo okrem iného súvisí i s ekonomickou výkonnosťou týchto regiónov.

12.2.3 Zamestnanosť a mzdy

Vo vidieckych regiónoch je **vyššia nezamestnanosť**. Zamestnanosť v primárnom a sekundárnom sektore vo všeobecnosti klesá a **rastie podiel zamestnaných v terciárnom sektore**. Vo vidieckych oblastiach je tempo znižovania zamestnaných v sekundárnom sektore vyššie ako na Slovensku celkom a zvyšovanie zamestnanosti v terciárnom sektore je naopak vyššie ako na Slovensku. Celkovo však platí, že tempo poklesu zamestnanosti v sekundárnom a terciárnom sektore vo vidieckych oblastiach je vyššie ako v rámci Slovenska. Zamestnanosť v terciárnom sektore má na vidieku značný rastový potenciál.
Vo vidieckych regiónoch sú, v porovnaní s mestskými regiónmi a priemerom mzdy v národnom hospodárstve, **nižšie mzdy.** V roku 2011 predstavovala mzda na vidieku iba 66% mzdy v prevažne mestskom regióne a 89,3 % mzdy v národnom hospodárstve.
V roku 2019 bol priemerný mesačný hrubý ekvivalentný príjem domácnosti na Slovensku 892,74 €. Nad týmto priemerom bol Bratislavský kraj (1102,55 €), nasledoval Trnavský Trenčiansky a Nitriansky kraj. Pod týmto priemerom boli ostatné kraje, najnižšie Prešovský (785,02 €).

12.3 Vidiecke komunity

Vzťahy vnútri spoločnosti sú jednou z dimenzií kvality života. Dobrá spoločnosť má silné komunity, kde ľudia poznajú svojich susedov a sú priateľskí a navzájom sa podporujú. Sú integrovaní

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

a vzájomne na seba pôsobia Jordan (2010). Jedným z najdôležitejších komponentov pri hodnotení kvality života v obciach je sociálna komplementarita a spolupráca Milotová (2008).
Komunitou nie je automaticky skupina ľudí žijúcich na rovnakom území (v tej istej obci alebo na tom istom sídlisku). Komunitu možno definovať ako **skupinu osôb, ktorú možno ohraničiť a identifikovať podľa územného, členského, záujmového alebo iného kritéria. Komunita je organizovaná skupina ľudí so spoločnými záujmami, normami, hodnotami a cieľmi**. Má atribúty, ktoré pomáhajú vytvárať spoločnú identitu. Poskytuje formálne a neformálne zdroje. Možno ju chápať aj ako **prostredie alebo skupinu ľudí, ktorí sú bez ohľadu na vzájomné rozdiely schopní účinne a otvorene komunikovať a spolupracovať na dosiahnutí spoločných cieľov**.
Vidiecke komunity majú špecifické sociálne črty:

- **konzervatizmus,**
- **tradicionalizmus,**
- **tesnejšie susedské vzťahy a väzby,**
- **participácia a spolupráca,**
- **zdieľanie spoločnej minulosti a kultúrnych hodnôt.**

Vo vidieckych komunitách sú silnejšie vplyvy tradícií, zvykov (často prostredníctvom vyššej religiozity) menšia anonymita (Mládek a Čupeľová, 2008).
Neo-endogénny prístup rozvoja územia je charakteristický rozvojom zameraným na komunitu a budovaním sociálneho kapitálu (pozri kapitolu 1.6.2). V mnohých lokalitách je sociálny kapitál nerozvinutý alebo oslabovaný vnútornými konfliktami alebo ekonomickou depresiou. Gajdoš a Pašiak (2009) tvrdia, že v hospodársky zaostalých regiónoch Slovenska s vysokou mierou nezamestnanosti sa vytrácajú susedské vzťahy, spolunažívanie, pohostinnosť, aktivita, záujem o tradície. Zoslabla sociálna dôvera. Sociálna izolácia a nezáujem o verejné záležitosti vyúsťuje do rodinnej uzatvorenosti.

12.3.1 Solidarita, pracovitosť, participácia

V zložitých historických situáciách, akými bola hospodárska kríza v prvej polovici 20. storočia, mobilizácia, obdobie SNP, sa solidarita medzi obyvateľmi (ale aj voči utečencom) na našom území prejavovala v plnom rozsahu. Po skončení druhej svetovej vojny sa intenzívne prejavila vzájomná výpomoc na princípe reciprocity pri rekonštrukcii a výstavbe nových domov a obnove hospodárstva. Na vidieku filantropia a solidarita veľkých a stredných roľníkov a príslušníkov stredného stavu vyplývala z ich sociálneho statusu ako zvyková norma (Gajdoš a Pašiak, 2009).
V období socializmu solidarita pretrvala najmä na vidieku napriek tomu, že bola v rozpore s ideológiou sociálnej rovnosti. Po roku 1990 sa však začala vytrácať v súvislosti s nástupom trhovej ekonomiky a individualizmom.
Dnes hlavnú úlohu pri prevencii sociálnych situácií, vyrovnávaní rozdielov a sociálnej pomoci plní sociálna politika v podobe redistribúcie dôchodkov a životných príležitostí. Zároveň však solidarita nadobudla nové podoby a formy v rámci občianskej spoločnosti (dobrovoľníctvo, charita, tretí sektor), ale aj v podnikateľskej sfére (filantropia a spoločenská zodpovednosť). Spoločensky zodpovedné podnikanie a filantropia zo strany súkromných subjektov sa stáva trendom a až prestížou. Výrazom sociálnej solidarity je aj rozvoj sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania (pozri kapitolu 14.1.1. a 14.1.3). Organizácie tretieho sektora (pozri kapitolu 14.1.2) prevzali na seba úlohu vyrovnávania zlyhaní trhu. Dôkazy existencie solidarity na všetkých úrovniach vidíme aj v súčasnosti v čase pandémie.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Na vidieku sa zmenili názory na prácu a jej miesto v živote ľudí. Slabne taktiež charakteristická vlastnosť obyvateľov vidieka, ako je pracovitosť, vzťah k práci ako stredobodu každodennej nevyhnutnosti. Táto situácia nepriaznivo ovplyvňuje občiansku participáciu na riešení problémov obcí a taktiež formovanie občianskej spoločnosti (Gajdoš a Pašiak, 2009).

TERMINOLÓGIA 12

- ✓ **populačný raster**
- ✓ **tradicionalizmus**
- ✓ **filantropia**

KONTROLNÉ OTÁZKY 12

- ✓ **Porovnajte stručne vidiecky a urbánny priestor.**
- ✓ **Opíšte ekonomické funkcie vidieka.**
- ✓ **Opíšte sociálne funkcie vidieka.**
- ✓ **Opíšte environmentálne funkcie vidieka.**
- ✓ **Ako súvisí solidarita obyvateľov s ich participáciou na veciach verejných?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

13 Sociálne problémy

Väčšina verejných debát sa týka sociálnych problémov. Analyzujeme, argumentujeme, zamýšľame sa nad tým, ktoré problémy sú najvážnejšie a ako by sa dali vyriešiť.
Ak sa spýtame študentov aký je najdôležitejší sociálny problém ich krajiny, dostaneme rôzne odpovede. Študent z Južnej Afriky považuje za najdôležitejší problém vysoký výskyt AIDS, študent krajiny, ktorá je vo vojnovom stave považuje za najväčší problém práve vojnu a chudobu ňou spôsobenú. Aké sú sociálne problémy Slovenska? Ktoré sú tie najdôležitejšie? Je to príjmová nerovnosť, nezamestnanosť, sociálne vylúčenie, kvalita vzdelávania, kvalita zdravotníctva?
Vysvetlenie sociálnych problémov vo verejných debatách sa často zakladá na názoroch a skúsenostiach. Pre ich pochopenie však treba dôkladnú analýzu.

13.1 Čo je to sociálny problém?

Sociálni konštruktivisti tvrdia, že nič nie je sociálnym problémom, pokiaľ to ľudia nevnímajú ako sociálny problém. Tvrdia, že problém je vtedy problémom, ak ho politici, verejnosť, alebo iný segment spoločnosti vníma ako problém. Podľa tohto prístupu možno sociálny problém definovať ako **podmienku alebo konanie, ktoré negatívne vplýva na život veľkého množstva ľudí, a ktoré je všeobecne považované za situáciu, ktorej sa treba venovať a riešiť**. Podľa iných autorov je problém problémom aj vtedy, keď mu je venovaná len malá alebo žiadna pozornosť.
Sociálny problém je negatívnym dôsledkom každodenného pôsobenia dominantných hodnôt a záujmov zakotvených v mechanizmoch fungovania spoločnosti. Nie je teda vybočením spoločnosti, ale nežiadúcim sprievodným javom jej fungovania (Lubelcová, 2017).

Sociálny problém pozostáva z objektívneho a subjektívneho komponentu. Objektívnu realitu si môžeme predstaviť ako aktuálnu existenciu konkrétnej podmienky. Predpokladom existencie objektívneho komponentu je empirický dôkaz alebo skúsenosť. Subjektívny komponent možno vymedziť na základe vnímania alebo verejnej mienky (pozri obrázok 22).

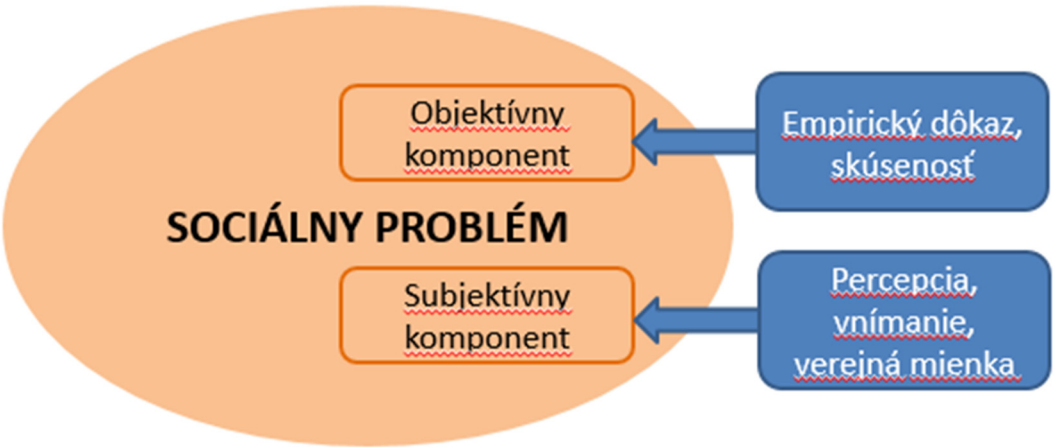

Obr. 22 Sociálny problém a podmienky jeho definovania
Prameň: vlastné spracovanie

V rámci vedeckých disciplín k vysvetleniu sociálnych problémov najviac prispieva sociológia. Sociológia sociálnych problémov sa vyvinula v USA na konci 19. a v prvej polovici 20. storočia. Sociológia systematicky študuje jednotlivcov, skupiny a sociálne štruktúry. Študuje vzťah medzi

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

jednotlivcom a spoločnosťou a poskytuje systematický a objektívny prístup k porozumeniu sociálnych problémov. Sociológia nás vedie k uvedomeniu, že naše osobné skúsenosti sú často ovplyvnené štrukturálnymi alebo sociálnymi faktormi. Zo sociologického hľadiska problémy a ich riešenia nezávisia iba od jednotlivca ale aj od sociálnych štruktúr spoločnosti. Prvý krát túto perspektívu spomenul C. Wright Mills vo svojej eseji „The promise of sociology" z roku 1959. Podľa neho pri odlišovaní osobných a verejných problémov pomáha sociologická imaginácia.

Sociologická imaginácia je schopnosť prepojenia nášho osobného života a skúseností so sociálnym svetom. Ide teda o použitie imaginatívneho myslenia s cieľom pochopiť vzťah medzi osobnými problémami jedinca a celospoločenskými procesmi. Sociologická imaginácia spochybňuje tvrdenie, že problém je „prirodzený" alebo je osobným zlyhaním (Irwin, 2001). Zdôrazňuje štrukturálny základ sociálnych problémov a upozorňuje nás na ekonomické, politické a sociálne štruktúry, ktoré riadia trendy v zamestnanosti a nezamestnanosti alebo dostupnosti.

Osobný problém je problém, ktorý vyplynul z konania alebo stavu individuálnej osoby, ovplyvňuje iba život danej osoby a žiadnym spôsobom nevplýva na iných členov spoločnosti (poruchy stravovania, rozvod, nezamestnanosť jedinca).

Verejné otázky (problémy) vychádzajú zo sociálnej štruktúry a kultúry spoločnosti a ovplyvňujú veľa osôb (Mills, 1959). Pomocou sociologickej imaginácie možno odhaliť štrukturálny základ individuálnych problémov. Mnoho problémov, ktoré sa chápu ako osobné možno vysvetliť spoločenským vplyvom. Príkladom sú poruchy stravovania žien v Amerike. Ak by nebol v tejto kultúre tak silno zdôrazňovaný štandard ženskej krásy a štíhleho tela, oveľa menej amerických žien by trpelo poruchami stravovania (Boyd a Marwick, 2011). Rovnako aj vysokú nezamestnanosť možno vysvetliť štrukturálnymi alebo politickými zlyhaniami.

13.2 Analýza sociálneho problému

V sociálnych vedách a najmä v sociológii sa na analýzu sociálnych problémov používajú:

- historické komparatívne štúdie,
- obsahová analýza dokumentov a médií,
- analýza štatistických a evidenčných dát a
- empirický výskum alebo analýza realizovaných výskumov (Lubelcová, 2017).

Základom analýzy problémov je vnímanie súvislostí medzi javmi a procesmi na rôznych úrovniach.

Existuje množstvo metód a techník, ktoré sú v jednotlivých vedných disciplínach zaužívané pre analýzu problémov. V regionalistike sa používa metóda **stromu problémov**, ktorá je súčasťou riadenia projektového cyklu. Táto metóda umožňuje pochopiť príčinné súvislosti a vzťahy medzi jednotlivými javmi a problémami a formulovať priority, ciele a opatrenia (**strom cieľov**) pre budúcu intervenciu. Na rozoznanie dôležitosti problémov alebo preferencií cieľovej skupiny v konkrétnom území a situácii sa používa **párová porovnávacia matica** (pair-wise comparison matrix).

13.3 Zdroje sociálnych problémov

Jedným z prvých prístupov (prelom 19. a 20. storočia), ktoré vysvetľujú sociálne problémy je **sociálna patológia.** Podľa tohto prístupu sú sociálne problémy spôsobené narušenými jednotlivcami alebo patologickými formami fungovania organizácií.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Vysvetlenie sociálnych problémov poskytujú aj teórie **sociálnej dezorganizácie** – absencia pravidiel alebo ich protichodnosť, oslabenie alebo zlyhanie noriem kedy dodržiavanie pravidiel nevedie k očakávanému výsledku.
Od polovice 20. storočia sa vysvetľovali sociálne problémy **deviantným správaním –** odchýlkou (deviáciou, ktorá nemusí byť patologická) od spoločnosťou vnímanej a prijatej normy. Lamertova teória primárnej a sekundárnej deviácie prináša poznatok, že po prvotnej deviácii prichádza reakcia okolia, ktorá môže byť podnetom pre ďalšie deviantné konanie jednotlivca alebo skupiny (**sekundárna deviácia**) a viesť až k **nálepkovaniu** a **sociálnej exklúzii** ľudí alebo skupín, ktoré porušujú normy (in Lubelcová, 2017).
Podľa viacerých teórií je nerovnoprávnosť alebo útlak na základe rasy, etnickej príslušnosti, veku, rodovej príslušnosti, sociálnej triedy, sexuálnej orientácie, rasy alebo postihnutia zdrojom sociálnej nerovnosti, skupinového konfliktu a sociálnych problémov (Tong, 1989).
Interakcionistické teórie, hovoria, že sociálna realita sa jednotlivcom alebo skupinám nevnucuje ako niečo nemenné, ale jednotlivci alebo skupiny si ju priebežne pretvárajú a prispôsobujú. Uprednostňuje monografické štúdie založené na priamom pozorovaní „in situ“. Inak sa k tejto otázke stavia **konštruktivizmus** a **funkcionalizmus**, ktorý zdôrazňuje vzájomnú závislosť inštitúcií a javov spoločnosti a ich vzájomné pôsobenie pri zachovávaní sociálnej a kultúrnej jednoty. Existujú hnutia a smery, ktoré sa vyjadrujú k zdrojom sociálnych problémov. **Feminizmus** za zdroj sociálnych problémov, napríklad, považuje patriarchálnu spoločnosť.

13.4 Sociálne problémy na vidieku

Sociálne problémy vyplývajú z historického a súčasného kontextu a spoločenského nastavenia krajiny alebo regiónu. Na vidieku môžu mať iný charakter ako v urbánnom prostredí.
Výsledkom transformácie slovenskej ekonomiky (1993 – 2002) bolo prehĺbenie regionálnych rozdielov. Dôvodom bola chýbajúca systémovosť a prierezovosť regionálnej politiky. Nebol rešpektovaný princíp decentralizácie kompetencií a zodpovedností v regionálnom rozvoji, čo neumožňovalo aplikovať politiku založenú na endogénnych faktoroch rozvoja.
Odbúranie dlhodobých väzieb pracovnej sily na pracovné miesta (ktoré existovali v období socializmu) a tlak na zvyšovanie efektívnosti podnikov prehĺbil diferenciáciu spoločnosti na skupiny bohatých a skupiny nad alebo pod hranicou chudoby, čo sa odrazilo v individualizácii potrieb, nárokov, postojov a hodnôt v jednotlivých skupinách obyvateľstva. Vyprofilovali sa problémové skupiny občanov, často chápané ako záťaž pre spoločnosť. Sociálno-ekonomické rozdiely sa logicky premietli aj do priestorovej diferenciácie. Sociálno-ekonomické problémy sa koncentrovali v určitých regiónoch. To sa premietlo aj do diferencovanej investičnej aktivity, schopnosti adaptácie na moderné rozvojové trendy, ako aj do schopnosti aktivizovania a efektívneho využívania vlastných rozvojových potenciálov. To vyústilo do sociálnej mobility jednotlivcov či domácností a do sociálneho vylúčenia a rozmanitosti foriem rodín a domácností (Morvay a i., 2005).
Sociálno-ekonomické problémy vidieka boli politikmi identifikované, čo sa odrazilo aj do formulácie cieľov Národného rozvojového plánu 2004 – 2006. Jedným z jeho cieľov bolo zvyšovanie efektivity poľnohospodárskej produkcie a kvality života vidieckej populácie.
Obdobie transformácie prinieslo viacero tendencií na slovenskom vidieku:

- **zníženie poľnohospodárskej zamestnanosti** (v dôsledku reštrukturalizácie),
- **vyľudňovanie** (odchod mladých obyvateľov a starnutie populácie),
- **slabnutie ľudského kapitálu,**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- **stagnáciu úrovne kultúrneho kapitálu,**
- **slabnutie a deformácie sociálneho kapitálu,**
- **oslabenie občianskej participácie** na riešení problémov obcí,
- **problémy malých obcí** – ekonomické, personálne, infraštruktúrne aj vďaka prenosu kompetencií (Falťan a Pašiak, 2004, Gajdoš a Pašiak, 2009).

Nižšia vzdelanostná úroveň a nepriaznivá štruktúra vzdelania a nedostatočné zabezpečenie a stabilizácia vzdelanej pracovnej sily na vidieku sú príčiny poklesu ekonomického a inovačného rozvoja. To je prepojené s nedostatočnou ekonomickou infraštruktúrou a nízkou podnikateľskou hustotou.
V súčasnosti je problém s pracovnou silou v poľnohospodárstve najmä vo väčších vidieckych sídlach (s rastom veľkosti sídla sa zvyšujú atraktívnejšie možnosti zamestnania).
Na vidieku je vo všeobecnosti vyšší podiel zdravotne postihnutých sociálnych skupín a etnických minorít (slabá integrácia na trhu práce).
Negatívom je aj nižšia produktivita práce a nižšia úroveň verejných služieb.

TERMINOLÓGIA 13

- ✓ **sociologická imaginácia**
- ✓ **sociálna patológia**
- ✓ **sociálna dezorganizácia**
- ✓ **deviácia**
- ✓ **nálepkovanie**

KONTROLNÉ OTÁZKY 13

- ✓ **Vysvetlite úlohu sociologickej imaginácie.**
- ✓ **Aké sú dôvody znižovania poľnohospodárskej zamestnanosti?**
- ✓ **Prečo sa oslabuje občianska participácia na vidieku?**
- ✓ **Vysvetlite problém slabnutia ľudského kapitálu na vidieku.**
- ✓ **V čom spočíva deformácia sociálneho kapitálu na vidieku?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

14 Sociálny rozvoj vidieka

Rozvojom vidieka rozumieme rozvoj existujúcich aktivít na udržanie sociálno-ekonomickej dynamiky, ale aj intervencie verejnej politiky na rôznych úrovniach a mimovládneho sektora (so záujmami zameranými na vidiecke oblasti). Máme teda na mysli rozvoj územia, ktoré má charakteristiky vidieka.

14.1 Neo-endogénne prístupy k rozvoju územia

Prístupy k rozvoju územia (vidieka) sa v čase vyvíjali. Dnes je jeho základnou myšlienkou tzv. **neo-endogénny rozvoj**. Endogénnosť znamená rozvoj na základe miestnych zdrojov a mechanizmov, teda v smere „zdola nahor“. Novosť v neo-endogénnom rozvoji (neo - nový) spočíva v názore, že rozvoj môže byť, bez narušenia integrity dynamiky „zdola nahor“, motivovaný alebo ovplyvnený vonkajšími impulzmi. Neo-endogénny prístup je založený na decentralizovanom a medzisektorovom (multidisciplinárnom) sociálno-ekonomickom rozvoji. Lokálne problémy môžu byť vyriešené a zmeny sa môžu diať na základe použitia vlastných kapacít. Neo-endogénny rozvoj vidieka má ešte dve dôležité charakteristiky:

1. Rozvojové aktivity majú maximalizovať udržateľnosť úžitku pre územie zhodnotením a využitím miestnych fyzických a ľudských zdrojov.
2. Rozvojové aktivity sa majú diať v kontexte potreby, kapacity a perspektívy miestnych ľudí (Ray, 2006).

Obec má teda mať (alebo si má vytvoriť) kapacity na to, aby prevzala časť zodpovednosti za sociálno-ekonomický rozvoj svojho územia.

Existuje množstvo koncepčných prístupov založených na myšlienke neo-endogénneho rozvoja. Pozornosť vedcov je orientovaná najmä na štyri prístupy: sociálna ekonomika, ekonomická koordinácia, viac-úrovňové riadenie a prístup založený na vnútorných kapitáloch (societálnemu kapitálu, ktorý pozostáva z ľudského, sociálneho a kultúrneho kapitálu je venovaná kapitola 1.1). Princípom endogénneho rozvoja je participácia.

14.1.1 Sociálna ekonomika

Rôzne formy sociálnej ekonomiky sa objavovali už v polovici 19. storočia. Sayer a Walker (1992) priniesli myšlienky sociálneho aspektu v modernej ekonomike. Podľa nich by **sociálna ekonomika mala byť v rozvoji vidieka normou** ako alternatíva k individualistickému chápaniu ekonomiky.

Sociálna ekonomika prináša participáciu miestnych aktérov na rozvoji územia a miestne kolektívne ekonomické aktivity s cieľom zvýšiť kvalitu života obyvateľov. Rozvoj vidieka je teda podľa nej založený na ekonomickej aktivite, ktorá je aspoň čiastočne lokalizovaná na jeho území.

14.1.1.1 Vymedzenie a definícia sociálnej ekonomiky

Teoretické vymedzenie sociálnej ekonomiky je problematické z toho dôvodu, že jej základné pojmy sú rôznorodo definované. Je to spôsobené tým, že sociálna ekonomika má interdisciplinárne vstupy sociálno-ekonomického charakteru. Ďalším dôvodom je, že existuje rozdielne akceptovanie a interpretovanie verejnej politiky, hospodárskej politiky a sociálnej politiky a systémov prerozdeľovania verejných zdrojov. Existujú rôzne názory na funkciu štátu zo strany výskumníkov (najmä ekonómov) a voličov. Ekonomickým problémom je (globálny, európsky, národný)

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

permanentný nedostatok verejných financií. Metodologický problém spočíva v tom, že sociálna ekonomika (a sociálna ekonómia) nie je ešte akceptovaná ako prierezová (medziodborová) súčasť ekonomických a sociálnych vied. Sociálna ekonomika sa prelína so sociálnou a hospodárskou politikou.

Sociálna ekonomika je medziodborová vedná disciplína, ktorá:

- skúma správanie sociálnych subjektov (sociálne organizácie – podniky a inštitúcie, municipality, štát),
- predvída sociálno-ekonomické podmienky alternatívnej realizácie verejného záujmu (najmä verejných služieb a zamestnanosti), s cieľom spoločensky začleňovať znevýhodnené či dlhodobo vylučované skupiny.

  Užšia definícia sociálnej ekonomiky zdôrazňuje tri hlavné znaky:
- sociálny kontext,
- lokálny kontext (v zmysle územia),
- formu založenú na dobrovoľnom združovaní (družstvá a vzájomné spolky vstupujúce na trh a asociácie, ktoré na trh nevstupujú).

Sociálnu ekonomiku možno charakterizovať ako **formovanie podnikov aktívnych v trhovom priestore, ktorých právna a organizačná forma (družstvá, vzájomnoprospešné a verejnoprospešné združenia) je garanciou solidarity vďaka obmedzeniu tvorby zisku, resp. jeho redistribúciou na dosahovanie sociálnych cieľov týchto organizácií** (Laville, 2007).
Sociálna ekonomika sa tak stáva tretím pilierom ekonomiky, komplementárnym k trhovej a verejnej ekonomike. Základom je demokratizácia ekonomiky, založená na ekonomickom (pracovnom) zapojení a sociálnom začleňovaní ľudí (najmä tých so sťaženým prístupom na trh práce) (Korimová, 2007 a 2014).

Subjekty sociálnej ekonomiky sa správajú podľa princípov:

- solidarity,
- participatívnosti,
- užitočnosti/prospešnosti pre občanov,
- neziskovosti alebo zisku pre miestne spoločenské a sociálne potreby.

14.1.1.2 Cieľ sociálnej ekonomiky

Hlavným cieľom sociálnej ekonomiky je, aby čo najmenej občanov bolo objektom pasívnej sociálnej odkázanosti, ktorá prioritne indikuje riziko chudoby a sociálnej exklúzie.

Pre sociálnu ekonomiku je charakteristické **prepájanie ekonomických a sociálnych cieľov**. Predstavuje tak nový rozmer nekonvenčnej podnikateľskej dynamiky, ktorá je súčasne nositeľom sociálnych inovácií a sociálneho rozvoja, ako aj novým impulzom ekonomického rastu **na rozhraní medzi verejným a súkromným, ziskovým a neziskovým, formálnym a neformálnym spoločenským priestorom**.
Hlavnými cieľmi sociálnej ekonomiky sú v súčasnosti:

- boj s nezamestnanosťou,
- sociálna inklúzia,
- udržateľný lokálny rozvoj a zvýšenie kvality života,
- zmiernenie sociálnych nerovností medzi rozvinutými a zaostávajúcimi oblasťami (v národnom i nadnárodnom kontexte).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Sociálna ekonomika nadobúda opodstatnenosť, avšak jej efekty stále nie sú dosť známe. Príkladom takého efektu je pôsobenie subjektov sociálnej ekonomiky v situácii spôsobenej pandémiou Covid-19 (pozri obrázok 23).

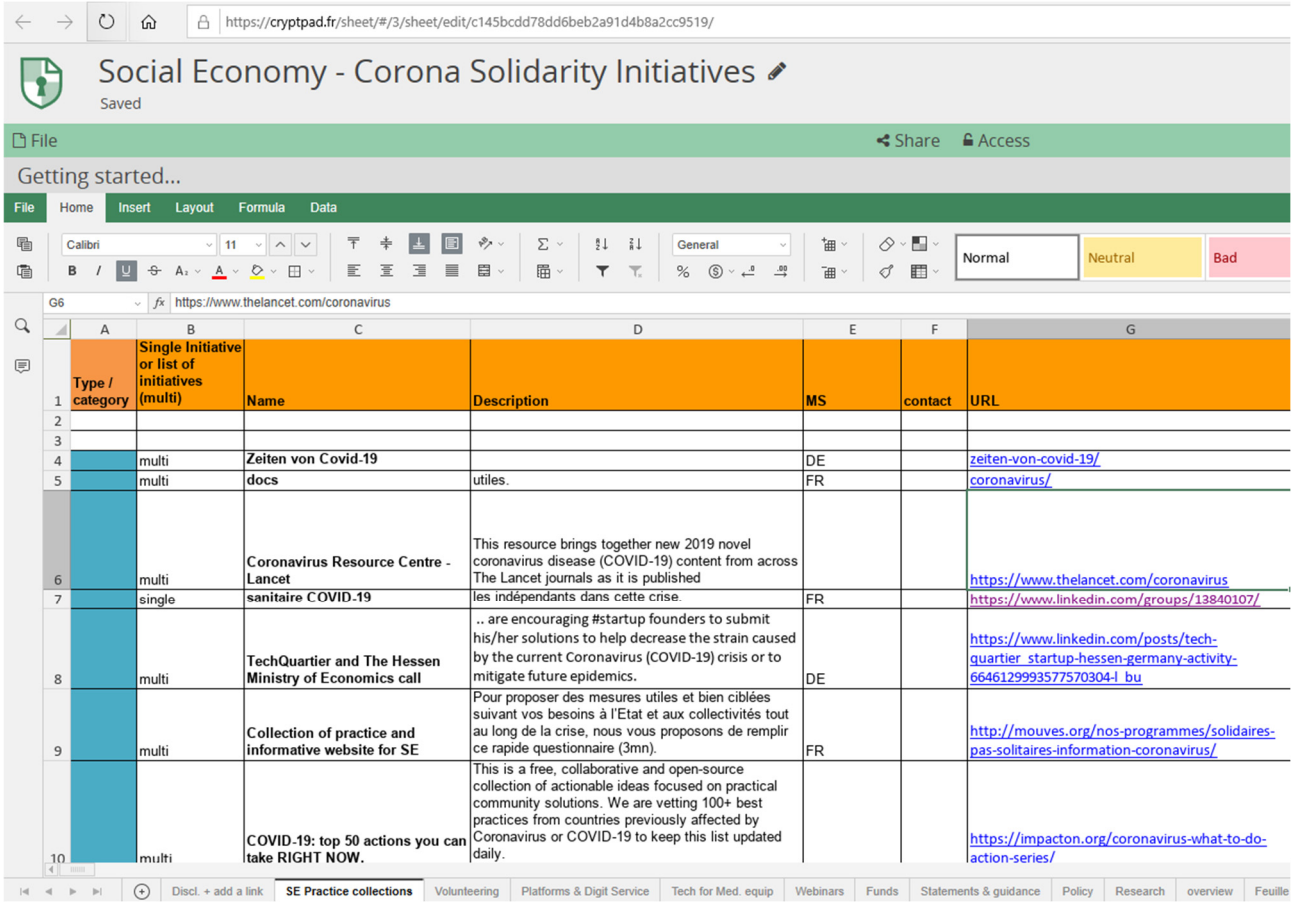

	A	B	C	D	E	F	G
1	Type / category	Single Initiative or list of initiatives (multi)	Name	Description	MS	contact	URL
2							
3							
4		multi	Zeiten von Covid-19		DE		zeiten-von-covid-19/
5		multi	docs	utiles.	FR		coronavirus/
6		multi	Coronavirus Resource Centre - Lancet	This resource brings together new 2019 novel coronavirus disease (COVID-19) content from across The Lancet journals as it is published			https://www.thelancet.com/coronavirus
7		single	sanitaire COVID-19	les indépendants dans cette crise.	FR		https://www.linkedin.com/groups/13840107/
8		multi	TechQuartier and The Hessen Ministry of Economics call	.. are encouraging #startup founders to submit his/her solutions to help decrease the strain caused by the current Coronavirus (COVID-19) crisis or to mitigate future epidemics.	DE		https://www.linkedin.com/posts/tech-quartier_startup-hessen-germany-activity-6646129993577570304-I_bu
9		multi	Collection of practice and informative website for SE	Pour proposer des mesures utiles et bien ciblées suivant vos besoins à l'Etat et aux collectivités tout au long de la crise, nous vous proposons de remplir ce rapide questionnaire (3mn).	FR		http://mouves.org/nos-programmes/solidaires-pas-solitaires-information-coronavirus/
10		multi	COVID-19: top 50 actions you can take RIGHT NOW.	This is a free, collaborative and open-source collection of actionable ideas focused on practical community solutions. We are vetting 100+ best practices from countries previously affected by Coronavirus or COVID-19 to keep this list updated daily.			https://impacton.org/coronavirus-what-to-do-action-series/

Obr. 23 Webová lokalita databázy aktivít sociálnej ekonomiky počas pandémie Covid-19
Prameň: cryptpad.fr

14.1.1.3 Základné podmienky vzniku sociálnej ekonomiky

Genéza sociálnej ekonomiky v historickej perspektíve je spojená s rastom **slobody združovania** najmä pod vplyvom buržoáznych revolúcií v 18. a 19. storočí (pozri aj kapitolu 8.1.2). Jednou z pôvodných podmienok jej vzniku bola **nedostatkovosť, absencia produktov a služieb**, ktoré sa ľudia svojpomocnými, spoločnými ekonomickými aktivitami snažili nahradiť.

Pre jej existenciu je dôležitá **sociálna identita**, resp. určitý stupeň sociálnej kohézie spoločenstva, čo je podmienkou združovania aktivít. Základnými historickými zdrojmi sociálnej ekonomiky je zakotvenie ekonomických aktivít v združovacom potenciáli sociálnej organizácie spoločnosti.

Industriálna etapa vývoja modernej spoločnosti zatlačila koncept sociálnej ekonomiky do úzadia. Na konci 20. storočia sa však koncept znova objavil vplyvom nových impulzov: **neúnosný rast globálnej sociálnej stratifikácie – rast chudoby, novodobé otroctvo a sociálna exklúzia**. Téma sociálnej ekonomiky sa dostala do diskusií na úrovni Európskej únie v 90. rokoch a následne sa stala súčasťou jej strategických dokumentov.

Podstatou sociálnej ekonomiky je **spoločný záujem** aktérov a spoločná **ekonomická aktivita.** Podmienkou jej rozvoja je rozvinutá **občianska spoločnosť**.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

14.1.1.4 Právne formy subjektov sociálnej ekonomiky

Vo všeobecnosti právna forma v sociálnej ekonomike závisí od kontextu a legislatívy danej krajiny. V jednotlivých krajinách sú právne formy rôzne, buď také, ktoré boli zo zákona určené na sociálne podnikanie alebo také, ktoré sa časom na pôsobenie v sociálnej ekonomike prispôsobili (asociácie, družstvá, konvenčné podniky, nadácie a podobne). V krajinách EÚ existujú špecifické právne formy ako napríklad chitalishte v Bulharsku alebo zavod v Slovinsku alebo špecifické zameranie v rámci niektorých právnych foriem (ženské družstvá v Grécku, obecné sociálne podniky na Slovensku).
V niektorých krajinách je tradične povolená ekonomická aktivita aj neziskovým organizáciám (Francúzsko), v niektorých je ich ekonomická aktivita problematická (Taliansko).
Bez závislosti od právnej formy subjekty sociálnej ekonomiky v krajinách EÚ môžu mať legislatívou priznaný status:

- **verejne prospešnej** (public benefit) organizácie alebo
- organizácie zameranej na **pracovnú integráciu** (work integration social enterprise – WISE).

Verejne prospešná organizácia musí napĺňať verejne prospešné ciele (pozri kapitolu 2) a môže mať výhody napríklad v podobe daňového zvýhodnenia. V krajinách EÚ sú tieto organizácie viac sledované a detailnejšie kontrolované. Organizácie zamerané na pracovnú integráciu musia splniť podmienku minimálne 30% zamestnanosti osôb, ktoré sú znevýhodnené alebo zraniteľné (pracovne-integračné sociálne podniky, chránené dielne).

V Slovenskej republike je sociálna ekonomika legislatívne ***upravená zákonom NR SR č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnom podnikaní****. Podľa tohto zákona je subjektom sociálnej ekonomiky:*

- *občianske združenie,*
- *nadácia,*
- *neinvestičný fond,*
- *nezisková organizácia,*
- *účelové zariadenie cirkvi,*
- *obchodná spoločnosť,*
- *družstvo alebo*
- *fyzická osoba – podnikateľ, ktorý je zamestnávateľom.*

Tieto subjekty nie sú:

- *väčšinovo riadení ani financovaní štátnym orgánom,*
- *vykonávajú hospodársku alebo nehospodársku činnosť v rámci aktivít sociálnej ekonomiky a nevykonávajú činnosť pre zisk, alebo minimálne 50 % zisku použijú na dosiahnutie pozitívneho sociálneho vplyvu.*

14.1.1.5 Organizácie tretieho sektora

Hlavným faktorom rozvoja sociálnej ekonomiky na národnej úrovni je rozvoj tretieho – neziskového sektora. Tretí sektor je tradične výrazom aktivít občianskej spoločnosti ale prebral aj nové funkcie najmä v oblasti poskytovania verejnoprospešných (pozri kapitolu 2.2) a sociálnych služieb (pozri kapitolu 8.3.1). Organizácie občianskej spoločnosti (tretieho sektora) sú jedným z aktérov rozvoja vidieka v zmysle neo-endogénneho prístupu.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Právne formy tretieho sektora sú na Slovensku nasledovné:

Občianske združenie
Občianske združenie je na Slovensku najrozšírenejšia právna forma neziskového sektora, právnická osoba. Pod touto formou môžu vystupovať spolky, spoločnosti, zväzy, hnutia, kluby a iné občianske združenia, ako aj odborové organizácie. Členmi združenia môžu byť fyzické aj právnické osoby.

Nadácia
Nadácia je účelové združenie majetku, ktorý slúži na podporu verejnoprospešného účelu. Nadácie predstavujú v našom právnom poriadku majetkové združenia, ktoré sa považujú za banky neziskového sektora. Hlavnou úlohou nadácií je zhromažďovať majetok a prerozdeľovať ho na verejnoprospešné účely. V slovenskom právnom poriadku poznáme výlučne súkromné nadácie. V rámci vývoja legislatívy sa dostáva do popredia otázka rodinných nadácií prípadne firemných nadácií.
Nadáciu môže založiť fyzická osoba alebo právnická osoba. Možná je aj kombinácia medzi týmito subjektmi.

Neinvestičný fond
Fond je neziskovou právnickou osobou, ktorá združuje peňažné prostriedky určené na plnenie všeobecne prospešného účelu alebo individuálne určenej humanitnej pomoci pre jednotlivca alebo pre skupinu osôb, ktoré sa ocitli v ohrození života, alebo potrebujú naliehavú pomoc pri postihnutí živelnou pohromou. Na rozdiel od právnej formy nadácie v prípade neinvestičného fondu majetkom môžu byť výlučne peňažné prostriedky. Fond môže byť zriadený fyzickou osobou alebo právnickou osobou.

Nezisková organizácia/Všeobecne prospešná spoločnosť
Nezisková organizácia je právnická osoba, ktorá poskytuje všeobecne prospešné služby za vopred určených a pre všetkých užívateľov rovnakých podmienok, a ktorej zisk sa nesmie použiť v prospech zakladateľov, členov orgánov ani jej zamestnancov, ale sa musí použiť v celom rozsahu na zabezpečenie všeobecne prospešných služieb. Neziskovú organizáciu môže založiť fyzická osoba, právnická osoba alebo štát.

14.1.1.6 Družstvo a družstevníctvo

Družstvo je právnickou osobou, podľa obchodného zákonníka, spoločenstvom neuzavretého počtu osôb (právnických alebo fyzických) založeným za účelom podnikania alebo zabezpečovania hospodárskych, sociálnych alebo iných potrieb svojich členov.
Táto právna forma je najčastejšie používanou právnou formou v sociálnej ekonomike európskych krajín. Svojimi pravidlami:

- otvorenosť,
- rovnoprávne postavenie podielnikov,
- demokratické riadenie,
- sociálne ciele,
- previazanosť na komunitu,

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

sa najviac približuje zásadám a definícii sociálnej ekonomiky a charakteru jej aktivít. Zákon o sociálnej ekonomike a sociálnom podnikaní č. 112/2018 Z. z. definuje družstvo ako jednu z právnych foriem subjektu sociálnej ekonomiky. Na Slovensku je však táto forma v sociálnej ekonomike využívaná málo. Z 294 registrovaných sociálnych podnikov ju má iba 6 subjektov.

Tradícia družstevníctva je na našom území dlhá a bohatá. Prvé družstvá vznikali z potreby ochraňovať roľníkov a živnostníkov najmä na vidieku. Prvým svojpomocným úverovým družstvom u nás ale aj v kontinentálnej Európe bol Gazdovský spolok. V roku 1845 ho založil v Sobotišti učiteľ a vzdelanec Samuel Jurkovič. V Slovenských mestách vtedy vznikali sporiteľne, ktoré napĺňali najmä potreby mestského obyvateľstva. Jurkovič sa preto rozhodol pomôcť chudobnejšiemu vidieku.

Podľa vzoru Samuela Jurkoviča vzniklo na Slovensku množstvo družstiev rôzneho charakteru: vzájomné pomocnice, školské sporiteľne, potravné družstvá. Družstevníctvo sa rozvíjalo vo viacerých etapách. Na prelome 19. a 20. storočia sa začala na slovenskom vidieku budovať sieť výrobných družstiev. V roku 1948 bolo na Slovensku takmer tisíc úverových, 1150 potravných, takmer 400 výrobných a prevádzkových a viac ako 50 nákupných a odbytových družstiev – spolu 3051 družstiev (Martuliak, 1995). Družstvá mali rôzne funkcie a reálne zlepšovali kvalitu života najmä na vidieku.
V ére socializmu nadobudlo družstevníctvo negatívnu konotáciu súvisiacu v mnohých prípadoch s nedobrovoľným združstevňovaním. Na základe zákona o jednotných roľníckych družstvách (JRD) z roku 1949 malo v každej obci vzniknúť JRD a nahradiť všetky dovtedajšie typy družstiev, s výnimkou spotrebných, remeselníckych, živnostenských a bytových. Dovtedy slobodným roľníkom bola odobratá pôda a stroje. Do roku 1960 takto vzniklo 2683 JRD, ktoré obhospodarovali 70 % ornej pôdy (Martuliak, 1995).

Počas transformácie ekonomiky medzi rokmi 1990 a 2002 a následne v procese integrácie do EÚ boli JRD transformované na poľnohospodárske družstvá alebo obchodné spoločnosti (Lindbloom, 2019). V súčasnosti je v obchodnom registri zapísaných takmer 600 družstiev pôsobiacich v poľnohospodárstve, niekoľko desiatok bytových družstiev a niekoľko výrobných družstiev.

14.1.2 Participácia a partnerstvo

S endogénnym rozvojom úzko súvisí jeho **participatívny** charakter. Participáciu možno definovať ako fakt, že sa človek alebo skupina podieľa alebo je zapojená do nejakého diania alebo činnosti. Participácia všetkých rozvojových aktérov je pri rozvoji územia kľúčová. Rozvoj územia by mal byť plánovaný a realizovaný v partnerstve týchto aktérov. Predpokladom partnerstva je vo všeobecnosti:

- rozoznanie relatívnej dôležitosti iných ľudí, aktérov a organizácií,
- spolupráca a hľadanie riešení na základe vzájomnej dohody,
- vzťah,
- rešpektovanie určitých zásad a pravidiel.

V partnerstve sa riešia záležitosti a projekty, ktoré nemožno riešiť alebo implementovať pomocou jednotlivých hráčov.
Rozoznávame partnerstvo **vertikálne** – partnerstvo medzi medzinárodnými, národnými, regionálnymi a lokálnymi inštitúciami (princíp partnerstva v programoch politiky súdržnosti EÚ,

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

projektoch, činnostiach) a partnerstvo **horizontálne** (spolupráca medzi rôznymi aktérmi na tej istej úrovni napríklad miestnej alebo regionálnej).

TERMINOLÓGIA 14

- ✓ **endogénny rozvoj**
- ✓ **sociálna identita**
- ✓ **pracovná integrácia**

KONTROLNÉ OTÁZKY 14

- ✓ **V čom spočíva neo-endogénny rozvoj územia?**
- ✓ **Vysvetlite, v čom spočíva novodobé otroctvo?**
- ✓ **Prečo sú subjekty sociálnej ekonomiky znevýhodnené na trhu?**
- ✓ **Prečo je tretí sektor pilierom sociálnej ekonomiky?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

15 Sociálne podnikanie v EÚ a na Slovensku

Sociálnu ekonomiku tvoria sociálne podniky a organizácie nezávislé od verejnej správy, ktoré pri produkcii tovarov a služieb priorizujú sociálne ciele:

- **prácu pred kapitálom,**
- **verejný záujem pred ziskom,**
- **demokratickú participáciu svojich členov a zamestnancov na rozhodovaní bez ohľadu na majetkový podiel v podniku,**
- **reinvestovanie prípadného zisku na sociálne a rozvojové účely**.

Sociálna ekonomika tak reaguje na rôzne negatívne externality súkromného a politického trhu, ktoré v konečnom dôsledku spôsobuje ľudský faktor.

Sociálne podnikanie je osobitný druh podnikania prioritne založený na neziskovom princípe netrhových alebo polotrhových vzťahoch pluralitných poskytovateľov, ktorí pôsobia v oblasti verejného záujmu (Korimová, 2007).

Sociálne podniky sú vnímané ako subjekty, ktoré prispievajú k rastu zamestnanosti a k integrácii marginálnych a sociálnym vylúčením ohrozených sociálnych kategórií. Umožňujú jednotlivcom a komunitám pracovať spoločne na obnove ich životných podmienok a prostredia a ukazujú cesty, ako zabezpečiť a reformovať verejné a sociálne služby.

Európska komisia vymedzila perspektívne oblasti sociálneho podnikania nasledovne:

- služby v domácnosti,
- starostlivosť o deti,
- nové informačné a komunikačné technológie,
- práca so znevýhodnenými osobami,
- renovácia budov a verejných priestranstiev,
- práca v oblasti udržiavania bezpečnosti,
- miestna verejná doprava,
- lokálny obchod,
- cestovný ruch,
- audiovizuálny sektor,
- kultúrne dedičstvo a miestny rozvoj kultúry,
- odpadové hospodárstvo,
- vodohospodárstvo,
- ochrana a údržba prírody,
- regulácia a monitoring znečistenia ovzdušia,
- poľnohospodárstvo (potravinová sebestačnosť).

V krajinách post-socialistického bloku (Strednej a Východnej Európy) ktoré prešli transformáciou ekonomiky je vývoj sociálnej ekonomiky špecifický. Bariéry rozvoja sociálnej ekonomiky v týchto krajinách sú nasledovné:

- nedostatočné legislatívne, ekonomické a organizačné predpoklady rozvoja plurality vlastníctva v systéme poskytovateľov sociálnych služieb,
- nedôvera v družstvá a spolky ako odraz negatívneho vnímania takého typu organizácie obyčajne spájaného v minulom režime s ideami komunizmu,
- závislosť od externého darcovstva,
- nedostatok dôvery v solidaritu – solidarita je vnímaná skôr ako pomoc rodine, priateľom (silná tradícia rodiny), nie ako pomoc členom celej spoločnosti,
- nedostatočná mobilizácia zdrojov.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Reálne **efekty sociálneho podnikania** v ekonomike týchto krajín možno vymedziť ako:

- rozvoj zamestnanosti dlhodobo nezamestnaných,
- medzitrh práce,
- rozvoj sektora služieb a verejných sociálnych služieb,
- rast ekonomiky,
- zníženie transferov na sociálnu ochranu,
- posilňovanie sociálnej inklúzie,
- posilňovanie sociálnej pomoci odkázaným.

15.1 Hnacie sily sociálneho podnikania

V rokoch 2014, 2016 a 2019 bol z iniciatívy Európskej komisie uskutočnený prieskum stavu sociálneho podnikania a jeho ekosystému v krajinách EÚ. Podľa tohto prieskumu európska politika a jej fondy výrazne prispeli k rozvoju sociálneho podnikania. Strategický rámec **Iniciatívy pre sociálne podnikanie** (Social business initiative – SBI) je hlavným nástrojom podpory sociálneho podnikania v EÚ. Na jeho podpore sa však podieľa množstvo programov a iniciatív v oblasti sociálnej politiky, zamestnanosti, regionálneho rozvoja, sociálneho začlenenia a vzdelávania (EaSI – pozri kapitolu 7.4.1, Interreg, Erasmus+ a podobne).

Jedným z hlavných externých faktorov rozvoja sociálnej ekonomiky sú nové **sociálne hnutia** ako reakcia na:

- migráciu a utečenectvo,
- klimatickú zmenu,
- potrebu plnenia cieľov udržateľného rozvoja (sustainable development goals – SDG),
- potrebu väčšej spoločenskej zodpovednosti v ekonomických aktivitách,
- spoločenské problémy (ESELA, 2015; Európska komisia, 2020).

Hnacou silou na úrovni krajín je **politická vôľa a podpora** (tvorba legislatívy, inštitucionálne usporiadanie a podobne). Na regionálnej alebo lokálnej úrovni je významným faktorom pochopenie efektov a ich priemet do konkrétneho územia a podpora zo strany vedenia obce alebo regiónu. Na Slovensku sú dobrými príkladmi subjekty samosprávy na regionálnej úrovni Banskobystrický Žilinský a Košický kraj, na lokálnej úrovni mestá a obce, ktoré sú aktérmi sociálnej ekonomiky – zakladateľmi komunálnych sociálnych podnikov.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

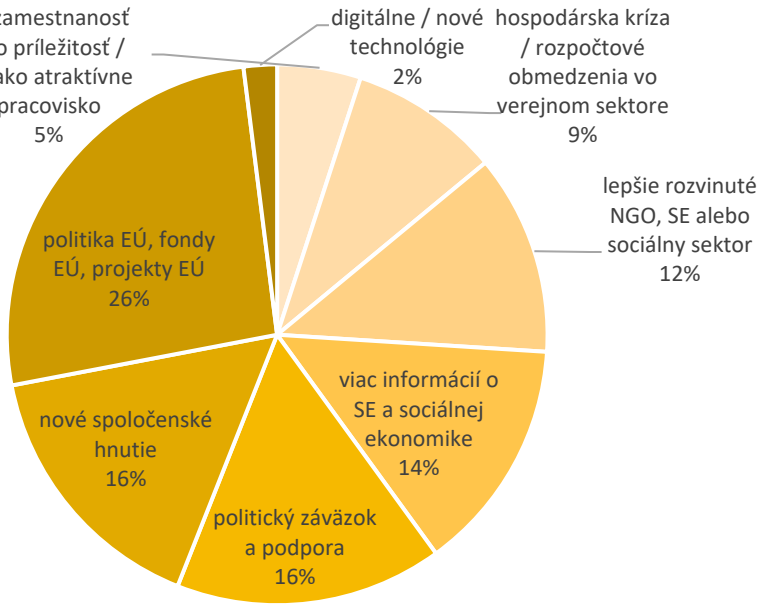

Obr. 24 Kľúčové hnacie sily rozvoja ekosystému sociálneho podnikania v EÚ (2010 – 2020)
Prameň: Európska komisia, 2020

Ďalším faktorom rozvoja sociálnej ekonomiky je **informovanosť** a **povedomie** verejnosti o existencii a efektoch sociálnej ekonomiky a sociálneho podnikania (pozri aj obrázok 23).
Ako už bolo povedané (v kapitole 14.1.1.5) na národnej úrovni je **rozvoj tretieho – neziskového sektora** jedným z kľúčových faktorov rozvoja sociálnej ekonomiky. Dôležitá je kapacita tohto sektora (Európska komisia, 2020). Je to dôsledok znižovania verejných výdavkov po ekonomickej kríze (a prepokladá sa rovnaký vývoj aj po kríze spojenej s pandémiou).
Hnacou silou rozvoja sociálneho podnikania sú takisto **digitálne inovácie** (Európska komisia, 2020).

15.2 Bariéry sociálneho podnikania

Existuje množstvo faktorov, ktoré bránia rozvoju sociálnej ekonomiky. Vo všeobecnosti to môže byť chýbajúci **legislatívny rámec** a **chýbajúce zadefinovanie základných pojmov** v národnom kontexte alebo **nedostatok podporných nástrojov** (ESELA, 2015; Európska komisia, 2020).
Sociálni podnikatelia hovoria o **neférovej súťaži** s konvenčným podnikaním v rámci trhu (Európska komisia, 2020). Sociálne podniky majú nedostatok kapacít, zdrojov a vedomostí. Zdroje sociálnych podnikov sú využívané hlavne na spoločenský prospech a nie na zisk. Súvisí to s **nastavením verejného obstarávania** a jeho kritérií. Sociálne podniky nemôžu súťažiť s konvenčnými podnikmi ak je kritériom najnižšia cena. Riešením je sociálne („zelené“) verejné obstarávanie, kde je jedným z kritérií spoločenský prínos. Subjekty sociálnej ekonomiky z princípu nemajú podnikateľské myslenie a majú **nedostatok podnikateľských zručností**. V niektorých krajinách EÚ je už systém podpory nastavený relatívne dobre (od daňového zvýhodnenia, kompenzácie miezd až po motiváciu v podobe značiek kvality a súťaží).
Novodobá sociálna ekonomika existuje relatívne krátko a preto je stále **málo viditeľná**.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

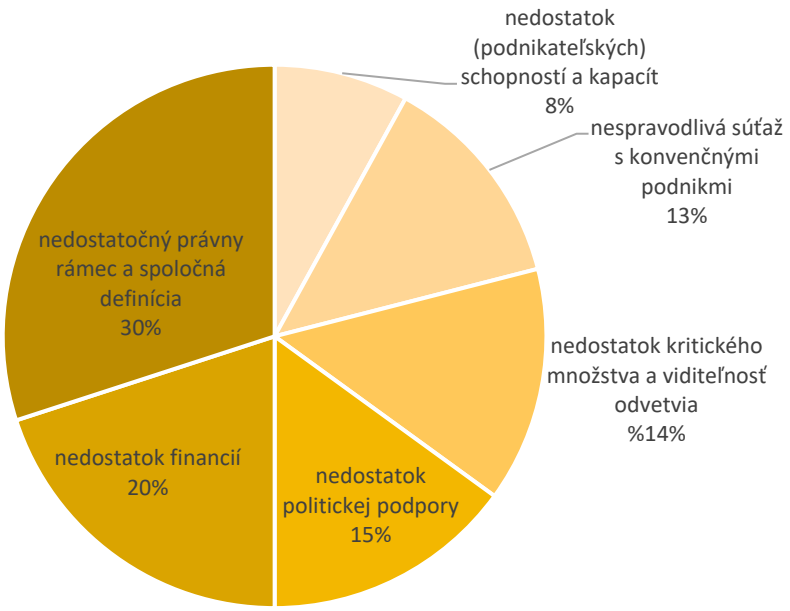

Obr. 25 Kľúčové bariéry rozvoja ekosystému sociálneho podnikania v EÚ (2010 – 2020)
Prameň: Európska komisia, 2020

Niektoré prieskumy hovoria o **nedostatočnom poradenstve, vzdelávaní** a **nedostatku expertov** (Európska komisia, 2020). Európska asociácia práva v sociálnom podnikaní (ESELA, 2015) odporúča vytváranie sietí expertov a zdieľanie informácií a vzorových dokumentov.

15.3 Prínosy a efekty sociálneho podnikania

Sociálne podnikanie zo svojej podstaty prináša popri ekonomickom úžitku aj sociálnu a spoločenskú hodnotu (pozri aj kapitolu 2). Beneficientmi sú zamestnanci (najmä tí, ktorí sú v pracovnej integrácii), konzumenti a klienti produktov a služieb ale aj komunita rezidentov územia, v ktorom sociálny podnik pôsobí. Efekty môžu mať lokálny, regionálny alebo až nadregionálny charakter. Účinky môžu byť priame alebo nepriame. Spoločenská a sociálna hodnota je, v závislosti od charakteru podniku, rôzneho charakteru.
Ak ide o obecný sociálny podnik, hlavný úžitok spočíva v napĺňaní:

- originálnych kompetencií obce (napríklad údržba a správa miestnych komunikácií, verejných priestranstiev a obecných zariadení a zabezpečenie verejnoprospešných služieb),
- prenesených kompetencií obce (napríklad poskytovanie sociálnych služieb) a
- strategických zámerov rozvoja obce (vyjadrených v strategických rozvojových dokumentoch obce – Program rozvoja, Komunitný plán, Program rozvoja cestovného ruchu a pod.).

V tabuľke 12 je uvedený zoznam priamych a nepriamych ekonomických, sociálnych a environmentálnych efektov obecného sociálneho podniku na príklade podniku Hrhovské služby spol. s r. o., ktorý je zriadený obcou Spišský Hrhov.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Tab. 12 Priame a nepriame lokálne efekty sociálneho podnikania v Spišskom Hrhove

EFEKTY	PRIAME	NEPRIAME
Ekonomické	• nárast zamestnanosti increase • tvorba pracovných miest • zlepšenie vybavenosti technickou infraštruktúrou • úspora nákladov na údržbu a prevádzku technickej infraštruktúry • zlepšenie vybavenosti kultúrnou a sociálnou infraštruktúrou • zlepšenie zručností a získanie nových • nárast trhovej hodnoty nehnuteľností • získanie a efektívne využitie externých zdrojov (z národných a európskych grantových schém) • synergia v používaní zdrojov • tvorba nových sociálnych podnikov v tej istej komunite	• zlepšenie podmienok pre rozvoj cestovného ruchu • zlepšenie podmienok pre rozšírenie ekonomickej základne obce • tvorba podnikateľských príležitostí • podpora spin-off a spill-over procesov
Sociálne	• zlepšenie sociálneho statusu domácností • sociálne začlenenie obyvateľov a skupín ohrozených vylúčením • zlepšenie kvality ľudského kapitálu • zlepšenie kvality bývania pre nízkopríjmové obyvateľstvo • nárast kultúrnych a športových aktivít • zlepšenie vybavenosti a kvality sociálnych služieb	• zlepšenie školskej dochádzky detí z rómskej komunity • zníženie sociálneho napätia a zlepšenie medziľudských vzťahov • zlepšenie kvality sociálneho kapitálu • nárast participácie občanov na verejných a komunitných aktivitách • komunitná a sociálna práca
Environmentálne	• výstavba a dostavba environmentálnej infraštruktúry • čistenie lesa • obehové hospodárstvo • rozšírenie a údržba obecnej zelene a krajiny • čistenie verejných priestranstiev • revitalizácia historického parku • zlepšenie separácie odpadu a jeho zhodnocovanie	• efektívne využívanie prírodných zdrojov • nárast environmentálneho povedomia obyvateľov • environmentálna výchova detí a mládeže

Prameň: Chreneková, 2019

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

TERMINOLÓGIA 15

- ✓ **digitálne inovácie**
- ✓ **sociálne verejné obstarávanie**

KONTROLNÉ OTÁZKY 15

- ✓ **Ako spravidla sociálne podniky narábajú so ziskom?**
- ✓ **Prečo je na Slovensku predpojatosť voči družstevnej forme podnikania?**
- ✓ **Aké sú hlavné efekty sociálneho podnikania na Slovensku a okolitých krajinách?**
- ✓ **Aké má výhody a efekty obecné sociálne podnikanie?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

16 Sociálne poľnohospodárstvo v EÚ a na Slovensku

Sociálne poľnohospodárstvo

V novej poľnohospodárskej politike sa zdôrazňujú mimoprodukčné funkcie poľnohospodárstva. Po roku 1990 sa v EÚ začal presadzovať koncept multifunkčného poľnohospodárstva ako nástroja udržateľného rozvoja vidieka. Popri výrobe potravín má poľnohospodárstvo plniť aj sociálnu, ekologickú, ekonomickú, environmentálnu a kultúrno-spoločenskú funkciu (Gozora, 2000).
Sociálne poľnohospodárstvo je novovznikajúcim odvetvím vo vidieckom európskom kontexte. Európsky hospodársky a sociálny výbor (2013) zdôraznil, že by sa jeho rozvoj mal plánovať a realizovať v rámci novej politiky rozvoja vidieka. Koncepcia sociálneho poľnohospodárstva je spojená s poľnohospodárstvom ako multifunkčnou činnosťou, ktorá dáva poľnohospodárskym činnostiam nový význam a funkcie (Di Iacovo a O´Connor, 2009).
Sociálne poľnohospodárstva je definované ako súhrn činností využívajúcich poľnohospodárske zdroje, rastlinné i živočíšne, za účelom tvorby adekvátneho prostredia pre rôzne znevýhodnené osoby a širokú verejnosť s cieľom poskytovať im možnosť pracovného uplatnenia, napomáhať ich integrácii do spoločnosti alebo prostredníctvom vzdelávania a voľnočasových aktivít prispievať k ich vzťahu k vidieku a prírode (Chovanec, Hudcová a Moudrý, 2015).
Zahŕňa:

- pracovnú integráciu,
- sociálne služby,
- rehabilitáciu a
- podporu ľudí, ktorí sú zraniteľní alebo z rôznych dôvodov vylúčení z trhu práce.

Cieľovou skupinou sociálneho poľnohospodárstva môžu byť:

- seniori,
- príslušníci etnických minorít,
- telesne alebo mentálne znevýhodnení ľudia,
- ľudia s duševnými poruchami alebo závislosťami,
- ľudia po výkone trestu a podobne.

Činnosti v poľnohospodárstve, záhradníctve a prvotnom spracovaní produktov prvovýroby sa v tomto kontexte chápu ako prostriedok zamestnanosti a sociálnej integrácie. Ide najmä o činnosti spojené s využitím endogénnych zdrojov územia. Pritom sa využívajú kapacity existujúcich poľnohospodárskych podnikov, alebo sa vytvárajú nové podniky. Výsledkom je, že inovatívne aktivity sociálneho poľnohospodárstva prispievajú k rozvoju sociálnej ekonomiky, rozvoju vidieka a regiónu a k podpore novej agro-sociálnej paradigmy.
Doteraz je sociálne poľnohospodárstvo nedostatočne známe ako aplikácia multifunkčného poľnohospodárstva. Mohlo by však pomôcť pri riešení viacerých naliehavých spoločenských a sociálnych problémov vidieckych oblastí (ARSIA, SOFAR, 2015).
Iniciatívy sociálneho poľnohospodárstva v Európe sú rôznorodé. Krajiny majú rôzne skúsenosti, etapy a trajektórie vývoja. Táto heterogenita je tiež v regulačnom a právnom rámci, v ktorom sociálne poľnohospodárstvo funguje na rôznych úrovniach riadenia (ARSIA, SOFAR, 2015). Nástroje podpory majú rôznu úroveň (miestnu, regionálnu, národnú, nadnárodnú) a formu (finančná a nefinančná). Pre podporu sociálneho poľnohospodárstva je nutná dobrá medzisektorová komunikácia a pružná reakcia podpornej politiky na potreby realizátorov sociálneho poľnohospodárstva (Dohnalová a i., 2018).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

V niektorých krajinách EÚ boli už v programovom období 2000 – 2006 opatrenia Plánu rozvoja vidieka v rámci druhého piliera spoločnej poľnohospodárskej politiky EÚ zamerané na rozvoj sociálneho poľnohospodárstva.

Na Slovensku sa sociálnemu poľnohospodárstvu alebo záhradníctvu venujú obce, neziskové organizácie ale aj poľnohospodárske podniky. Problematika nie je zmapovaná. Podporné nástroje nie sú dostatočne rozvinuté.

TERMINOLÓGIA 16

- ✓ **multifunkčné poľnohospodárstvo**
- ✓ **sociálne poľnohospodárstvo**
- ✓ **sociálne záhradníctvo**
- ✓ **pracovná terapia**

KONTROLNÉ OTÁZKY 16

- ✓ **Ako môže sociálne poľnohospodárstvo pomôcť v sociálnom rozvoji komunity?**
- ✓ **Prečo je poľnohospodárstvo vhodné pre pracovnú terapiu?**
- ✓ **Opíšte cieľové skupiny sociálneho poľnohospodárstva a záhradníctva.**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

17 Sociálna politika a rozvoj vidieka

Hlavnou úlohou sociálnej politiky je prevencia a riešenie sociálnych problémov. Prístup k problémom pozostáva z nasledovných fáz:

1. **identifikácia** (verejnosť, občianska spoločnosť, médiá, politici, vedci),
2. **analýza a opis** (analytici, vedci – štruktúra problému, kauzálne väzby atď.),
3. **hľadanie vhodných riešení a postupov** (vedci, politici, občianska spoločnosť),
4. **intervencia** (politici – riešenie v podobe nástroja sociálnej politiky),
5. **vyhodnotenie výsledku a dopadu intervencie** (analytici, vedci, politici, cieľová skupina – indikátory zmeny, odozva od cieľovej skupiny a pod.)

Sociálnym problémom vo všeobecnosti je venovaná kapitola 13, analýze sociálneho problému kapitola 13.2.

17.1 Sociálne intervencie

Intervenciu možno definovať, ako zásah do riešenia problému. Sociálna intervencia je kolektívna reakcia organizovaná „**zdola nahor“** (**bottom-up**) zo strany sociálnych aktérov, reagujúcich na nepriaznivú životnú situáciu (pozri kapitolu 14.2), alebo „**zhora nadol“** (**top-down**) zo strany inštitúcie verejnej moci ako oficiálna odpoveď na spoločensky uznané sociálne problémy (Lubelcová, 2017). Príkladom bottom-up prístupu sú miestne akčné skupiny (MAS), občianske iniciatívy, svojpomocné a participatívne aktivity a podobne.

Často sa intervencia chápe iba úzko ako zásah zvonku, zo strany inštitúcie, teda zhora-dole. Existujú kritici tohto prístupu, ktorí navrhujú, aby bol v sociálnych intervenciách v čo najvyššej miere zachovaný princíp subsidiarity a prístup zdola hore všade, kde je to možné. Podľa Henshela (1990) v sociálnej politike intervenciami zhora dochádza k chybám alebo nechceným efektom a tým k zníženému účinku vynaloženej snahy a prostriedkov. Preto treba v sociálnej politike zmeniť prístup zo sociálneho štátu na sociálnu spoločnosť:

- zapojiť do analýzy a riešení čo najviac aktérov (princíp participácie, pozri kapitolu 5.1.6),
- zapojiť cieľové skupiny do riešenia ich vlastnej situácie (princíp aktivácie, pozri kapitolu 5.1.5),
- zvýšiť adresnosť zásahov,
- všade kde je to možné prejsť na služby v prirodzenom prostredí klienta (komunitné služby).

Podľa **teórie zmeny** možno logiku akejkoľvek intervencie ilustrovať prostredníctvom jej cieľov vstupov a efektov (pozri intervenčnú logiku na obrázku 26).

Intervenčná logika začína problémom, ktorý má plánovaná intervencia riešiť. Celkový a špecifický cieľ je merateľným cieľom plánovanej intervencie. Špecifický cieľ – cieľ projektu dosahujeme konkrétnymi opatreniami a aktivitami. Vstupy sú materiálne, ľudské a finančné vstupy potrebné na zabezpečenie intervencie. Výstupy sú bezprostredným dôsledkom uskutočnenia opatrení alebo aktivít (po použití vstupov). Výsledky sú okamžité účinky po naplnení cieľa intervencie. Tieto výsledky majú po určitom čase dopad na riešený problém.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

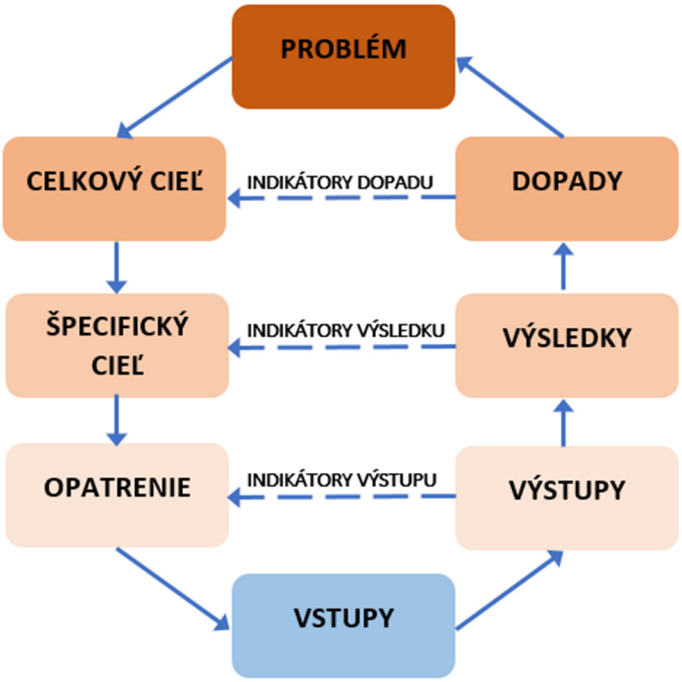

Obr. 26 Intervenčná logika
Prameň: vlastné spracovanie

V praxi sociálnej politiky existujú priame a nepriame spôsoby zásahu (intervencie). Priame (legislatíva, inštitúcie a inštitúty, ekonomické stimuly, **sociálna práca**) ovplyvňujú priamo správanie ľudí, nepriame ovplyvňujú prostredie, verejnú mienku, budovanie ľudského, sociálneho a kultúrneho kapitálu (médiá, vzdelávanie, **sociálny marketing**).
Intervencia v sociálnej politike má 3 úrovne:

1. **Politická** úroveň reprezentuje interakciu medzi verejnosťou a vládou, proces, cez ktorý sa spoločenské hodnoty a záujmy transformujú do zákonov a nástrojov alokácie zdrojov.
2. **Administratívna** úroveň prenáša politické rozhodnutia do intervenčných metód na úrovni poskytovania služieb.
3. **Operačná** úroveň znamená aplikáciu nástrojov v teréne na konkrétne situácie a osoby, priama komunikácia s klientom – poradenstvo a priama pomoc (Jamrozik a Nocella, 2000, in Lubelcová, 2017).

17.2 Vyhodnotenie efektu intervencie

Politické zásahy v akejkoľvek podobe by mali obsahovať aj reflexiu. Sociálna politika je pod každodenným drobnohľadom verejnosti. V tomto zmysle existuje takmer okamžitá kritická spätná väzba po každom zásahu na akejkoľvek úrovni. Táto však môže byť ovplyvnená náladou v spoločnosti, médiami. Môže byť silnejšia ak ide o chúlostivý problém danej spoločnosti. Objektívne hodnotenie intervencií sa uskutočňuje prostredníctvom indikátorov výstupu, výsledku a dopadu (pozri obrázok 26). Indikátory zmeny by mali byť nastavené už vo fáze návrhu zásahu (intervencie).
Účinky intervencie, či už okamžité (výstupy a výsledky) alebo časovo posunuté (dopady) môžeme v priebehu intervencie alebo po jej ukončení hodnotiť. Na ich hodnotenie slúžia indikátory výstupu, výsledku a dopadu. Tieto indikátory merajú uskutočnenie opatrení alebo aktivít (indikátory výstupu) a naplnenie cieľov (indikátor výsledku okamžite a indikátor dopadu po určitom čase).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Príkladom takýchto indikátorov pri rekvalifikácii nezamestnaných osôb, kde cieľom je zamestnanie dlhodobo nezamestnaných je počet účastníkov školenia (indikátor výstupu), počet úspešných účastníkov, ktorí absolvovali záverečnú skúšku, získali certifikát a podobne a teda získali vedomosti alebo zručnosti (indikátor výsledku) a počet reálne zamestnaných účastníkov školenia (indikátor dopadu).

17.3 Riešenie sociálnych problémov na vidieku

Disparitami v regionálnom rozvoji sa zaoberajú vedci a politici posledných 30 rokov. Riešenie aktuálnych problémov vidieka ako napr. vyľudňovanie, oslabovanie jeho ekonomickej základne, rozpad kultúrnych a sociálnych hodnôt sa zaraďuje medzi základné priority politiky EÚ (Buchta, 2007). Táto časť je venovaná prístupom k riešeniu sociálnych problémov na vidieku z pohľadu hospodárskej a sociálnej politiky na základe myšlienky neo-endogénneho rozvoja (pozri kapitolu 14.1).

17.3.1 Budovanie lokálneho societálneho kapitálu

Základom miestneho ekonomického a sociálneho rozvoja je sociálny kapitál a dôvera v komunite. **Obnovenie siete sociálnych vzťahov môže byť dôležitejšie, alebo je nevyhnutnou podmienkou prebudovania fyzickej infraštruktúry. Preto proces miestneho ekonomického rozvoja má začínať nie ekonomickými aktivitami ale aktivitami, ktoré sa sústreďujú na budovanie kapacít a budovanie vzťahov v komunite** (Cloke, 2006).
Societálny kapitál (kapitola 1.1) je sociálnym zdrojom rozvoja. Preto je v sociálnom rozvoji dôležité budovanie a posilňovanie **ľudského a kultúrneho kapitálu a budovanie spolupráce, partnerstva a sociálneho kapitálu**.
Princíp **aktivácie** a **participácie** vychádza z endogénneho prístupu k rozvoju územia. Participatívny rozvoj vychádzajúci z demokratického spôsobu riadenia sa v súčasnosti široko uplatňuje nielen v regionálnom rozvoji.
Sociálny kapitál je postavený na **spoločných hodnotách**, ktoré treba chrániť. **Budovanie lokálnej a regionálnej hrdosti a identity** môže k tomu prispieť.
Sociálne inovácie sú trendom posledných 10 rokov vo viacerých oblastiach. Nástrojom regionálneho rozvoja je aj **sociálny marketing**, ktorého cieľom je ovplyvnenie správania ľudí s cieľom zlepšiť kvalitu ich života.

17.3.2 Úloha sociálnej politiky

Sociálna politika je na našom území chápaná ako súbor systémových krokov (verejných politík) s cieľom (pozri kapitolu 3.1),:

- vytvárať dobré podmienky pre život ľudí a
- reagovať na sociálne riziká a ich možné následky.

Vzhľadom na charakteristiky vidieka a vidieckych komunít a sociálne problémy, ktoré sú na vidieku identifikované by mala sociálna politika na všetkých úrovniach dosahovať nástrojmi, zameranými na:

- **budovanie a posilňovanie ľudského kapitálu** (kvalitné a dostupné vzdelávanie, vrátane celoživotného vzdelávania, podpora získavania zručností – duálne vzdelávanie, neformálne vzdelávanie, podpora dištančných foriem vzdelávania),

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

- **stabilizácia vzdelanej pracovnej sily** (vytváranie pracovných príležitostí – malé a rodinné podnikanie, podpora vzniku startupov, zdieľané priestory pre ekonomické činnosti, podnikateľské inkubátory, retroinovácie – návrat k tradičnej produkcii novým spôsobom, sociálna ekonomika a sociálne poľnohospodárstvo),
- **sociálna inklúzia** (posilňovanie komunikácie samosprávy s občanmi, komunikácie v skupinách a medzi skupinami, začleňovanie vylučovaných skupín a jednotlivcov na trh práce a do spoločnosti – sociálna ekonomika a sociálne poľnohospodárstvo, odstraňovanie prekážok pre začlenenie),
- **aktivácia a podpora participácie** (rozvoj dobrovoľníctva, podpora spolupodieľania jednotlivcov a skupín na riešení ich vlastných problémov, komunitný rozvoj),
- **rozvoj sociálnych služieb** (inovatívne formy poskytovania sociálnych služieb, kumulácia a kombinované a zdieľané formy sociálnych služieb, elektronické služby, komunitné služby),
- **sociálny marketing a poradenstvo** (jednoduché a premyslené spôsoby informovania, informačné systémy priateľské ku všetkým cieľovým skupinám, rozvoj inovatívnych poradenských služieb).

Nastavenie opatrení sociálnej politiky na všetkých úrovniach riadenia a ich koordinácia má rešpektovať potreby (napríklad zavedenie špecifických nástrojov sociálnej politiky v riedko osídlených oblastiach – terénne služby, elektronické služby, komunitné služby, kumulácia sociálnych služieb a ošetrovateľstva, informačný systém).

Sociálna politika na regionálnej a lokálnej úrovni by mala zohľadňovať ekonomické a sociálne špecifiká územia a komunity. Veľká pozornosť by mala byť venovaná nastaveniu nástrojov sociálnej politiky, aby sa zamedzilo zneužívaniu, parazitizmu a sociálnej erózii.

17.3.3 Vidiecka ekonomika

Rozvoj vidieckej ekonomiky priamo súvisí so sociálnym rozvojom vidieka. Budovanie a rozvoj ekonomickej základne vidieka by mal byť postavený na **relokalizácii** a **budovaní lokálnej ekonomiky**. Cieľom lokálnej ekonomiky je aj **stabilizácia vzdelanej pracovnej sily** na vidieku.

Dôležitá **diverzifikácia ekonomických činností** a **obnova lokálnych systémov** na vidieku vrátane poľnohospodárstva **(multifunkčné poľnohospodárstvo)**. Lokálne poľnohospodárstvo je základom výroby miestnych a regionálnych potravín (nahradenie globalizácie lokalizáciou – relokalizácia, „glokalizácia“). Regionálna produkcia potravín a **komunitou podporované poľnohospodárstvo** môže posilniť regionálnu sebestačnosť a v konečnom dôsledku potravinovú bezpečnosť.

Košturiak (2018) a iní autori hovoria o uplatňovaní **zdieľanej ekonomiky**, **zdieľaných službách** (zdieľaná logistika, cloudy a podobne) na vidieku.

Ako už bolo povedané v kapitole 14.1.1, Sayer a Walker (1992) tvrdia, že **sociálna ekonomika** by mala byť v rozvoji vidieka normou. Sociálne podnikanie prináša množstvo pozitívnych efektov pre cieľové skupiny ale aj celú komunitu. Ak je zakladateľom podnikania alebo sociálneho podnikania obec (**komunálne podnikanie**), môže svoje činnosti prostredníctvom takéhoto podnikania uskutočňovať lacnejšie a efektívnejšie. Formou sociálnej ekonomiky je aj **sociálne poľnohospodárstvo** (pozri kapitolu 16).

Ekonomické a neekonomické činnosti na vidieku by mali byť prepojené do udržateľného systému v zmysle myšlienky **cirkulárnej ekonomiky** a surovinovej a energetickej sebestačnosti (regionálna energetika).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Na vidieku je dôležité **koordinovať odvetvové politiky v oblastiach súvisiacich s ochranou životného prostredia a kultúrneho dedičstva, obnovou krajiny, rozvojom verejnej infraštruktúry, informatizáciou, rozvojom cestovného ruchu**, atď.
Trendom je tzv. **SMART rozvoj** (SMART mesto, SMART vidiek, SMART dedina), ktorý je založený na premyslenosti aktivít, ktoré vedú k synergickému rozvoju a podpore prostredníctvom informačných technológií.
Na obrázku 27 je uvedená sumarizácia prístupov a nástrojov sociálneho a ekonomického rozvoja vidieka.

Obr. 27 Prístupy a nástroje sociálneho a ekonomického rozvoja vidieka
Prameň: vlastné spracovanie

TERMINOLÓGIA 17

- ✓ **sociálna intervencia**
- ✓ **sociálny marketing**
- ✓ **cirkulárna ekonomika**
- ✓ **SMART rozvoj**
- ✓ **retroinovácie**
- ✓ **komunálne podnikanie**

KONTROLNÉ OTÁZKY 17

- ✓ **Vysvetlite princíp komunitou podporovaného poľnohospodárstva.**
- ✓ **Vysvetlite princíp zdieľaných služieb.**
- ✓ **Aká je podstata relokalizácie ekonomiky?**

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Zoznam použitej literatúry

1. BÁRTA, J. 1997. *Strategické plánování pro neziskové organizace: jak rozhodovat o budoucnosti vaši organizace* Praha.Nadace rozvoje občanské spoločnosti, 1997. 126 s. ISBN 80-902-302-0-2.
2. BEBLAVÝ, M. 2012. *Sociálna politika.* On line.
3. BERNÁTOVÁ, M., WEISOVÁ, D. 2012. *Strategické plánovanie samosprávy*.1.vydanie Municipalita. Žilina. 2012. 135 s. ISBN 978-80-971209-0-0.
4. BITUŠÍKOVÁ, 2019. *Vybrané koncepty výskumu súčasného vidieka: inšpirácie a výzvy pre rurálnu antropológiu Slovenský národopis* Štúdie, 3, 67. Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV. DOI: https://doi.org/10.2478/se-2019-0015.
5. BOYD, D., MARWICK, A. E. 2011. Social Privacy in Networked Publics: Teens' Attitudes, Practices, and Strategies. Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1925128
6. BOURDIEU, P. 1986. *The Forms of Capital*. In J.G. Richardson (ed.) Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, s. 241-59. New York: Greenwordpress.
7. BRADY, D., BURTON, L. M. (eds.). 2016. *The Oxford handbook of the social science of poverty*. Oxford University Press.
8. BROWN D. L., SCHUCKSMITH M. 2016. *A New Lens For Examining Rural Change*. European Countryside. Mendelu 2. 2016. s. 183 – 188 DOI: 10.1515/euco-2016-0015.
9. BUCHTA, S. 2007. Možnosti a perspektívy riešenia vidieckej zamestnanosti Sociológia 39, 2007, č. 2.
10. BUCHTA, S., GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. 2009. *Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja.* In Sociológia - Slovak Sociological Review, vol. 41, no.2, pp. 193-196. ISSN 0049-1225
11. BUNČÁK, J., DŽAMBAZOVIČ, R., SOPÓCI, J. 2016. *The Development of Social Stratification in Slovakia*. *Slovakia. A European Story*, 2016, 161-83. On line. https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksoc/Vsehochut/Buncak-Dzambazovic-Sopoci_THE_DEVELOPMENT_OF_SOCIAL_STRATIFICATION_IN_SLOVAKIA.pdf
12. CARPENTER, S. L. 1992. *Solving Community Problems by Consensus*. Program for Community Problem Solving, 1992.
13. Centrum pro veřejnou zprávu Acsa https://www.acsa.cz/verejnasprava/uzitecne/strategicke-planovani/
14. CLOKE, P. 2006. *Conceptualizing rurality*. In: P. Cloke, T. Mardsen, P. H. Mooney (Eds.), The Handbook of Rural Studies. London – Thousand Oaks – New Delhi: Sage Publications s. 18–28. ISBN 9780761973324.
15. CRYPTPAD, 2021. Social economy - Corona Solidarity initiatives. Online: http://cryptpad.fr/sheet/#/3/sheet/edit/c145bcdd78dd6beb2a91d4b8a2cc9519/
16. DEFRA, 2016. Social Capital and Quality of Life in Rural Areas. A Report prepared for the Department for Environment, Food &Rural Affairs by Brook Lyndhurst Ltd.
17. DI IACOVO, F., O´CONNOR, D. (ed.) 2009. Supporting policies for Social Farming in Europe Progressing Multifunctionality in Responsive Rural Areas. SoFar project: supporting EU agricultural policies. ARSIA.
18. DUŠEK, K., TERBR, Z. 2010. Využití metody benchmarkingu pro trvalé zlepšování kvality v sociálních službách. *Fórum sociální politiky*, 2010, 15-20.
19. EASTBY, J. 1985. *Functionalism and interdependence*. Credibility of Institutions, Policies and Leadership Series,.

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

20. ESPING-ANDERSEN, G. 2008. The Three Worlds of Welfare Capitalism. Cambridge: Polity Press. Available online: https://lanekenworthy.files.wordpress.com/2017/03/reading-espingandersen1990pp9to78.pdf
21. ESELA - European Social Enterprise Law Association. 2015. Social Enterprise in Europe Developing Legal Systems which Support Social Enterprise Growth.
22. EURÓPSKA KOMISIA. 2020a. Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report. https://www.euricse.eu/social-enterprises-and-their-ecosystems-in-europe-the-comparative-synthesis-report-now-online/
23. EURÓPSKA KOMISIA. 2020b. Impact of the European Commission's Social Business Initiative (SBI) and its Follow-up Actions Final Report – November 2020.
24. EUROSTAT. 2010. https://ec.europa.eu/eurostat
25. FALŤAN, L., PAŠIAK, J. (ed.) 2004. *Regionálny rozvoj Slovenska*. Sociologický ústav SAV, Bratislava.
26. FÁZIKOVÁ, M. 2017. Rozvoj vidieka. Učebné texty k predmetu.
27. FILIPOVÁ, M., WOLEKOVÁ, H., PETIJOVÁ, M. 2018. *Komunitný plán sociálnych služieb. Metodická príručka.* Socia – Nadácia na podporu sociálnych zmien, Bratislava. 2018. ISBN 978-80—8951-08-9
28. GAJDOŠ, P., PAŠIAK, J. 2008. Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja. Sociologická sonda. Sociologický ústav SAV. Bratislava. ISBN 978-80-855-4453-4.
29. GERBERY, D. 2007. *Princíp aktivácie v sociálnej politike a jeho vzťah k zmierňovaniu chudoby a sociálneho vylúčenia.* In: SLOVAK SOCIOLOGICAL REVIEW Časopis Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied Ročník 39, 2007, číslo 5. ISSN 1336-8613.
30. GERBERY, D., DŽAMBAZOVIČ, R. 2011. *Inovatívne orientácie v sociálnej politike*. Perspektíva sociálnej inklúzie Univerzita Komenského v Bratislave. 120 s. ISBN 978-80-223-2998-9.
31. GOZORA, V. 2000. Multifunkčné postavenie poľnohospodárstva a rozvoj vidieka. Dostupné z: http://www.slpk.sk/dizertacie/agrarni_perspektivy/gozora.pdf.
32. GRASSEOVÁ, M. 2013. Efektivní rozhodování. Vydavateľstvo Edika. 392 s. ISBN 978-80-266-0179-1.
33. HENSHEL, R. L. 1990. Thinking about Social Problems. New York, 1990.
34. HEWSTON, M., STROEBE, W. 2006. Sociální psychologie Vydavateľstvo Portál. 769 s. ISBN: 80-7367-092-5.
35. HICKS, A., KENWORTHY, L. 2003. Varieties of Welfare Capitalism. Socio-Economic Review 1(1) DOI: 10.1093/soceco/1.1.27.
36. HRIVNÁK, M., MORITZ, P., MELICHOVÁ, K., ROHÁČIKOVÁ, O., POSPIŠOVÁ, L. 2021. Designing the Participation on Local Development Planning: From Literature Review to Adaptive Framework for Practice. *Societies*. 2021; 11(1):19. https://doi.org/10.3390/soc11010019
37. CHRENEKOVÁ, M., DUBCOVÁ, A. 2017. *Kvalita života v okresoch Žilinského kraja.* Nitra. ISBN 978-80-552-1782-6.
38. CHRENEKOVÁ, M. 2019. *Effects of Social Economy Selected Segments in the Slovak Republic.* European Countryside Vol. 11 No. 1. p. 29-42. DOI: 10.2478/euco-2019-0003.
39. HORÁKOVÁ, H. 2018. Modern rurality, neoliberalism and utopias: the anthropologist's account. In: H. Horáková, A. Boscoboinik, R. Smith (Eds.), Utopia and Neoliberalism. Ethnographies of rural spaces. Berlin: Lit Verlag (s. 9–44).

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

40. INFOSTAT. 2008. Reprodukčné správanie mestského a vidieckeho obyvateľstva na Slovensku http://www.infostat.sk/vdc/pdf/Mesto_vidiek.pdf
41. INSTITUT KOMUNITNÍHO ROZVOJE. 2009. *Strategické plánování. Jak zpracovat strategický plán organizace*. https://docplayer.cz/919961-Strategicke-planovani-jak-zpracovat-strategicky-plan-organizace-institut-komunitniho-rozvoje.html
42. IRA V., ANDRÁŠKO I., MICHÁLEK A., PODOLÁK P. 2009. Quality of life: Geographical research in Slovakia, In: Geographia Slovaca, No. 26, s. 101-119.
43. IRWIN, A. 2001. Constructing the scientific citizen: Science and democracy in the biosciences https://doi.org/10.3109/a036852.
44. JAMROZIK, A., NOCELLA, L. 2000. The Sociology of Social Problems. Cambridge, UP 2000.
45. JOHNSON, G., SCHOLES, K. 1993. *Exploring corporate strategy. 3.edition* Prentice Hall, 1993. 733 p. ISBN 0-13-304965-5
46. JORDAN. P.W. 2010. The good society framework – understanding quality of life, ISQOLS, 2010.
47. KAGEYAMA, A. 2008. Desenvolvimento rural : conceitos e aplicação ao caso brasileiro UFRGS Editora, Porto Alegre (Brasil).
48. KAMANOVÁ, I., MARKOVIČ, D. 2011. Komunitné plánovanie sociálnych služieb v Ružomberku. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie. Verbum KU. Ružomberok 2011. 103 s. ISBN 978-80-8084-661-9.
49. KARŠAY, A. 2021. Národná banka Slovenska VÝVOJ PARTICIPÁCIE NA TRHU PRÁCE V SR V ČASE PANDÉMIE s. 22-31.
50. KLUCKHOHN, C. 1951. Values and value orientations in the theory of action. In T. Parsons, E. A. E. Shils, & E. C. Tolman (Eds.), Towards a general theory of action (pp. 388–433). Cambridge, MA: Harvard University Press.
51. KONDRLA, P., LESKOVÁ, A., ĎURKOVÁ, E. 2018. Úvod do teórie hodnôt a hodnotenia pre študentov humanitných vied ISBN 978-80-973156-0-3 http://nanoetika.web2v.ukf.sk/images/Publikacie/Axio_skriptum_final.pdf
52. KONOPÁSEK, Z. 1990. Od paternalismu k participaci. In: *Dítě a stát*. Praha: VÚSRP. str. 48-62.
53. KORIMOVÁ, G., 2007. Predpoklady rozvoja sociálnej ekonomiky. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2007. 192 s. ISBN 978-80-8083-399-2.
54. KORIMOVÁ, G., 2014. Sociálna ekonomika a podnikanie. *Social Economics & Entrepreneurship* (vedecká monografia). Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, Ekonomická fakulta, 2014. 214 s. ISBN 978-80-557-0695-5.
55. KOŠTURIAK, J. 2018. Spolupráca.Vydavateľstvo Christian Project Support. 164 s. ISBN 978-80-8979-326-6.
56. KOVÁČ, T. a i. 2006. Kvalita života intaktných a hendikepovaných detí a adolescentov na. Slovensku. Bratislava: VÚDPaP, 2006. 209 s. ISBN 80-969-401-39.
57. LAUKO, V., GURŇÁK, D., KRIŽAN, F., TOLMÁČI, L. 2012. GEOGRAPHIA CASSOVIENSIS VI. 2 / 2012 Najnovšie vývojové trendy vzdelanostnej štruktúry obyvateľstva Slovenska v časovo-priestorových súvislostiach .
58. LAVILLE, J. L. 2007. The social dimension of the economy according to Mark Granovetter. Sociologica, 1(2), 0-0.
59. LEVICKÁ, J., LEVICKÁ, K., SLANÁ, M., HROMKOVÁ, M. 2013. *Sociálne služby, vývoj, súčasný stav a možnosti merania ich kvality.* Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce TU Trnava. 2013. 98 s. ISBN 978-80-8082-738-0

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

60. LINDBLOOM, J. 2019. *Transformácia a zánik poľnohospodárskych družstiev.* Vydavateľstvo VEDA. ISBN 978-80-224-1802-7. 256 s.
61. LIBA, Jozef. 2010. *Výchova k zdraviu*. Prešov: Prešovská univerzita, 2010, 259 s. ISBN 978-80-555-0070-6.
62. LUBELCOVÁ, G. 2017. S*ociológia sociálnych problémov* Rozsah: 120 strán Rok vydania: 2017 ISBN 978-80-8127-176-2 EAN: 9788081271762
63. MAREŠ, P., SIROVÁTKA, T. 2008. Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluze) – koncepty, diskurz, agenda. In: Sociologický časopis, 44,2, s. 274 – 291. ISSN 0038-0288
64. MARTULIAK, P.1995. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva 1845-1995*. Agroinštitút Nitra. 231 s. ISBN 80-7139-028-3.
65. MATOUŠEK, O. a i. 2001 Základy sociální práce. Praha portál 2001
66. MATOUŠEK, O. 2003. Metody a řízení sociální práce. Vydavateľstvo Portál, 2003
67. MATOUŠEK, O. a i. 2011. *Sociální služby*. *Legislatíva, ekonomika, plánování, hodnocení.* 2.aktualizované vydání. Praha: Portál. 2011. 200s. ISBN 978-80-262-0041-3
68. MICHÁLEK, A., VESELOVSKÁ, Z. 2016. *Identifikácia okresov chudoby na Slovensku a ich vývoj a zmeny v rokoch 2001 – 2011*. In: Regióny chudoby na Slovensku, Geografický ústav SAV. 2016. ISBN 978-80-89580-12-5. Dostupné na: http://www.geography.sav.sk/journals/WEB_Regiony_chudoby.pdf
69. MILLS, C. W. 1959. The promise of sociology. Seeing ourselves, 1-5.
70. MILLS, C. W. 2002. *Sociologická imaginace*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002, s. 7. ISBN 80-86429-04-0
71. MILOTOVÁ B. 2008. Hodnotenie kvality života v obci – chápanie starostov obcí Devonu, Anglicko. Acta regionalia et environmentalica, 5(2): 42-46.
72. MINDELL A. 1995. Metaskills: Spiritual Art of Therapy
73. MLÁDEK, J., ČUPEĽOVÁ, K. 2008. *Diferencovanosť populačných procesov a štruktúr v urbánnych a rurálnych priestoroch Slovenska. Differentiation of the Population Processes and Structures in the Urban and Rural Spaces of Slovakia.* Geografická Revue Roč. 4 č. 2 s. 273 - 309 FPV UMB Banská Bystrica. 2008. ISSN 2585-8947
74. REICHWEIN, A. BERG, A., GLASEN, D., JUNKER, A., ROTTLER-NOURBAKHSCH, J., VOGEL, S. 2011. Moderne Sozialplanung. Ministeriums für Arbeit, Integration und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen. Online: https://digital.zlb.de/viewer/metadata/15502570/1/
75. MORVAY, K. a i. 2005. TRANSFORMÁCIA EKONOMIKY: SKÚSENOSTI SLOVENSKA Ústav slovenskej a svetovej ekonomiky Slovenskej akadémie vied, Šancová 56, 811 05 Bratislava 1 ISBN 80-7144-143-0
76. MULGAN, G., BRECKON, J., TARREGA, M., BAKHSHI, H., DAVIES J., KHAN, H., FINNIS A. 2019. Public Value How can it be measured, managed and grown? On line https://media.nesta.org.uk/documents/Public_Value_WEB.pdf
77. NOVOTNÝ, L. 2020. *Demografické špecifiká vidieka.* Rurálna geografia. 2020.
78. NOVOTNÝ, L., HRUŠKA, V., EGEDY, T., MAZUR, M. 2015. Defining Rural Areas of Visegrad Countries. In Hruška, V. ed. Postagricultural Rural Space of the Visegrad Countries: Economies, Engerpreneurship and Policies. Warsaw, IGIPZ PAN, 21-34.
79. OECD. 2016. A New Rural Development Paradigm for the 21st Century: A Toolkit for Developing Countries, Developmet Centre Studies, OECD Publishing, Paris. http://dx.doi.org/10.1787/9789264252271-en

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

80. ONDREJKOVIČ. P. 2003. Kvalita života a každodennosť v živote z pohľadu spoločenských vied. *Zborník príspevkov zo VII. ročníka cyklu konferencií "Cesty demokracie vo výchove a vzdelávaní"*. Bratislava: PdF UK, OZ Výchova-Veda-Vzdelanie-Výskum, 2003, , 8-15. ISBN 80-88868-85-8.
81. ONDRUŠEK, D., MIKOVÁ. K. (ed.) 2009. Facilitácia. Ako viesť stretnutia, rozhodovať v skupine a spoločne plánovať. Dostupné na: https://www.minv.sk/swift_data/source/rozvoj_obcianskej_spolocnosti/participacia/vystupy_np_parti/Facilitacia.pdf
82. PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. 2010. Typologie venkovského prostoru Česka. Geografie, 115, č. 2, s. 161–187.
83. PETERSON, R. A, KERN, R. M. 1996. Changing Highbrow Taste: From Snob to Omnivore American Sociological Review Vol. 61, No. 5 (Oct., 1996), pp. 900-907 (8 pages) Published By: American Sociological Association https://doi.org/10.2307/2096460
84. PILÁT, M. 2015. *Komunitní plánování sociálních služeb v současné teorii a praxi*. Portál. ISBN 978-80-262-0932-4.
85. QUIGGIN. J. 1999. Human capital theory and education policy in Australia Australian Economic Review 32 (2), 130-144
86. RADIČOVÁ, I. a i. 1998. *Sociálna politika na Slovensku.* https://archiv.vlada.gov.sk/old.uv/data/files/7195.pdf
87. RAKYTOVÁ, I. 2019. Zmeny vo vzdelanostnej štruktúre mestského obyvateľstva Slovenska v období rokov 1991 A 2011. *Acta Geographica Universitatis Comenianae* 63.2 : 217-236.
88. RAY, D. 2006. Aspirations, poverty, and economic change. *Understanding poverty* 1 : 409-421.
89. SAYER, R. A., WALKER, R. 1992. *The new social economy: Reworking the division of labor*. B. Blackwell, 1992.
90. SCHWARTZ, S. H., HOWARD, Judith A. 1984. Internalized values as motivators of altruism. In: *Development and maintenance of prosocial behavior*. Springer, Boston, MA. p. 229-255.
91. SIČÁKOVÁ-BEBLAVÁ, E. 2008. *Aby nevládol len súkromný záujem (komparatívna analýza riešenia konfliktu záujmov a odporúčania pre Slovensko)*. Adin. Bratislava. 2008. 172 s. ISBN 978-80-89244-34-8.
92. SKŘIČKOVÁ, Z. 2007. *Metodiky pro plánování sociálních služeb*. 1.vydaní. Centrum pro komunitní práci.Praha.2007. ISBN 978-80-86902-44-9
93. Social value UK http://socialvalueuk.org/resources/sroi-guide/
94. STIGLITZ, J. SEN, A. FITOUSSI, J. 2009. The Measurement of Economic Performance and Social Progress. Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, Paris.
95. STRÁNSKA T. 2019. *Svet medzi riadkami - Chudoba a sociálne vylúčenie.* on line citované 20-01-2021 https://globalnevzdelavanie.sk/wp-content/uploads/2019/09/Svet_medzi_riadkami_5_CHUDOBA_FINAL.pdf
96. ŠEDIVÝ, M., MEDLÍKOVÁ, O. 2009. *Úspešná nezisková organizácia.* 1. vydanie Grada, 2009. 160 s. ISBN 978-80-247-2707-3.
97. TITMUSS, R. 1973. International Social Security Review, 26: 359-360. https://doi.org/10.1111/j.1468-246X.1973.tb00309.x
98. TOMEŠ, I. 2010. Úvod do teorie a metodologie sociální politiky. Vyd. 1. Praha : Portál, 439 s. : ISBN: 978-80-7367-680-3

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

99. TSIROGIANNI, S., GASKELL, G. 2011. The role of plurality and context in social values. *Journal for the Theory of Social Behaviour, 41*, 441–465.
100. UNECE - United Nations Economic commission for Europe, 2013. *The measurement of poverty and social inclusion in the EU: achievements and further improvements* https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2013/WP_25_Eurostat_D_En.pdf
101. VAŠAT, J. 2014. *Možnosti participace mladých lidí na řešení problémů na lokální úrovni.* In: Aktuální otázky sociální politiky - teorie a praxe 2/2014. ISSN 1804-9095
102. VEČEŘA, M. 1993. *Sociální stát. Východiska a přístupy*. Sociologické nakladatelství, Praha, 1993. s. 50.
103. WHO, 2017. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. https://sdgs.un.org/2030agenda.
104. ŽITNIAKOVÁ-GURGOVÁ, B, PRIATKOVÁ, P. 2014. *Sociálna facilitácia v malej sociálnej skupine*. September 2014 Conference: In Aktuální otázky pedagogiky, psychologie a výchovného poradenství : sborník příspěvků z 10. mezinárodní vědecké konference At: Pardubice. ISBN 978-80-7395-921-0
105. Zákon NR SR č. 112/2018 Z. z. o sociálnej ekonomike a sociálnom podnikaní.
106. Zákon NR SR č. 416/2001 Z. z. o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné celky v znení neskorších predpisov.
107. Zákon NR SR č. 369/1990 Z. z. o obecnom zriadení v znení neskorších predpisov.
108. Zákon NR SR č. 448/2008 Z. z. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Z. z. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov

DOI: https://doi.org/10.15414/2021.9788055223193

Názov:
Sociálny rozvoj vidieka a sociálna politika

Autori:
Marcela Chreneková, Mária Fáziková, Mária Filipová,
Michal Smetanka, Veronika Svetlíková

Vydavateľ: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre
Vydanie: prvé
Forma vydania: online
Rok vydania: 2021
AH – VH: 9,40 – 9,63

Neprešlo redakčnou úpravou vo Vydavateľstve SPU v Nitre.

ISBN 978-80-552-2319-3